

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Danijela Puzavac

Kult osebnosti Slobodana Miloševića

Diplomsko delo

Ljubljana, 2008

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Danijela Puzavac

Mentor: izr. prof. dr. Mitja Velikonja

Kult osebnosti Slobodana Miloševića

Diplomsko delo

Ljubljana, 2008

Zahvaljujem se mentorju dr. Mitji Velikonji

za vse koristne napotke in spodbudne besede.

Hvala vsem prijateljem,

ki ste mi pomagali z nasveti, mi stali ob strani in verjeli vame.

Še posebej pa hvala mojim najbližjim

*za nesebično pomoč in podporo v času študija ter vso vzpodbudo in
potrpežljivost.*

Kult osebnosti Slobodana Miloševića

V diplomski sem skušala analizirati Miloševićev vzpon na oblast konec osemdesetih let prejšnjega stoletja. Predvsem me je zanimalo, na kakšen način se je povzpел na položaj vodilnega človeka Srbije ter postal “mitski oče vseh Srbov” in kakšno vlogo so pri tem odigrali različni srbski mediji. Po zmagi na znameniti Osmi seji CK ZKS, septembra 1987, je Milošević prevzel oblast v Srbiji in izvršil temeljito čistko v vseh vladajočih strukturah. Tudi v medijih je na čelo uredništev postavil “svoje” ljudi, ki so mu bili popolnoma vdani ter bili pripravljeni podpirati njegovo politiko. Temu so sledile tudi spremembe v medijskih vsebinah, sistematična nacionalizacija medijskega diskurza, nov način komunikacije med vodstvom in narodom, izključitev opozicije iz tiska ter zatiranje neodvisnih medijev. Vladavino nad mediji po letu 1987 so omogočile naslednje značilnosti takratne družbe: enostrankarski politični sistem, državno lastništvo in strogi politični nadzor medijev, odsotnost medijske avtonomije, (ne)pismenost prebivalstva. V nalogi sem uspela prikazati, da je Milošević večino vplivnih srbskih medijev spremenil v svoj propagandni aparat, čigar najpomembnejša naloga je bila gradnja in krepitev kulta vodje ter legitimiziranje “voždove” politike.

Ključne besede: Slobodan Milošević, Srbija, mitologija, kult osebnosti, mediji

Cult of personality of Slobodan Milosevic

In the thesis I have tried to analyze Milosevic's ascent to power at the end of the 1980's. I was especially interested in his rise as the great leader of Serbia and the “mythic father of all Serbs” and the role different Serbian media played during that process. After the victory at the famous eighth session of the Central Committee of the League of Communists of Serbia, in September 1987, Milosevic took over the power in Serbia and executed a thorough purge in all governing structures. He also appointed “his own” people to head positions of media editorships, who were completely devoted to him and ready to support his politics. This caused changes in media contents, systematic nationalization of media discourse, new way of communication between the leadership and the nation, exclusion of opposition from the press and oppression of independent media. The rule over media after 1987 was possible because of the following characteristics of society of that time: single-party political system, state property and severe political control over media, lack of media autonomy, (il)literacy of people. In the thesis I have managed to show that Milosevic has converted the majority of influential Serbian media into his propaganda machine, whose main task was construction and strengthening of cult of the leader and legitimization of “vozd's” politics.

Key words: Slobodan Milosevic, Serbia, mythology, cult of personality, media

KAZALO

1 UVOD	6
2 OPREDELITEV TEORETIČNIH KONCEPTOV	8
2.1 MIT IN MITOLOGIJA	8
2.2 POLITIČNA MITOLOGIJA.....	10
2.3 MIT IN IDEOLOGIJA.....	12
2.4 MITOLOGIJA TOTALITARIZMA.....	14
2.5 MITOLOGIJA NACIONALIZMA.....	15
2.6 KULT VODITELJA.....	17
2.7 PROPAGANDA.....	21
3 POLITIČNA BIOGRAFIJA SLOBODANA MILOŠEVIĆA	24
3.1 SLOBO – VODJA SRBOV	27
4 KOSOVSKA BITKA: “MIT VSEH MITOV”	31
5 SRBSKA PRAVOSLAVNA CERKEV IN MILOŠEVIĆEV REŽIM.....	35
5.1 RAZVOJ KULTA VODJE MILOŠEVIĆA SKOZI SRBSKI CERKVENI TISK.....	36
6 SRBSKI NACIONALNI PROGRAM – MEMORANDUM SAZU	39
6.1 JAVNA POLITIČNA AKTIVNOST SAZU	41
7 SPS – VLADAJOČA STRANKA	44
9 MITINGI	51
10 MNOŽIČNI MEDIJI V SRBIJI V ČASU MILOŠEVIĆEVEGA REŽIMA	55
10.1 MEDIJI POD KONTROLO REŽIMA	56
10.1.1 MEDIJSKA PODPORA MILOŠEVIĆU – PRIMER DNEVNIKA POLITIKA	58
10.1.1.1 “ODJECI I REAGOVANJA” : SPREGOVORIL JE “NAROD”	60
10.1.1.2 PREOBRAZ V ELEKTRONSKIH MEDIJAH.....	63
10.2 MARGINALIZACIJA NEODVISNIH MEDIJEV.....	69
10.3 REVIJE V ČASU MILOŠEVIĆA	71
10.4 ČISTKE V MEDIJAH	75
11 ZAKLJUČEK.....	78
12 LITERATURA.....	82

1 UVOD

Ob nekajkratnem bivanju v Beogradu po letu 2000 sem čutila velik odpor ljudi do bivšega predsednika Slobodana Miloševića. Nekateri ga sploh niso želeli omenjati, saj jim je cilj čimprej pozabiti temačno obdobje svojega življenja in same države, ki bo potrebovala še veliko časa, da se bo dvignila na raven ostalih evropskih držav. Po mnenju večine sogovornikov ni vreden omembe, saj naj bi državo popeljal nazaj v "srednji vek". 5. oktobra 2000 se je pokazalo, kako veliko moči imajo ljudje v Srbiji ter kako zelo močna je bila njihova volja, da so se osvobodili okovov Miloševićevega režima ter začeli postavljati temelje nove demokratične države.

V diplomski nalogi bom skušala analizirati Miloševićev vzpon na oblast, ki je v vlogi "mitskega očeta vseh Srbov" krojil usodo bivše Jugoslavije, predvsem pa Srbije.

Zakaj ravno o Miloševiću? Vprašanje, ki mi ga je zastavila večina ljudi, ko sem omenila o čem pišem diplomsko nalogo. Čeprav se zdi, da je tematika že izčrpana, saj se je o njem že veliko pisalo, predvsem po njegovem "padcu", menim, da se ob vsakokratnem branju o njem in njegovem načinu vladanja ter razpadu bivše Jugoslavije, naleti na določene nove informacije o obdobju, ki sodi v nedavno preteklost, katere priča smo bili tudi mi. Ravno zato sem želela bolj podrobno raziskati, kako oziroma na kakšen način se je povzpel na oblast in se tam uspel obdržati toliko časa, zakaj so ga ljudje toliko časa spoštovali, volili in mu zaupali ter bili prepričani, da bo prav on rešil srbski narod ter razširil meje Srbije, čeprav je bilo zunanjemu svetu nemalokrat jasno, da je to zgodba z nesrečnim koncem oziroma da njegova vladavina nima prihodnosti.

Kult osebnosti Miloševića se je ustvarjal predvsem skozi politiko, nacionalizem, medije ter z veliko pomočjo institucij, kot sta Srbska pravoslavna Cerkev in Srbska akademija znanosti in umetnosti. Pri doseganju svojih ciljev je Milošević uporabljal sredstva in prijeme, ki so značilni za totalitarne režime. Če bi želela opisati vse poglobitne dejavnike, ki so prispevali k njegovemu vzponu na oblast, bi bila naloga preobsežna, zato se bom v svoji diplomski nalogi osredotočila na medijski vidik v času njegovih začetkov, torej na njegov prihod na politično sceno, in sicer na obdobje med 1987 in 1991.

Uporaba medijev ter njihov del krivde za Miloševićev vzpon na oblast in graditev "mita vodje" so bili dolgo časa neraziskano področje in marsikdo se njihove naloge in vloge ni niti

zavedal. Seveda, z razliko od Miloševića, ki si je medije začel podrežati že pred prihodom na oblast s korenitimi kadrovske spremembami, ko je na položaje novinarjev, urednikov, direktorjev postavil sebi zveste ljudi, s pomočjo katerih se je začel oblikovati njegov kult osebnosti.

Moja hipoteza je torej, da so pri vzponu Slobodana Miloševića na oblast, ohranitvi na oblasti ter graditvi njegovega kulta osebnosti zelo pomembno vlogo odigrali tudi mediji oziroma dobro izdelan propagandni aparat, kar bom skozi nalogo poskušala potrditi. Mediji so bili eno od ključnih sredstev njegove politike, s pomočjo katerih je dosegal zastavljene politične in vojaške cilje. Skozi različne vrste medijev so se ves čas poudarjali Miloševićeva osebnost in njegovi politični načrti. Po mojem mnenju njegov politični "uspeh" brez njih ne bi dosegel takih razsežnosti, kot jih dejansko je.

V svoji nalogi bom analizirala kult osebnosti Slobodana Miloševića, osredotočila pa se bom predvsem na delovanje "njegovih medijev". Pri analizi omenjene tematike bom s pomočjo analize sekundarnega gradiva in s primerjalnim pristopom najprej definirala teoretične koncepte, ki so pomembni za razumevanje tematike, in sicer pojme: mitologija, mit, kult osebnosti in propaganda. Nato bom s pomočjo zgodovinskega pristopa in opisne metode predstavila politično biografijo Miloševića, njegov prihod na politično sceno ter značilnosti njegovega vodenja. V nadaljevanju bom analizirala vlogo različnih institucij v Srbiji, ki so po mojem mnenju prav tako pripomogle k prihodu Miloševića na oblast ter oblikovanju njegovega kulta osebnosti. Pri vsem skupaj bom poudarjala in analizirala različne srbske medije ter njihov vpliv na izgradnjo "Miloševićevega kulta". Nalogo bom zaključila s sklepnimi mislimi o tematiki ter poskusila ponuditi alternative, ki bi lahko privedle do reševanja te problematike.

2 OPREDELITEV TEORETIČNIH KONCEPTOV

2.1 MIT IN MITOLOGIJA

Beseda mit ima več pomenov, saj se v vsakodnevnem govoru lahko razlaga na različne načine, ki pa se med seboj tudi dopolnjujejo. Antropologi in zgodovinarji trdijo, da je mit pripoved o preteklosti, o davnih časih, vendar imajo razlagalno vrednost tudi za sedanost, saj pomagajo razumeti določene preobrate v človekovem življenju ali v neki družbi. Po Malinowskem igra mit v primitivnih družbah pomembno vlogo: le-ta izraža, izpostavlja in utrjuje verovanje, čuva moralna načela, zagotavlja opravljanje ritualnih obredov ter ponuja človeku praktična pravila. Je osnovni element ljudske kulture, je živa stvarnost, h kateri se vedno zatekamo (v Eliade 1970, 22). Ni le zgodba, ki se pripoveduje, temveč je realnost, ki se živi, je učinkovita aktivna sila (Malinowski v Velikonja 2003, 9). Eliade meni, da je mit sveta zgodba o dogodku iz preteklosti oziroma o "začetku". Govori o tem, kako naj bi s pomočjo nadnaravnih sil nastala določena stvarnost. Po njegovem mit govori le o nečem, kar se je v resnici zgodilo. Miti torej ustvarjajo, odkrivajo sveto oziroma nadnaravno (Eliade 1970, 9). Za druge teoretike, na primer Barthesa, je mit sistem sporočil, torej ni objekt, pojem ali ideja, temveč je način označevanja. Po njegovem mit ne določa predmeta sporočila, ampak način, na katerega se bo nekaj sporočilo. Pravi, da je vse lahko mit (Barthes 1971, 263). Mit ničesar ne skriva niti objavlja, temveč samo izkrivlja (Barthes 1971, 276). Mit je samostojen in neodvisen sistem verovanj, ki ne potrebuje posebnih utemeljevanj, temveč samo trditev. Podoben je sanjam, saj je prav tako sestavljen iz določenih slik, ki se prepletajo. Nima močnih, trajnih okvirjev delovanja, njegova vsebina se spreminja, meje pa niso določene. Miti se lahko prepletajo, dopolnjujejo ali pa izgubljajo eden v drugem. Lahko imajo več oblik in več različnih pomenov, vendar naj bi vedno delovali po nekih določenih pravilih (Girardet 2000, 10-18). Mnenje Barthesa je podobno, saj pravi, da miti niso stalni, lahko nastanejo, se spreminjajo, razbijejo ali popolnoma izginejo (Barthes 1971, 275).

Mitologija razlaga svet s pomočjo mitov. Ustvarja prehod iz kaosa v kozmos. Predstavlja miselni oklep, s katerim lahko družba razloži vse, in je zadnje zatočišče, v katerega se lahko vedno zateče. Ponuja totalni pogled na svet ter združuje funkcionalne, spoznavne, čustvene in druge elemente. V nepredirni in nadčasovni enotnosti so povezani posameznik, skupnost in kozmična sfera (Velikonja 1996, 11). V 20. stoletju lahko zopet zasledimo prisotnost mitologij tako v družbeni kot tudi v politični sferi, najbolj očitne pa so prav v totalitarnih

režimih (Velikonja 1996, 20). Mitologija sodeluje pri izgradnji sveta. Barthes pravi, da je mitologija soglašanje s svetom, toda ne s takim, kot je, ampak s takšnim, kakršen teži postati (Barthes 1971, 311).

Mite lahko srečamo na vseh področjih človekovega življenja. Dejansko niso nikoli premagani, so stalno prisotni in čakajo na svoj čas in možnost (Cassirer 1974, 280). Miti razlagajo dogodke in travme iz preteklosti, hkrati pa imajo mobilizatorsko vlogo in spodbujajo razvoj dogajanja v prihodnosti (Girardet 2000, 184). Gre za proces, ki se nikoli ne konča. To mitu zagotavlja aktualnost in uporabnost v različnih okoliščinah. Nikoli ne izgine. Izhaja iz davnine in obvladuje sedanost, prizadeva pa si zajeti tudi prihodnost. Vanj se verjame brez utemeljevanj, dokazov in prepričevanj (Velikonja 1996, 23-24). Mitske zgodbe so neke vrste osnovne družbene in kulturne zapovedi kolektivnega samopotrjevanja porekla družbe in pojavov v njej. Pomeni mitov so odvisni od kulturnih in družbenih razmer, in sicer se določenim dogodkom iz preteklosti pripiše večji pomen ter se jih prilagodi trenutnim družbenim razmeram in potrebam, s čimer se stvarni dogodki prekrijejo z mitsko auro (Matić 1984, 77). Tako lahko mit nek resnični zgodovinski dogodek popolnoma izkrivi (Velikonja 1996, 24). Nekatere stvari so lahko del mitskega govora le določen čas, nato izginejo, njihovo mesto pa zasedejo drugi miti (Barthes 1971, 264). Nič se ne more skriti ali zaščititi pred mitom, lahko doseže in spremeni vse (Barthes 1971, 286-287).

Tudi sodobnost je ujeta v začaranem ciklusu med odmikanjem od starih mitov, ki naj bi jih prerasli, pozabili in izrinili iz našega vsakdanjega življenja, ter vzpostavljanjem in vstopanjem novih mitskih zgodb v sedanje družbeno življenje. Novo obdobje je prineslo nove priložnosti za nove mite oziroma reinterpretacijo starih. Razlika v primerjavi s preteklimi obdobji je v tem, da je v razsvetljenstvu mitologija vstopila v profanost (Horkheimer in Adorno 2002, 41). Po Barthesu je načelo mita preobrazba zgodovine v naravno, kjer nič ni vprašljivo. Mit torej doživljamo kot nedolžen govor, ne zato, ker bi bile njegove težnje skrite – če bi bile skrite, ne bi dosegle potrebnega učinka – ampak zato, ker so naturalizirane (Barthes 1971, 284-285). Meletinski pa pravi, da vsaka, še tako preprosta, mitologija v fantastičnih podobah prikazuje urejanje oziroma organizacijo sveta. Mitično stvarjenje sveta torej ni zaporedje osamljenih, povsem naključnih dejanj posamičnih prednikov in kulturnih junakov, temveč nekakšna smotrna predzgodovina sveta, ki poteka v nekaj stopnjah, kar priča o nastajanju zgodovinskega mišljenja (Meletinski 2001, 49).

Barthes pravi, da odnos ljudi do mita ni zasnovan na resnici, temveč na uporabnosti. Določene mitske sheme se lahko nekaj časa shranijo v senci in je njihov politični naboj videti majhen, a ga lahko prilagodimo situaciji in potrebam (Barthes 1971, 299). Po Matiću je ta kolektivna drama osmišljanja sveta in časa človeškega obstoja ena od najgloblje ukoreninjenih, čustvenih in motivacijskih sil v človeku, ki omogoča, da odgovarja na vprašanja o človekovem mestu v naravi, svetu in času, v katerem živi (Matić 1984, 47). Mitološka zavest je drugačen sistem razumevanja sveta, ki nas obvladuje tudi danes. Po Marxu so novi miti zatočišče pred najrazličnejšimi občutki neizpopolnjenosti človeškega bitja: občutek praznine, odtujenost pri delu in v odnosih z drugimi ljudmi, izoliranost od skupnosti, negotovost in strah pred prihodnostjo in možnimi ovirami na poti samopotrjevanja (Marx v Matić 1984, 25). Mit stoji nekje med neposrednim čutnim zaznavanjem stvari in pojavov ter abstraktnim razmišljanjem in razlaganjem njihovih vzrokov. Omogoča opazovanje sveta v njegovih najširših in univerzalnih oblikah ter neposrednim čustvenim pomenom za človeka, njegovo družbeno komunikacijo ter za nadaljevanje osnovnih simboličnih kodov njegove kulturne evolucije (Matić 1984, 49-50). Girardet (2000, 208-209) ugotavlja, da je mit nastal v neki družbeni stvarnosti, ki jo je obenem tudi sam zgradil, in da ni le njen proizvod, rezultat ali posledica, temveč tudi njen povzročitelj, gibal ali tvorec. Je sredstvo, ki družbi lahko vrne identiteto, skupino še bolj poveže, po drugi strani pa posameznika zopet vključi v družbeno skupnost. Miti torej povezujejo individualno s kolektivnim. Meletinski (2001, 40-44) je mnenja, da gre v mitih za izrazito kozmične in kolektivne usode, ne pa za tiste posameznih osebnosti. Mit zato odvezuje posameznika vsakršne individualne krivde (Velikonja 1996, 46). Miti so torej povsod okoli nas, vplivajo na naše življenje in na sprejemanje naših odločitev, ne da bi se tega sploh zavedali.

2.2 POLITIČNA MITOLOGIJA

Sedanost je preplavljena z miti, ki nastajajo tudi v politični sferi. Politiki jih vsakodnevno uporabljajo, izkoriščajo ter se trudijo manipulirati z njimi. Gre za sveto zgodbo politične ali družbene skupine, ki s političnimi miti želi prepričati ljudi o njihovem družbenem napredku, politični avtoriteti, enakosti, moči in vladanju. Miti so neke praktične zgodbe, ki napeljujejo k politični akciji. Smisel mita ni iskati vzroke za določene stvari in pojave, temveč vplivati na stališča ljudi. V mitu niso pomembna objektivna in nepristranska racionalna spoznanja, temveč čustvene lastnosti, ki vplivajo na ljudi in medsebojne odnose. Mit daje smisel in pomen človeškim dejanjem (Matić 1984, 45-46). S pomočjo mitov se ljudje mobilizirajo za različne skupne podvige (Čolović 2001, 93).

Tudi o nastanku in pomenu političnih mitov imajo avtorji različna mnenja. Cassirer v svoji analizi o političnih mitih izpostavi, da sodobni politični miti ne nastanejo svobodno oziroma sami od sebe, temveč so proizvodi spretnih politikov, ki s pomočjo tovrstnih mitov začnejo usmerjati in nadzorovati življenje ljudi, ne da bi se ti tega sploh zavedali (Cassirer 1974, 282-286). S tem pa se Matić povsem ne strinja, saj po njegovem mnenju politični miti niso le konstrukti zvitih politikov, temveč naj bi mitska zavest bila prisotna v samih množicah oziroma v tradiciji naroda kot latentna kulturna in politična sila, ki priplava na površje predvsem med krizami ali nevarnostjo v neki skupnosti (Matić 1984, 106). Podobno meni Girardet (2000, 152), ki pravi, da se miti hitro razvijajo in širijo, svoj vrhunec pa dosežejo v obdobju ekonomskih ali družbenih sprememb oziroma kriz. Politični mit nastane, ko se družbene travme spremenijo v psihične (Girardet 2000, 206).

Politični mit služi opravičevanju obstoječe družbene strukture ter nakazuje vzroke za trenutno situacijo v družbi in izhode iz nje. Smisel političnega mita je utrjevanje kohezije in solidarnosti neke družbene skupine ter spodbujanje odpora proti skupinam, ki jih ogrožajo (Matić 1984, 124). Politični miti ponujajo možne rešitve za izhod iz težav, v katerih se določena skupnost nahaja. Obljubljajo prehod v boljše življenje in poravnavo starih krivic. Gre za mitske predstave na temelju kolektivnega spomina, ki pa same niso dovolj močne, da bi sprožile konkretne akcije. Zaradi tega je potreben interes vladajočih. Politične formule, kot so božansko poreklo oblasti, narodna volja, nacionalni interesi, revolucija in podobno, italijanski teoretik in politolog Mosca razume kot simbole politične legitimacije, pojme, ki v sebi nosijo določen čustveni in iracionalni značaj, in ravno zato najboljše služijo kot sredstva mobilizacije kolektivnih čustev in prepričanj. Razloge, zaradi katerih ljudje sprejemajo politične formule, je pripisal značaju človeške narave. Najprej je izpostavil splošno težnjo ljudi k iluzijam in sanjarjenju ter da verjamejo tistemu, kar želijo, in ne tistemu, kar obstaja. Drugi vzrok je prizadevanje za prikritje in olepšanje resnice o lastnem družbenem položaju, in sicer naj bi bilo lažje sprejeti iluzijo, da je družben položaj odvisen od božje volje ali interesov naroda, kot pa priznati svojo pokorščino močnejši manjšini (Mosca v Matić 1984, 117-118). Ko v zavesti najširših slojev prevlada miselnost o upravičenosti oblasti, potem tisti, ki vladajo, veliko lažje upravljajo z ljudmi, saj le-ti lažje sprejmejo pokorščino (Matić 1984, 118).

Politični mit naj bi imel svoje korenine v preteklosti (Girardet 2000, 92). Sodobne politične mitologije sestavljajo naslednji konstitutivni miti, "pramiti", ki pa so med seboj povezani (Velikonja 2003, 10-13):

1. *O začetku in središču.* (Miti o nastanku neke družbe, njenem plemenitem poreklu, nekatere družbe se predstavljajo tudi kot center sveta.)
2. *O najpomembnejših dogodkih neke družbe in o njeni strukturi.* (Miti opisujejo usodne in slavne politične, kulturne, družbene dogodke iz zgodovine neke družbe, ko je na primer kosovska bitka.)
3. *O času in prostoru.* (Družbe štejejo svoj čas od svojih začetkov; znotraj ozemlja družbe, ki je tako in tako posvečeno, obstajajo še posebej posvečeni kraji, ki nastopajo kot svetišča določene politične mitologije; gre za prizorišča pomembnih bitk, rojstne kraje, palače, grobnice, tudi naravne znamenitosti. Primer je Kosovo.)
4. *O junakih, rešiteljih in voditeljih.* (Ti iz naših časov so bolj prizemljeni, preprostega rodu, predstavljeni manj genialno in nadčloveško kot nekdanji, ko so bili predstavljeni kot božanski, izbrani, nedotakljivi. Na primer Miloš Obilić, car Lazar.)
5. *O žrtvah in mučenikih.*
6. *O sovražnikih, izdajalcih in zarotah.* (Na primer Albanci, Hrvati, muslimani.)
7. *O vizijah prihodnosti.* (Sklicevanje na lepšo prihodnost, boljši jutrišnji dan, svetlejšo bodočnost za naše otroke so najbolj učinkovite in prepričevalne metode.)

Politični miti se okoli nas nenehno obnavljajo, in sicer zato, ker se obnavljajo tudi okoliščine, ki sprožajo potrebo po novih političnih mitih. Politična mitologija je v sodobnosti postala del politične propagande in dnevnega političnega pragmatizma. V tem procesu ima posebej destruktivno vlogo manipuliranje z demokratičnim javnim mnenjem in novimi družbenimi gibanji ter s pritiski na demokratično zavest množic (Matić 1984, 140). Politična mitologija pade na plodna tla v vseh družbah, kjer je racionalno in znanstveno mišljenje podleglo pritiskom uradne ideologije in je postalo pasivno in konformistično (Matić 1984, 131).

2.3 MIT IN IDEOLOGIJA

Sodobno mitologijo sestavljata dve vrsti mitov, tradicionalni in sodobni mit, ki sta si sicer protislovna, a se med seboj ne izključujeta, temveč se prepletata in dopolnjujeta. Tradicionalni mit je nastal spontano in ga pozna velika večina ljudi, medtem ko je sodobni sestavljen iz tradicionalnega mita in novega, ideološkega dela. Na ta način tvorita celovito mitologijo določene človeške družbe oziroma skupnosti. Tradicionalni mit predstavlja bazo, na kateri

ideološki mit gradi svojo predstavo o prihodnosti. Ideologija ponavadi pride skupaj z novo vladajočo elito, torej lahko rečemo, da je sedanost mita. Tradicionalni mit se vrača v preteklost, je konzervativen, nedokončana zgodba iz preteklosti in se ne spreminja, vanj se enostavno verjame. Vedno ostaja odprt za nove generacije, ki sklepajo ustrezne zaključke. Dopolni ga ideološki mit, ki doseže, da vsakodnevna sedanost postane nujna. Zazrt je v prihodnost, je bolj odprt, vedno ustvari nekaj novega, zanj je značilna stalna napetost. Tradicionalni mit je pomirjen s svetom, usmerja naslovnika in mu pri tem nalaga obveznosti, medtem ko ideološki mit svoje naslovnike povezuje, predvsem v stanju nezadovoljstva, napetosti, ogroženosti, boja. Naslovníkom išče pravice, obstoječe stanje resocializira in obljublja boljšo prihodnost, določeno stanje včasih celo vsiljuje. Ves čas išče dokaze za svojo pravilnost in jih vedno tudi najde, a se mora vedno potrjevati in utemeljevati. Mit šele s posegom ideologije dobi prepričevalno in mobilizatorsko moč. Ideološki mit je krajšega veka, vendar zelo odmeven. Ideologija je pristranska interpretacija skupnih družbenih interesov in ciljev. Cassirer (1974, 183-184) pravi, da ima tradicionalni mit romantično koncepcijo, saj želi svet poetizirati, medtem ko ga ideološki mit želi politizirati. Po njegovem mnenju sodobni politični miti ne nastajajo spontano, pač pa načrtovano. Ideološki mit prevzame želje, pričakovanja in tesnobe, ki izvirajo iz starih mitov. Na ta način nova identiteta pridobi legitimnost stare. Mitologija tako dinamično poveže procesa vodenega politiziranja sveta in spontanega poetiziranja ter prevzame avtorje in naslovnike (Velikonja 1996, 23-30). Če se nam zdi nek mit politično nepomemben, to samo pomeni, da ni bil ustvarjen za nas (Barthes 1971, 300).

Sodobni miti se od tradicionalnih razlikujejo v naslednjih lastnostih: sodobni miti so "majhni", utemeljeni so na novih osnovah, ki se hitro spreminjajo, imajo nove medije prenašanja, saj je več virov in medijev komuniciranja, so bolj realistični od tradicionalnih, in sicer temeljijo na elementih iz vsakdanjega življenja, manj je čudežnih elementov, manjša je "usodnost" mitov, kajti sodobni miti manj determinirajo svoje naslovnike, večja je izbira in zamenljivost mitskih zgodb, prihaja do sprememb med naslovníki teh zgodb, sodobne mitske zgodbe se povezujejo z različnimi področji, politika s športom in estrado, množične kulture s politiko (Velikonja 2003, 8).

Matić pravi, da je

ideologija po nekaterih razlagah sistematizirana oblika racionalizirane mitologije, in sicer nastaja v politični družbi, zgodovinsko gledano, pozneje od mitov. Poleg

določenih mitskih elementov vsebuje tudi zgodovinska in teoretična stališča, pomembna za potrjevanje sistema vrednosti in prepričanj posameznih družbenih skupin, ki omogočajo njihovo družbeno povezanost ter povezovanje v ustrezne politične skupine in gibanja. Miti so zaprti, saj njihova avtoriteta izhaja iz ozaveščene tradicije minulega časa, ideologija pa je bolj odprta za argumentacijo in konfrontacijo z drugimi ali nasprotnimi ideološkimi sistemi. (Matić 1984, 53)

2.4 MITOLOGIJA TOTALITARIZMA

Mitologija totalitarizma temelji na določenih prepoznavnih elementih, ki se povežejo v neko celoto, ki gradi idealno podobo enotne družbe brez razcepa. Družba mora biti skladen in urejen organizem, kjer gre za izenačevanje politike, družbe, naroda, vodilne stranke ter vodje, ves čas se poudarja slavna preteklost, prevladuje nenehno izredno stanje, občutek ogroženosti ter prisotnosti sovražnika, obljublja pa naknadno nagrado za sedanje odpovedovanje, zgrajen je kult vodje (Salecl 1991, 68). Kot pravi Velikonja (1996, 34), totalitarno družbo posestja prav njen voditelj. Dokler je totalitarni vodja živ, obvladuje množico, se nanjo zanaša in pričakuje njeno podporo prav do konca. Je funkcionar množic, ki jih vodi (Arendt 2003, 388; 409). V totalitarizmu je skupina edini pravi "moralni subjekt", posameznik pa je razbremenjen odgovornosti (Cassirer 1974, 285). S triumfom represivne egalitete pride v družbi do likvidacije zavesti, zakrnitve refleksije (Horkheimer in Adorno 2002, 27).

Za totalitarizem bi lahko rekli, da direktno in odkrito izreče tisto, na kar drugi med vrsticami samo namigujejo (Salecl 1991, 14). Totalitarna politika uporablja in zlorablja lastne ideološke in politične elemente, dokler popolnoma ne izbriše temeljev dejstvene realnosti. Ti elementi pa so glavni vir ideologije na začetku, iz katerih črpa svojo moč in propagandno vrednost (Arendt 2003, 17). Propaganda totalitarnih gibanj, ki se ponavadi razvijajo v totalitarne režime, je vedno prav tako odkrita, kot je lažniva. Bodoči totalitarni vodje ponavadi začnejo kariero s povzdigovanjem preteklih zločinov in dogodkov ter natančnim napovedovanjem in opisovanjem prihodnjih (Arendt 2003, 388-389). Ravno to je storil tudi Slobodan Milošević v svojem zelo znanem govoru na Gazimestanu ob šeststoti obletnici kosovske bitke¹:

Pred 600 leti smo bili na Kosovu neenotni. ... Nesloga in izdaja na Kosovu pa bosta kot znamenje spremljali srbski narod skozi celotno našo zgodovino. ... Nesloga srbskih politikov je povzročila nazadovanje Srbije, njihova inferiornost pa je poniževala Srbijo. ... Torej, šest stoletij kasneje, spet smo v bitkah in pred njimi. One niso

---

¹ Glej tudi na <http://it.groups.yahoo.com/group/crj-mailinglist/message/2929>.

oborožene, čeprav tudi take še niso izključene. Ne glede na to, kakšne so, bitke se ne morejo dobiti brez odločnosti, poguma, požrtvovalnosti. (Politika 1989)

Arendtova meni, da je množice treba osvojiti s propagando, kajti v pogojih ustavne ureditve in svobode mnenj in izražanja lahko totalitarna gibanja, ki se borijo za oblast, uporabijo teror le v omejenem obsegu. Skupaj z drugimi strankami morajo pridobivati privrženca in dajati vtis verodostojnosti v javnosti, ki pa ima dostop do različnih virov informacij (Arendt 2003, 425). V središču tega gibanja stoji vodja, ki je kot motor, ki gibanje poganja. Njegov položaj je odvisen od njegove sposobnosti, da med svojimi pripadniki ustvarja spletke, ter spretnosti za stalno menjavanje svojega osebja (Arendt 2003, 460). Cilj totalitarnega režima ni prevzem vladne administracije, ampak napolnitev uradov s člani stranke, saj s tem doseže popolno spojitve države in stranke. Na ta način stranka po prevzemu oblasti postane neke vrste propagandna vladna organizacija. Vladajoča stranka ne tolerira nobene druge stranke, opozicije, niti svobode političnega prepričanja (Arendt 2003, 509).

2.5 MITOLOGIJA NACIONALIZMA

Miti se v današnjem času širijo predvsem s pomočjo množičnih medijev. Čolović (2001, 98) je prepričan, da so država, znanstvene in kulturne institucije, cerkev ter ugledni posamezniki najbolj odgovorni za množično izrabo mitov etničnega nacionalizma. Skupnost oziroma narod je na prvem mestu, življenje posameznika pa naj bi bilo popolnoma podrejeno življenju skupnosti. V mitu je narod opisan kot telo, ki poganja, oblikuje in označuje edinstven duh, ki se imenuje nacionalna identiteta. Mit torej želi predstaviti skladen odnos nacionalnega duha in njegove identitete. Mit o narodu ni povratek k tistemu, kar smo bili, ampak k tistemu, kar v resnici smo. Povratek nacionalni identiteti se lahko uresniči samo skozi ponavljanje nekega mitskega dogodka, s katerim naj bi bil narod utemeljen² (Čolović 2001, 214-215).

Vsaka mitologija je samolaskanje, zgodba o uspehu svoje skupine ali družbe. To pomeni, da se ima neka skupina ali celo družba kot celota za nekaj posebnega, izbranega, večvrednega v primerjavi z drugimi. Vse kar je njihovo, je najboljše, najlepše in vedno imajo prav (Velikonja 2003, 7).

Pedro Ramet loči pet vrst nacionalizmov. To so: *heroični*, kjer je zgodovina naroda zbirka slavnih dogodkov in zmag proti nasprotnikom; *kljubovalni*, v katerem sta preteklost in sedanost prikazani kot negotovi in polni groženj od zunaj; *travmatični*, ko zgodovino kroji

---

² Na primer kosovska bitka pri Srbih.

usodni poraz pred davnimi časi; *tabu nacionalizem*, kjer je prisoten občutek krivde za zločine preteklih generacij; in *nemi nacionalizem*, kjer so bolj kot velike bitke in slava politične preteklosti poudarjeni kulturni dosežki, gospodarska uspešnost ali svojstven način življenja (Ramet v Velikonja 1996, 51). Matić klasificira tri različne skupine mitov kot nacionalistične tvorbe, in sicer *metafizične*, kjer gre za iskanje in dokazovanje večnosti naroda; *fizične*, kjer narodna homogenost in čistost dokazujeta skupno poreklo; in *kulturne mite*, s katerimi se utemeljuje kulturna izjemnost, večvrednost svojega naroda v primerjavi z drugimi (Matić 1984, 288-289). Velikonja tem trem skupinam doda še *mite o dolgotrajni zgodovinski kontinuiteti naroda*. Po njegovem mnenju je bistvena značilnost vseh skupna usoda (Velikonja 1996, 51).

Zgodovinsko je najstarejša utemeljenost naroda ali države božanska, izhodišče mnogih nacionalnih mitologij pa je božje poreklo naroda in države. Zgodovina naroda naj bi se v nacionalnih mitologijah začela prav s prehodom v novo vero. Ta prehod so v preteklosti praviloma spremljali politični ali osebni razlogi. Nosilci nove ureditve so z razglašanjem njene brezčasnosti skušali to ureditev legitimirati ter prikriti njen skorajšnji nastanek. Največkrat so si nove ureditve podvrgle obstoječo religijo ter si tako zagotovile božjo legitimnost. Odličnost naroda se je sčasoma otresla božanskega, na njegovo mesto je stopilo naravno, ki pa je ohranilo vse prepoznavne lastnosti božanskega. Imenitnost lastnega naroda se je še vedno utemeljevala z večnostjo, ohranjalo se je razlike do drugih. Eno glavnih vlog v nacionalnih mitologijah imajo tudi geografske značilnosti neke dežele, predvsem njene lepote in popolnost ter kulturna ali civilizacijska odličnost. Na podlagi teh lastnosti se določen narod povzdigne nad ostale (Velikonja 1996, 52-61). Te nacionalne zgodbe in posebnosti posameznih družb neopazno in potihoma preidejo iz legend v zgodovino (Frye 1991, 184). Pisci teh nacionalnih zgodb poskušajo korenine svojega naroda premakniti čim dlje v preteklost ter s tem dokazati večnost svojega naroda. Tako zgodovina postane mitska (Velikonja 1996, 61-64).

Sodobne politične mitologije so nastale predvsem zaradi izginjanja prejšnje duhovne in verske enotnosti ter hierarhičnega reda, ki je povezoval božje in zemeljsko kraljestvo. To praznino je zapolnila nacionalna identifikacija. Za moderno dobo je značilno izrazito oboževanje in poveljevanje nacionalne države. Vernika izpodrine državljan. Nova nacionalna mitologija tako postane legitimacijsko vezivo nacionalne države, ki se predstavlja kot zastopnica splošnega interesa. Vse, na čemer temelji določena nacionalna država, postane sveto (Velikonja 1996, 65-67). Vladajoči mit vedno opiše sedanost kot tisto pravo, pravično in

pravljilčno in s tem napeljuje na neznosnost preteklosti. Tako novonastale države dokazujejo, da je bila edina pravilna pot zapustiti prejšnje stanje ter da je sedanjost naravnost harmonična³ (Velikonja 1996, 145). V mitskem diskurzu so se znašli celo športni dogodki⁴ in uspehi na tem področju, ki lahko pridobijo nacionalno ali politično težo, saj športne manifestacije in uspehi dokazujejo moč naroda ali države, šampioni postanejo narodni junaki, športne zvrsti, tehnike in taktike pa izkazujejo nacionalne značilnosti (Velikonja 1996, 111-112).

Sodobne nacionalne mitologije južnoslovanskih narodov po Velikonji potekajo skozi štiri zaporedna obdobja, in sicer se prične z *blaženo dobo*, ki ji sledi *obdobje zatiranja*, nadaljuje se z *jugoslovansko medigro* ter zaključi z *obdobjem svobode in neodvisnosti*. Zlom po prvi fazi v celoti popravi šele prehod v četrto fazo. Gre torej za nujnost osvoboditve oziroma povratek zlate dobe (Velikonja 1996, 150). Glede na politične dogodke v Srbiji lahko vidimo, da je bila vseskozi prisotna močna mitološka zavest; razkrinkati zaroto s strani drugih narodov, hrepenenje po novi zlati dobi in povratek izgubljene sreče, revolucija, ki naj bi narod pripeljala v zadnjo fazo njegove zgodovine, ki je vladavina pravice in blaginje, pozivanje novega vodje, rešitelja, ki naj bi vrnil red in mir in povedel narod v nove veličastne pohode (Girardet 2000, 9).

2.6 KULT VODITELJA

Proces heroizacije se odvija zelo dolgo, skozi različne faze. Prične se z obdobjem pričakovanja, ko se oblikuje in širi slika o želenem rešitelju, kristalizirajo se skupna upanja in sanje, ki pa lahko ostanejo tudi neizpolnjena. Nato sledi obdobje prisotnosti, ko se rešitelj končno pojavi, zgodovina pa se odvija pred našimi očmi. V tem obdobju je prisotnost manipulacije v izgradnji mita najbolj očitna. Tretje obdobje je obdobje spominov, ko je lik rešitelja že zavržen v preteklost (Girardet 2000, 80-82). Rešitelj kot novi "oče", ki so ga končno našli, prevzame vlogo izgubljenega starešine, ki je predvsem zaščitnik, ki ga narod spoštuje in mu je vdan. Njegova naloga je, da vrne zaupanje in ponovno vzpostavi varnost in ravnotežje ter se sooči z različnimi nevarnostmi in prepreči nesreče. Njegova skrb je nadaljnje življenje skupnosti, za katero nosi odgovornost (Girardet 2000, 103).

---

³ Šele vseljudski upor oz. antibirokratska revolucija naj bi Srbe znova utelesila kot zgodovinski narod.

⁴ V čestitkah Crveni zvezdi k osvojitvi naslova najboljšega svetovnega nogometnega kluba leta 1991 je bila izpostavljena zmaga Srbije proti vsem tistim, ki se ji drznejso postaviti po robu, in dokazana moč, ki jo ima združena Srbija oz. Jugoslavija (Velikonja 1996, 145)

Karizmatični vodja nima moči zaradi posvečene tradicije, moči in velikosti države ali njenih zakonov, temveč nad množico stoji kot osebnost, ki uteleša njihove želje, občutke in pričakovanja. Zgleduje se po predstavah ljudi o svojih voditeljih ter tako izvaja svoj politični vpliv in oblast. Ena najbolj pomembnih lastnosti za vzpon in ohranitev položaja vodje je sposobnost, da v določeni kulturi manipulira z njenimi miti, delovanji in vrednotami, ki so povezani s temi miti, ter da tradicijo razlaga v skladu z zahtevami časa in jo temu primerno spreminja (Matić 1984, 198-199). Vodjo spremlja skupina izbranih ljudi, ki prav tako poznajo pravilno pot, sledijo pa ukazom in ambicijam vodje (Velikonja 1996, 45). V voditelja so usmerjena pričakovanja celotnega naroda (Girardet 2000, 75). Politični sistem se oblikuje okrog karizmatičnega vodje, ki ima tudi vlogo učitelja. Množice pri vodji iščejo napotke za delovanje in obnašanje. Tako se množica identificira z vodjo, ki lahko pusti trajni pečat celotnemu nadaljnjemu razvoju novonastale države, tudi v času, ko ni več potrebe po karizmatičnem vodji ali ko njegov vpliv oslabi (Matić 1984, 204-205).

Voditelj, posvetno veličanstvo, lahko nastopa v več komplementarnih podobah. Girardet (2000, 82-91) loči štiri arhetipe mita vodje:

1. ARHETIP CINCINATUSA: voditelj je zaščitnik, stari zaslužni borec, ki je znova poklican, da prevzame oblast in vzpostavi red, zaradi česar žrtvuje tudi svoj lastni mir; simbolizirata ga žezlo in pravica.
2. ALEXANDROV ARHETIP: voditelj je mlad vojščak, osvajalec, ki ga odlikujejo pogum, neustavljivost, elan in ambicioznost; simbolizira ga meč, s pomočjo katerega razbija okove in pobija nestvore.
3. SOLONOV ARHETIP: voditelj je utemeljitelj reda in zakona (zakonodajalec), zato tudi simbolično drži roko na utemeljujočem besedilu; je tvorec stabilne politične kulture, zaznamujeta pa ga odločnost in gotovost.
4. MOJZESOV ARHETIP: voditelj je prerok, ki oznanja novo dobo in z besedami usmerja kolo zgodovine v pravo smer; njegova osebna usoda je identična z usodo njegove skupine.

Vsi štirje tipi so prikazani kot zagrizeni borci in odrešitelji, ki se uspešno zoperstavljajo zli usodi v mračnih časih in ki težave in sovražnike premagajo. Neka zgodovinska osebnost je v različnih časih in različnih skupinah lahko slavljena ali osovražena, oboževana, zasmehovana ali ponižana, povzdignjena ali pa namerno pozabljena (Velikonja 1996, 35).

Kulta osebnosti, ki ima razsežnosti oboževanja antičnih in srednjeveških vladarjev, se ne da odpraviti le kot prisilnega, konformnega ali demagoškega. Proces heroizacije implicira

določeno enakovrednost med obravnavano zgodovinsko osebnostjo in trenutnimi potrebami družbe oziroma vladajoče mentalitete (Girardet 2000, 92-94). Zgodovinar Jože Pirjevec ugotavlja večšino predstavljanja z več obrazi pri predsedniku Miloševiću, zaščitniku srbskega naroda, ki naj bi znal zadovoljiti tako preprosto množico kot intelektualce (Pirjevec 1995, 385). Voditelj prevzame nase vso konstelacijo dotedanje zgodovine in se prikazuje kot napovedani odrešenik, kot črednik, ki naj mu poslušni sledijo. Zgodovina pozna veliko število primerov cezarizma, samozvanih izvoljencev boga, ljudstva ali zgodovinske usode. Frye pravi, da je pomen boga ali junaka v mitu v tem, da s pomočjo takih likov, človeku podobnih, a vseeno nadnaravnih moči, postopno nastaja vizija vsemogočne človekove skupnosti onstran indiferentne narave (Frye 1991, 33).

Po Velikonji so v kultu voditelja na različne načine in različno učinkovito povezane različne perspektive:

1. Božja: voditelj lahko vedno računa na božjo pomoč, sam naj bi bil bog, od boga poslan ali pa izvrševalec njegove previdnosti. Durkheim zatrjuje, da so občutja, ki jih ljudem vzbujajo osebe na visokih družbenih položajih, zelo podobna religioznim. Vladarjeva oblast naj bi izhajala neposredno od boga⁵, zato je bila volja prvega vedno tudi volja drugega.
2. Znanstvena: voditelje poleg tesne povezave z bogom odlikuje tudi znanstveni um, prikazani so kot vrhunski misleci, znanstveniki, pronicljivi teoretiki in praktiki svojih idej. Vodja v sebi združuje poleg borca in odrešenika še učitelja. Njihova dela so objavljali v visokotiražnih delih, kot dokaz, da niso izpustili peresa iz rok niti tedaj, ko so morali držati meč.
3. Zgodovinska: voditelje povezujejo z največjimi osebnostmi nacionalne in tudi širše zgodovine.⁶ Nekateri voditelji naj bi utelešali stare narodove tradicije. Tudi zmerjanje politikov in državnikov ali njihovo ironiziranje je lahko zgodovinsko osnovano. Novi voditelji radi privzemajo geste in podobe iz življenja svojih velikih zgodovinskih vzornikov. Voditelj si zasluži nov naziv, kakršnega ni nosil še nihče v zgodovini.⁷
4. Osebna: njihove dejanske mitske usode so si izključujoče, ker so njihova dejanja reinterpreterana in iztrgana iz konteksta in zgodovinskega zaporedja. Zaradi sija karizme postanejo nepomembna. Med voditeljem in množicami naj ne bi bilo motečih posrednikov in nikakršnih razhajanj. Začetnik nove ureditve pogosto pridobi naziv “oče”, saj se očetovsko

---

⁵ V srednjeveški Srbiji so bili skoraj vsi vladarji po smrti povzdignjeni v svetnike.

⁶ Neki ameriški analitik je pred leti označil Slobodana Miloševića za jugoslovanskega Lincolna, njegovi domači privrženci ga kličejo balkanski Napoleon ter car z Dedinja ali odrešitelj z Dedinja, imenovali so ga tudi drugi Tito.

⁷ Milošević: vožd.

postavi na prizorišče zgodovine. Pogosto so državo ali narod poistovetili z voditeljevo usodo. Gre torej za izenačevanje družbenega, nacionalnega, strankarskega z osebnim. Mitska predstava voditelja pooseblja njegovo družbeno skupino v celoti, tako lahko mirno govori v njenem imenu (Velikonja 1996, 35-45).

Populistični vodje se nagibajo k ekstremni personalizaciji politike. Ljudje zaradi navdušenja slepo sledijo svojemu novemu junaku. Pripisujejo mu značilnosti arhetipskih junakov, ki izzivajo avtoriteto in bogove tega sveta ter nastopajo v mnogih pripovedih in mitih (Ottomeyer 2000, 15). Voditelji naj bi imeli torej različne značilnosti, ki povzdigujejo njihovo izjemnost in istočasno priljudnost. Delovali naj bi brez napak, zaznamovala pa naj bi jih izredna besedna spretnost, elegantnost in šarm. Čeprav naj bi izhajali iz ljudstva, naj bi razbijali stari red, z njimi naj bi se začelo vse znova, dosegli naj bi politično ali nacionalno enotnost in harmoničnost. Voditelj naj bi poosebljal vse dobre plati, zgodovinsko usodo in vizijo svoje skupine, gibanja, skupnosti, stranke, naroda ali države. Nekateri avtorji mitološkega voditelja povezujejo z različnimi oblikami totalitarizmov. V času popularnosti nekega voditelja je za množice značilna popolna privrženost, fanatična ljubezen⁸, globoka čustvena predanost temu voditelju, česar ni mogoče pripisati prisili, konformizmu ali nasedanju milijonov privrženecv propagandi in demagogiji. Popularnost in legitimnost voditelji pridobivajo v glavnem skozi obrede in na množičnih prireditvah (Velikonja 2003, 18). Po Freudu naj bi se v množicah odvijali podobni procesi kot v zaljubljenosti, kjer je ljubezenska energija usmerjena v idealizirani objekt. Ta objekt predstavlja nekaj, na kar smo se vedno želeli opreti, po čemer smo hrepeneli ali nekaj, kar smo želeli biti. Telesna združitev v množici sicer izostane, dovoljeni pa so dotiki s pogledi, rokovanje, trepljanje po ramenih (Ottomeyer 2000, 34).

Skupna lastnost velikih totalitarnih režimov je izkoriščanje novega, in sicer zavračanje dotedanjšega in sočasno že uveljavljanje novih načinov političnega delovanja. Vsaka politična ali družbena sprememba vpliva tudi na način komuniciranja, znotraj političnih govorov se pojavljajo novi simboli, napadalne parole (Velikonja 1996, 70; 74). Tudi v sodobnosti so nekatere osebnosti dale nedvoumen, težko izbrisljiv pečat svojemu gibanju, režimu ali dobi. Sodobni mit voditelja ima vse značilnosti oboževanj velikih voditeljev iz preteklosti, religioznega odnosa do vladarja (Velikonja 2003, 18).

---

⁸ Nekateri politiki že dlje časa poskušajo, da bi se kazali in prodajali kot erotični objekt poželenja (Ottomeyer 2000, 32).

Pri nastajanju, ohranjanju in razvijanju mita voditelja je potrebno upoštevati subjektivne in objektivne družbenozgodovinske dejavnike. Na eni strani dejanske in pripisane, mitizirane osebnostne lastnosti voditelja ter na drugi družbenopolitične in zgodovinske okoliščine v določenem obdobju. Družbenozgodovinski dejavniki, ki so potrebni za razvoj mita voditelja:

1. manj razvita demokratična tradicija in institucionalne strukture, pomanjkanje zavezujočih proceduralnih postopkov, prevladujoča avtoritarna politična praksa, poudarek je na neposrednem stiku z ljudstvom, brez posredniških instanc;
2. težnja po koncentraciji politične in družbene moči na vrhu (politične, državne in vojaške funkcije skoncentrirane okrog voditelja);
3. obdobje krize v družbi, razkroj starega režima, nerešena socialna ali nacionalna vprašanja; izredne razmere zaostrojuje ponavadi ravno voditelj s svojimi privrženci, da bi pri reševanju dokazoval svojo uspešnost;
4. učinkovit in razvejan propagandni aparat;
5. množična podpora v tistem sloju prebivalstva, ki postane ciljna skupina propagandnega diskurza in sprememb;
6. tradicija oziroma obujanje starih mitskih stalnic v novih ideoloških preoblekah;
7. povezanost s širšimi političnimi, družbenoekonomskimi, verskimi ali ideološkimi tokovi v družbi in njenimi nosilci;
8. prevladujoča religijska tradicija, struktura in dinamika v družbi.

Voditelj s svojimi osebnostnimi lastnostmi izkoristi, zaostri ali izrabi te določene dejavnike in možnosti (Velikonja 2003, 20-23).

2.7 PROPAGANDA

Vreg je opredelil politično propagando kot “obliko komuniciranja, s katero komunikatorji ali skupine zavestno, namensko, načrtovano in organizirano oblikujejo propagandne projekte in sporočila, s katerimi oblikujejo in nadzorujejo mnenja in stališča ciljnega občinstva oziroma vplivajo na spremembo njihovih stališč”. Zanj je propaganda “intencionalni, sistematski poskus oblikovanja zaznav, spoznanj, mnenj, stališč, vrednot in vedenj sprejemalcev propagandnega sporočila”. (Vreg 2000, 116)

Propaganda širi miselne vzorce s pomočjo množičnih medijev. Vreg (2000, 117) meni, da je propagandna manipulacija “neboleče prepričevanje, v katerem ljudje ne občutijo razsežnosti represije in moči niti države ali politike niti policije, vojske, cerkve ali množičnih medijev.

Propagandna sporočila vsebujejo elemente iracionalnosti in emocionalne naboje, s katerimi vplivajo na podzavestne procese ljudi.”

Osnovno načelo propagandnega delovanja po Vregu (2000, 120) je, da je propaganda idejnopolitično ekskluzivna, enosmerna, programsko in ciljno monolitna ter teži k prevladi v političnem prostoru oziroma želi postati totalitarna. Da bi uresničila svoje cilje, uporablja prikrita dejstva, aktivira mitsko zavest posameznikov, spodbuja iracionalno ter je nasprotje človekovemu racionalnemu mišljenju. Pravila, tehnike, sredstva, vrste in oblike propagandne dejavnosti prilagaja določenim ideološkopolitičnim usmeritvam. Na osnovi tega loči tri vrste propagande: odprta in neposredna propaganda, kjer so cilji že od začetka znani; odložena (difuzna) propaganda, s katero propagandist ustvarja določeno psihološko vzdušje za propagandno akcijo, in posredna propaganda, ki se izvaja, ko obstaja odpor do vsebine propagande, cilj ni deklariran, ampak propagandist le ustvarja psihološke razmere za sprejetje propagandnega sporočila.

Propaganda je definirana tudi kot “nameren in sistematičen poskus oblikovanja dojemanj, manipuliranja znanja in usmerjanja obnašanja zaradi doseganja takšnih odzivov, ki koristijo namenu, ki ga propagandist želi doseči” (Jowett in O'Donnell 1992, 4).

Jowett in O'Donnellova (1992, 8-13) ločita tri tipe politične propagande: bela (informacija in sporočilo sta resnična, vir je jasen), siva (ponuja prilagojeno resnico, uporablja sicer resnične podatke, a pogosto pretirava, posplošuje, neprijetne stvari zamolči), črna (vir ni jasen, lahko celo lažen; širi izmišljotine, laži, učinek je ponavadi kratkotrajen). Velikonja jim prišteva še četrti tip, ki ga imenuje protipropaganda, pojavljala pa naj bi se v okoljih, kjer so mediji strogo nadzorovani ali kjer že teče neka propagandna aktivnost. Deluje kot neko podtalno delovanje z nekonvencionalnimi mediji, kot so grafiti, letaki, skrivne radijske postaje, sprevačanje izvornih propagandnih pomenov (Velikonja 2003, 131).

Malešičeva (1997, 179) opredelitev je zelo podobna, in sicer je propagando opredelil kot “načrtno, namerno in sistematično dejavnost, usmerjeno k formuliranju zaznav, manipuliranju z dejstvi in organiziranju obnašanja, da se naslovniki nanjo odzivajo v skladu z nameni propagandista” ter ji določil naslednje značilnosti:

1. propaganda v povezavi z ideologijo (nacionalizmom, religijo, zgodovino),
2. uporaba jezika v propagandne namene,
3. kontekst in organizacija propagande, javnost in propagandist,
4. ikonografija in skladnost vizualnih in besedilnih informacij,
5. širjenje rutinskih laži skozi medije,

6. kolektivna in selektivna izguba spomina ter (de)konstrukcija nacionalnega spomina,

7. klasična (težka) propaganda, anti-propaganda, relacija “mi” – “drugi”.

Francoski teoretik Domenach prav tako ugotavlja, da propaganda vpliva na temeljna stališča človeka. Povezuje jo z ustvarjanjem mitov, saj naj bi propaganda sovpadala z nastankom velikih mitov, ki združujejo ljudstvo v skupni viziji prihodnosti (Domenach v Vreg 2000, 116). Propaganda ne tvori nečesa novega, ampak reinterpreterira in usmerja že obstoječe. Vsebine politične propagande se ponavadi vračajo v preteklost neke skupine, in sicer so iz nje popolnoma prevzete ali pa prenovljene in prilagojene sodobnim razmeram (Velikonja 2003, 127). Propagando močno usmerja ideologija kot posebna oblika družbene zavesti (Popov 1999, 12). Propagandi naj bi bilo dovoljeno vse: polresnice in pollaži, nizki udarci, zanikanje ali napihovanje dejstev, izenačevanje krvnikov z žrtvami, senzacionalizmi, pretiravanja, zavajajoča selektivnost, historična izguba spomina ali racionaliziranje stereotipov. S propagando poskuša oblast pridobiti zaupanje in naklonjenost tako domače kot tudi svetovne javnosti. Prava bitka se bije za medije; orožje pride na vrsto šele kasneje (Velikonja 1996, 74). Cilj propagande je povzročiti takojšnje spremembe oziroma neposredni učinek na naslovnika. Potrebno je torej hitro aktiviranje, mobiliziranje, brez dolgovezenja, argumentiranja in pojasnjevanja (Velikonja 2003, 131).

3 POLITIČNA BIOGRAFIJA SLOBODANA MILOŠEVIĆA

“... Potem pa se je začela spuščati tema. Na samem začetku, pred sedmimi, osmimi leti, nihče ni razumel, kaj se dogaja. Nihče ni niti slutil, da v mesto prihaja sam hudič. Ko so stvari postale jasne, je bilo že prepozno ...”⁹

Slobodan Milošević je bil predsednik Zvezne republike Jugoslavije, Srbije in Socialistične stranke Srbije¹⁰.

Rodil se je 20. avgusta 1941 v Požarevcu. Njegovi starši so bili Črnogorci, kljub temu pa se je on vedno počutil kot Srb. Oče Svetozar je delal kot profesor ruskega in srbskega jezika. Bil je zelo religiozen človek in ne komunist, kar je bil eden glavnih razlogov za ločitev od njegove soproge Stanislave, ki pa je bila iz komunistične družine in je vse življenje tudi ohranila komunistična prepričanja. Takoj po koncu druge svetovne vojne je Svetozar Milošević zapustil ženo in sinova in leta 1962 naredil samomor. Slobodanova mama je bila učiteljica in zelo aktivna članica partijskega komiteja. Tudi ona je naredila samomor, obesila se je leta 1974. Poleg njegovih staršev je samomor naredil tudi njegov stric, mamin brat, general Milisav Koljenšić.

Slobodan je bil zelo dober retorik, udeleževal se je številnih mladinskih delovnih akcij. Bil je glavni urednik gimnazijskega časopisa. Zaradi svojega komunističnega prepričanja je bil že januarja 1959 sprejet v Zvezo komunistov Jugoslavije (ZKJ), še preden je postal polnoleten. Na njegovo politično opredelitev ni vplivala samo mati, temveč je usodno vlogo odigrala njegova žena Mirjana Marković, s katero sta se spoznala še v gimnaziji. Leta 1963 je kot predsednik partijskega komiteja Pravne fakultete v razpravi o spremembi ustave predlagal, da se predvideni naziv Federativna socialistična republika Jugoslavija spremeni v Socialistična federativna republika Jugoslavija, da bi se poudarila socialistična plat. To je tudi tako ostalo. Po končanem študiju na Pravni fakulteti v Beogradu je pričel graditi kariero kot svetovalec za gospodarstvo beograjskega župana. Poslovno se je največ ukvarjal z gospodarstvom in bančništvom.

V politične vode je zaplaval leta 1983, že naslednje leto pa je postal predsednik mestnega komiteja Zveze komunistov Beograda. Po dveh letih je kljub nasprotovanjem, z veliko

---

⁹ Mladen Matičević, iz uvoda v film *Geto, 1996* v *Gordy 2001*, 115.

¹⁰ SPS – Socijalistička Partija Srbije.

podporo in vplivom Ivana Stambolića¹¹, postal predsednik CK ZKS¹². Vse do leta 1987 je bil manj znan Stambolićev varovanec. Septembra 1986 je izšel Memorandum SAZU, po katerem se je začel Miloševićev vzpon na vrh, s tem, da se je najprej spotaknil ob njegovo nacionalno vsebino, kasneje pa je njegove ideje sprejel in avtorje Memoranduma spremenil v svoje privrženice. Aprila 1987 se je odvijal miting Srbov in Črnogorcev na Kosovem polju, kjer se je Milošević distanciral od Albancev in se tako kandidiral za nacionalnega vodjo. Ob začetku neredov na Kosovu, katere je morala preprečevati tudi policija, je izjavil: “Nihče vas ne sme tepsti!”¹³. Po tem dogodku v bivši Jugoslaviji nič več ni bilo isto. Septembra 1987 je bila znamenita Osmaja seja CK ZKS, na kateri je Milošević strmoglavil svojega političnega botra Ivana Stambolića ter obračunal z Dragišo Pavlovićem in ostalimi nasprotniki v ZKS. Rezultat je bil končna zmaga Miloševića kot avtoritete v Partiji in v Srbiji. Njegov cilj je bil ustanoviti Jugoslavijo, v kateri bodo prevladovali Srbi, na čelu te države pa bi bil on sam. Da bi dosegel zastavljeni cilj, je prevzel kontrolo nad mediji ter preprečil kakršnokoli kritiko sebe in svojega delovanja.

Poletje in jesen 1988 je zaznamovala sezona mitingov zaradi nezadovoljstva z albanskim šovinizmom in separatizmom, Milošević pa je okrog sebe začel zbirati Srbe in postajati nacionalni karizmatični vodja. Prelomnica in dokončno ustoličenje Miloševića kot srbskega vodje tudi v očeh nasprotnikov ter celotnega sveta je bil zmagoviti miting na Gazimestanu, šeststota obletnica kosovske bitke, 28. junija 1989.

Nova oblast se je povzpela na vrh z obračunavanjem s starimi kadri v procesu “antibirokratske revolucije” (1987-1989), medsebojnimi obračuni med novimi povzpetniki, predvsem v času “dogajanja naroda” (1988-1990), kar se je dogajalo tako v politiki kot tudi v kulturi, saj so iz javnega življenja izginili številni politiki in intelektualci. Medtem ko so pripadniki stare elite imeli nekaj spoštovanja do še starejše elite ter so svoje ambicije nekako razporedili skozi določeno obdobje, pa je nova elita hotela “vse in takoj” (Popov 1996b, 353). 16. julija 1990 je bila ustanovljena Socijalistička Partija Srbije¹⁴. Decembra 1990 so bile prve večstrankarske volitve, na katerih je Milošević brez težav zmagal že v prvem krogu ter tako postal predsednik Republike Srbije. SPS pa je pridobila ogromno večino. 9. marca 1991 so se pričele velike demonstracije proti Miloševiću pod vodstvom SPO, a je s pomočjo tankov zmago odnesel Milošević. Junija 1992 je bil Vidovdanski sabor in nekajdnevne demonstracije

---

¹¹ Bivšega predsednika Socialistične republike Srbije.

¹² Centralni komite Zveze komunistov Srbije.

¹³ Niko ne sme da vas bije!

¹⁴ Socialistična stranka Srbije oz. v nadaljevanju SPS, ki je podedovala imovino ZKS in SZDL (Socialistična zveza delovnega ljudstva). V zadnjem trenutku se je Milošević odločil za socialistično in ne socialdemokratsko orientacijo.

sto tisočih ljudi proti Miloševiću pred Zvezno skupščino. Zaradi protestov in sankcij s strani Zahoda zaradi vojne v Bosni in Hercegovini ter sporne legitimnosti majskih volitev, ki jih je opozicija bojkotirala, je na čelo Jugoslavije prišel Dobrica Ćosić, na mesto premierja pa poslovnež iz Amerike, Milan Panić. Decembra 1992 so sledile zvezne parlamentarne in predsedniške volitve. Glede na to, da je Panić resno ogrožal Miloševića, je le-ta sprožil brezobziren medijski napad na Panića in zopet zmagal že v prvem krogu, njegova stranka pa je zmagala na strankarskih volitvah. Tudi na naslednjih parlamentarnih volitvah, decembra 1993, je SPS dobila relativno večino. Avgusta 1994 je spremenil svojo nacionalistično politiko z blokado na Drini.¹⁵ Novembra 1996 se je situacija že začela spreminjati, saj je Miloševićeva koalicija (SPS, JUL¹⁶ in ND¹⁷) dobila zvezne volitve, vendar izgubila lokalne, česar seveda nikakor niso želeli priznati in sprejeti. Sledile so trimesečne demonstracije, po katerih je februarja 1997 Milošević le priznal zmago opozicije. Po ustavnih reformah 1997 je postal predsednik Zvezne republike Jugoslavije (ZRJ). Spomladi in poleti 1998 so se začeli oboroženi spopadi z Albanci na Kosovu, katerim so sledili NATO-vi napadi ter umik srbskih sil s Kosova in prihod mednarodne opazovalne misije. Maja 1999 je Haaško sodišče sprožilo postopek proti Slobodanu Miloševiću zaradi vojnih zločinov. Julija 2000 je Milošević razpisal redne zvezne in predčasne predsedniške volitve za 24. september 2000, na katerih je zmagal Vojislav Koštunica. Veliki poraženec teh volitev je bil prav Milošević, ne samo na volitvah za predsednika države, temveč tudi v zvezni skupščini. Škodo je poskusil popraviti z že preizkušeno metodo, demonstracijami, vendar se mu je opozicija trdno zoperstavila ter odgovorila z demonstracijami in vsesplošno stavko. Vrhunec je bil dosežen 5. oktobra 2000, ko so demonstranti v bagrski revoluciji zavzeli Zvezno skupščino in stavbo RTS-a, že 6. oktobra 2000 pa je Milošević moral priznati svoj poraz. Novembra 2000, čeprav težko poražen in v hišnem priporu, je bil na Petem kongresu svoje stranke zopet izbran za predsednika. 1. aprila 2001 so ga po obsežni akciji odpeljali v preiskovalni zapor v Beograd, od tam pa so ga 28. junija 2001¹⁸ izročili Haaškemu sodišču, kjer so mu 12. februarja 2002 pričeli s sojenjem.¹⁹ Konca nikoli ne bomo izvedeli, saj je 11. marca 2006 umrl v priporu, še pred zaključkom sojenja in izrekom kazni.

---

¹⁵ Po številnih neuspešnih mednarodnih mirovnih iniciativah se je Milošević odločil izolirati bosansko-srbsko vodstvo ter prepustiti bosanske Srbe usodi, v imenu katerih je pravzaprav tudi sprožil vojno. 21. novembra 1995 je bil podpisan Daytonski sporazum, s podpisom katerega naj bi Milošević postal mirovnik.

¹⁶ Jugoslovenska (udružena) levica.

¹⁷ Nova Demokracija.

¹⁸ Mitski praznik – Vidovdan!

¹⁹ Večina teksta v tem poglavju je povzeta po <http://www.moljac.hr/biografije/milosevic.htm>, <http://www.nin.co.yu/2001-04/05/17360.htm>.

Lahko bi rekli, da se je politično “rodil” na Kosovu, ravno tam pa je tudi dogorela sveča njegove “slave”.

Vsi ključni politični trenutki, ki so Miloševiću omogočili oblast in sem jih izpostavila že na tem mestu, so predstavljeni v kasnejših poglavjih, predvsem v medijskem diskurzu.

3.1 SLOBO – VODJA SRBOV

“Dragi bratje, prišla je nova doba, rodil se je Milošević Sloba!”²⁰

Milošević se je vzpel na oblast na valu nacionalistične evforije, na krilih Kosova. Izkoristil je poslabšanje položaja Srbov in Črnogorcev na Kosovu ter napetosti, ki so se zgodile med vodstvom srbske partije in partijskim vodstvom Slovenije in Hrvaške. Po mnenju Gordyja (2001, 38) je Milošević postal predsednik po nizu nepomembnih ljudi. Bil naj bi prvi, ki je govoril jasno, kar priznavajo tudi njegovi nasprotniki. Istočasno je podpiral tako nacionalistično srbsko gibanje odpora v času njegovih vse bolj popularnih demonstracij proti kosovski pokrajinski vladi, kot tudi Zvezo komunistov in vojsko, ki sta se bali posledic ekonomskih in političnih reform. Čeprav je že razvil strategijo populističnega “plebiscita na mitingu”, ki je zaznamovala njegovo zgodnje obdobje popularnosti, je Miloševićeva retorika v začetku ostala v okvirih tradicije jugoslovanskih komunistov, s pozivanjem naroda na bratstvo in enotnost in formalno nasprotovanje nacionalizmu. Naraščajoča napetost med republikami SFRJ je pripeljala do vse bolj izrazitih nacionalističnih značilnosti vladajoče stranke tako v retoriki kot tudi v praksi. Leta 1989 se je Milošević obrnil od svoje retorike o enakosti narodov na Kosovu k prevzemanju vlade v tej avtonomni pokrajini, prav tako tudi v Vojvodini. Po zmagi nacionalističnih strank v večini republik bivše Jugoslavije v začetku devetdesetih let je Milošević kapitaliziral strah Srbov v drugih republikah, z namenom izgraditi sliko o sebi kot njihovem zaščitniku – branilcu nacionalnih interesov (Gordy 2001, 39-40). Premik k nacionalizmu je omogočilo tudi Miloševićovo naslanjanje na ideje velikih nacionalističnih intelektualcev, ki so oblikovali drugi del njegove koalicije, in sicer so bili to predvsem predstavniki Srbske akademije znanosti in umetnosti, Združenja književnikov Srbije, vplivnih intelektualcev z beograjske Univerze in Srbske pravoslavne Cerkve, kar sem predstavila v naslednjih poglavjih. S svojo podporo so dali legitimnost politiki Slobodana Miloševića ter s tem še bolj prispevali njegovemu ugledu v očeh srbskega naroda. Za večino

---

²⁰ “Mila braćo, došlo novo doba, rodio se Milošević Sloba!” je slogan z mitingov resnice, ki je tudi del pesmi “Čovek dvadesetog veka” oz. “Človek dvajsetega stoletja” (v Čolović 2000, 105).

teh intelektualcev je bil Milošević politik, ki je “vrnil dostojanstvo brezpravnemu srbskemu narodu” in napovedal celo “ostvaritev stoletnih sanj – življenje vseh Srbov v eni, srbski državi” (Pribičević 1997, 16).

Saleclova (1991, 12-13) meni, da je Miloševiću uspelo združiti elemente, ki naj bi bili nezdržljivi: vrnitev k stari stalinistični retoriki (močna partija kot garant interesov delavskega razreda), profašistične elemente (nasilno nacionalistično populistično gibanje) in ekonomski liberalizem. Ključ do njegovega uspeha naj bi bil previdno tehtanje med tem, kar reče, in tem, kar pusti neizgovorjeno. Na nivoju ideološkega pomena se je Milošević zavzemal za močno in enotno Jugoslavijo, kjer naj bi vsi narodi živeli v enakopravnosti in bratstvu, svoje gibanje je predstavljal kot “antibirokratsko revolucijo”, kot široko demokratično populistično gibanje upora proti skorumpirani državno-partijski birokraciji, kot poskus rešitve Titove dediščine. Istočasno je poniževal Albancev v državljane drugega reda in težil k poenotenju Jugoslavije pod srbsko dominacijo ter k ukinitvi avtonomije drugih republik in pokrajin. Srbe je predstavljal kot edini narod, ki naj bi bil zmožen jamčiti državno suverenost in obljubljal maščevanje za izkoriščanje, ki naj bi ga nad Srbijo izvajali Slovenija in Hrvaška. V njegovem diskurzu je po njenem mogoče najti številne nasprotujoče si elemente, vsi pa naj bi zadevali srbsko željo: oživitev starih srbskih mitov, glorifikacijo pravoslavne cerkve kot nasprotja integrirajoče, antisrbske katoliške cerkve, spolne mite o umazanih Albancih, ki posiljujejo srbska dekleta.

Ob prihodu Miloševića na položaj predsednika CK ZKS so ga mentorji označili kot sposobnega, energičnega, brezkompromisnega borca, ki naj bi bil bolj odločen od svojih predhodnikov v boju proti liberalizmu, desnici in nacionalizmu.²¹ Svoj pravi obraz odličnega manipulatorja ter ignoranta resnice naj bi pokazal kmalu v boju za oblast in moč, na svoji poti “nekronanega vladarja Srbije” (Dizdarević 1999, 233). Miloševića je kot “nevarnega človeka, ki se ne boji ničesar in ne pozna ovir v osvajanju oblasti”, ki “ne trpi nikogar, ki se z njim ne strinja”, “vse kar on dela ali ima, je označeno kot najboljšo, to isto v lasti nekoga drugega pa je vredno prezira”, “tisti, ki se z njim ne strinjajo so po njegovem idioti, kreteni, psihopati”, “brez meje je surov do vsakogar, ki se mu zoperstavi” opisal tudi njegov tast Moma Marković, revolucionar, komunist.²² Opozoril je, da je Miloševića treba zaustaviti, preden bo prepozno in bo uničil Srbijo in Jugoslavijo, na žalost pa ni videl, da bi imel v Srbiji kdorkoli

---

²¹ Nacionalizem naj bi kritiziral na zaprtih sejah in ne javno. Enkrat naj bi celo v pogovoru s Stambolićem obsodil Memorandum SAZU, a njegova izjava ni bila nikoli objavljena (Dizdarević 1999, 233).

²² Kot primer je navedel pogovor s Slobodanom in njegovo ženo Miro Marković, kjer je izrazil nestrinjanje z njegovo radikalistično politiko. Oba sta mu zaloputnila vrata.

takšno moč, da bi to lahko dejansko tudi dosegel. Milošević je držal oblast v svojih rokah, odstranil pa je vse, ki bi ga lahko ogrozili. Milošević je “zajahal sedlo srbskega nacionalizma ter zavladal z usodami Srbov” (Dizdarević 1999, 232-233). Milošević naj bi brezobzirno sledil svojim ciljem. Eno naj bi govoril, drugo delal, dajal prazne obljube ter se izmikal javnim razpravam o tem, kar počneta on in vodstvo Srbije (Dizdarević 1999, 200). V njegovih govorih ob začetku vzpona na oblast je zaznati njegovo dvoličnost ter dar demagoškega manipuliranja in voljo po moči, svoj narod pa je podžgal z mitom o nacionalni sodbi in sanjah o slavi (Grmek 1993, 180).

V očeh srbskega naroda pa je bil čisto nasprotje. Mediji so ga neprestano opisovali kot poštenega, odločnega strokovnjaka, heroja, ki se je končno pojavil, da reši srbski narod. Uspel je zgraditi pozicijo nedotakljivega vodje, “očeta naroda”, kar pa so dokazovali tudi volilni rezultati²³ in javnomnenjske raziskave. Imel je sposobnost prilagajanja različnim situacijam in razpoloženju naroda. Njegova politika je pokazala, da on pravzaprav ni uporabljal določene ideologije, temveč mu je bilo izključno v interesu, da ohrani lastno oblast (Pribečević 1997, 22).

Čolović (2001, 251) meni, da naj bi bil Slobodan Milošević od samega začetka dvojna osebnost, ki je istočasno navduševala in strašila ljudi. Po njegovem ga ljudje nikoli niso imeli radi, temveč so ga spoštovali iz strahu. Prvi naj bi v resnici obstajal kot politik, predsednik Srbije. V njem pa naj bi bila še druga oseba, eden glavnih junakov sodobne srbske politične folklore, Slobo. Ta naj bi bil folklorni narodni vodja in zaščitnik Srbov. Kot drugi mitski junaki naj bi tudi on imel nadnaravno moč in lepoto, naj bi bil mitski oče in mati, veliki brat.²⁴ Neposredno naj bi nasledil prejšnjega političnega junaka Tita ter zasedel mesto mitskega očeta²⁵ in Srbijo povedel v svobodo, blaginjo in srečo. Imel naj bi vlogo svetega kralja, zaščitnika in novega Mesije. Prvi Milošević, politik in predsednik Srbije, prej ali slej odide s politične scene, mitski oče in vodja naroda pa se bolj globoko usidra v kolektivni zavesti naroda. Čolović upa, da po odhodu Miloševića narod ne bo več dovolil, da bi jih očaral nov rešitelj ter da bo v Srbiji prevladal razum in bo več svobode. Pravi, da vse dokler se bodo

---

²³ Na predsedniških in parlamentarnih volitvah 1990 in 1992 je število glasov, ki so bili namenjeni Miloševiću preseglo število glasov, ki jih je dobila SPS. Leta 1990 je Milošević dobil 65,4 %, SPS 46 %; leta 1992 je Milošević dobil 53,2 %, SPS pa 28,8 % (Pribečević 1997, 19).

²⁴ Verz v pesmi “Slobodane, mili brate”: “Pomozi nam Slobo brate, ti si nama i otac i majka”.

²⁵ “Srbija se stalno pita, kad će Slobo na mesto Tita”.

srbski politiki identificirali s svetim kraljem, bodo narod držali v pesti in bo v državi vladala destruktivna iracionalnost (Čolović 2001, 28-31).

Tudi zgodovinar Jože Pirjevec ugotavlja pri Miloševiću večino predstavljanja z več obrazi. Kmalu po Osmi seji CK ZKS naj bi dokazal, da je človek dejanj, saj je v partiji in v redakcijah časopisnih hiš, na radiu in televiziji začel s temeljito čistko ter večino beograjskih medijev spravil pod svojo kontrolo. S pomočjo medijev je stopil na čelo “antibirokratske revolucije” ter postal idol množic, ki so mu bile pripravljene slepo slediti (Pirjevec 1995, 385). Nekateri so bil zanj pripravljene dati celo svoje življenje.²⁶

---

²⁶ Slogan z mitingov: “Slobodane samo reci, letećemo kao meci!”

4 KOSOVSKA BITKA: “MIT VSEH MITOV”

Eno od sredstev politične propagande je tudi mitologizacija politike in zgodovine, kot je na primer ponavljanje večne mitske bitke, v tem primeru bitke na Kosovem Polju. Kosovska bitka je pustila veliko brazgotino v zavesti srbskega naroda, saj je ostala glavni dogodek celotne srbske zgodovine. “Kosovo je postalo osrednja mitska točka, sveti kraj srbskega občestva, kosovska bitka pa velika kolektivna drama, neizčrpeljiva mitska snov, referencialni okvir vse kasnejše srbske mitološke produkcije.” (Velikonja 1996, 125) Vidov dan, 28. junij, je postal mitski datum. Kosovska legenda je vedno vsebovala določeno politično, versko ali nacionalno simboliko, ne glede na to, ali je govorila o maščevanju, mučeništvu, žrtvovanju, vojni ali junaštvu in neustrašnosti (Ljubinković v Zirojević 1996, 202). Po tej legendi naj bi srbska srednjeveška država propadla zaradi izdaje, nezvestobe, neposlušnosti in neenotnosti (Zirojević 1996, 205). Velikonja imenuje kosovsko bitko “srbski mit vseh mitov”. Meni, da je odprta zgodba, ki nenehno terja izpolnitev, končno zmago, je upanje, ki kliče k vstaji, in bolečina, ki terja maščevanje. Pomembno vprašanje, ki ga zastavlja, je: “Zakaj Srbi govorijo o kosovski bitki kot o porazu in zakaj imajo ta poraz to sveto, večno neizpolnljivo zgodbo, ki se ji na kratko reče mit?” Usodni spopad je bil 15., po gregorijanskem koledarju 28., junija 1389. Nobeni strani ni prinesel ne vojaške zmage ne poraza. Srbsko vojsko je vodil takrat najmočnejši knez Lazar Hrebeljanović, za katerega so upali, da bo obnovil nemanjško veličino. Otomanski vojski je poveljeval sultan Murat s sinovoma Bajazitom in Jakubom. Vojski sta se spopadli silovito, na koncu pa sta se obe umaknili, izčrpani in brez poveljnikov. Čeprav so bili na zahodu prepričani, da je zmagala krščanska stran, so morali Srbi priznati otomansko nadoblast, saj so Otomani dokončno zasedli srbsko despotovino leta 1459. Kosovska bitka je torej pomenila bolj politični kot vojaški poraz, saj so Srbi postopoma izgubili samostojnost. Sama bitka je postala kozmični spopad med dobrim in zlom, tudi božja kazen za nakopičene grehe ali pa božja preizkušnja izbranega naroda, ki tako trpi po nedolžnem. Kosovsko bitko so uporabili v interpretacijah mnogih sodobnih političnih dogodkov (Velikonja 2003, 107-109). Od tega poraza naprej se je ta mit stoletja prenašal iz roda v rod, kot da bi Srbi zmagali in ne izgubili. Mit se je vnašal v nacionalno zavest s poudarjenim čustvenim nabojem in maščevalnimi sporočili, kar je proizvedlo posebno občutljivost srbskega naroda do Kosova. Tudi izseljevanja Srbov in Črnogorcev s Kosova so doživljali kot nacionalni problem. Zato so Kosovo uporabili za širjenje nacionalnega naboja,

nacionalizma in sovraštva, kar je Slobodan Milošević izkoristil za uresničevanje velikosrbskih teženj in pri utrjevanju svoje oblasti (Dizdarević 1999, 192).

Narodne pesmi, posebej tiste o Kosovu, so bile močna spodbuda v osvobodilnih bojih srbskega naroda v 20. stoletju. Mnogi intelektualci in politiki so kosovski mit uporabili za dosego svojih ciljev. V času med obema vojnama se je zelo malo pisalo o kosovskem mitu. Književniki so ga začeli omenjati v sredini petdesetih let. V osemdesetih letih je Srbijo zajel val različnih tekstov in pesmi o Kosovu, po letu 1985 je postajal vse močnejši, leta 1989, v času šeststote obletnice kosovske bitke, pa je že dosegel takšne razsežnosti kot noben val v srbski književnosti pred njim. Kosovski motivi so bili prisotni tudi v srbski drami, filmih, glasbi ter na mnogih drugih družbenih prireditvah. Tudi v času dogajanja naroda, na "mitingih resnice", so množično uporabljali kosovske simbole²⁷ (Zirojević 1996, 224-228). Na krilih prav te legende se je dvignil kult vodje Slobodana Miloševića, rešitelja srbskega naroda. Kot bi rekel Čolović, Srbija je dobila novega mitskega junaka, Slobodana Miloševića, ki je prišel, da bi "ukinil ta banalni čas životarjenja in trpljenja, razcepljenosti in brezverstva, a tudi zato da napove začetek novega časa svobode, blagostanja in sreče" (Čolović v Zirojević 1996, 230). Kosovo je bilo že od samega začetka v Srbiji in njenih tiskanih medijih okrepljeno simbolizirano in izkoriščano za konstrukcijo podobe Miloševića in s tem tudi lastne stvarnosti (Blagojević 1996, 261).

Priprave na šeststoto obletnico kosovske bitke so potekale že eno leto pred obletnico, spremljali pa so jih napisi v medijih, ki so velikokrat izpostavljali, da se proslave kosovskega boja dogajajo le v "prelomnih trenutkih srbske zgodovine" (Zirojević 1996, 229). To se je kasneje tudi potrdilo, saj je prav ta obletnica (Vidov dan, 28. junij 1989) postala prelomnica v novejši zgodovini večine nekdanjih jugoslovanskih narodov. Takrat je Slobodan Milošević, kot eden največjih populistov stoletja, preroško napovedal *prihodnje bitke*. Proslavo so zaznamovali mednacionalni spori, politični razkroj in ekonomski propad druge Jugoslavije²⁸ (Velikonja 2003, 105-106). To je bil eden od dogodkov, ki je leta 1989 najbolj pripomogel k narodnemu prebujenju v Srbiji ter osvobodil nacionalistične strasti. Dogodek je zavzel

---

²⁷ "Kosovo ravno, rano krvava", "Na Kosmetu božur vene, žali Srbe iseljene", "Izdali su narod, izdali su Kosovo", "Ne dajmo Kosovo, ne dajmo grob Miloša", "Janko je zakasnio na Kosovo, mi nečemo", "Kosovo je sveta srpska zemlja".

²⁸ Na pomembnost proslave so vplivali številni dogodki neposredno pred njo, in sicer nekajmesečni konflikti med srbskim režimom in Albanci (stavka v Starem trgu), milijonski miting na beograjskem Ušću, slovenska izdaja (Cankarjev dom) in Majniška deklaracija; izvolitev Miloševića za predsednika SR Srbije, nekajmesečno potovanje svetih kosti oz. posmrtnih ostankov kneza Lazarja po srbskih deželah Kosova, Srbije ter Bosne in Hercegovine, odprtje velike cerkve (hrama) Sv. Save v Beogradu in pomiritev republiškega, tedaj še socialističnega, vodstva s cerkvenim (Velikonja 2003, 106).

izredno velik medijski prostor, *RTB* je direktno prenašala samo proslavo, temu dogodku je bilo posvečeno več različnih oddaj, v katerih so poudarjali ter večkrat prenašali in analizirali govor Slobodana Miloševića.

Že dan pred veliko proslavo kosovske bitke so bili naslovi v *Politiki* večji od tistih, ki so v največjih svetovnih časopisih oznanili začetek druge svetovne vojne (Nenadović 1996, 603). Po pričakovanjih je tudi vidovdanska številka *Politike*²⁹ izšla v znamenju kosovskega mita. Uvodni članek se glasi: “Šest stoletij od bitke na Kosovu”, “Čas je za Kosovo”, podnaslov pa: “Srbski narod je slavil in slavi svoje junake, prepozna pa izdajalce”. Opozarja, “zopet je kosovski čas, ker se na Kosovu in okrog njega rešuje usoda Jugoslavije in usoda socializma. Srbsko in jugoslovansko Kosovo nam hočejo vzeti, hočejo, vendar ne bodo mogli.” Navajajo tudi besede kneza Lazarja, ki jih je izrekel pred kosovsko bitko: “Bolje je častno umreti, kot pa nečastno živeti!” (Zirojević 1996, 230). Naslednji dan³⁰ je bila celotna izdaja *Politike* z naslovom “Na Gazi mestanu svečano proslavljena 600-godišnjica boja na Kosovu” posvečena praznovanju šeststote obletnice kosovske bitke in Miloševiću. Objavljene so bile tudi slike glavnih cerkvenih dostojanstvenikov in takratnih vodilnih politikov.³¹ Na prvi strani je bila objavljena slika Miloševića med govorom pred ogromno množico ljudi. Naslov uvodnega članka je “Obnovljena sloga vrača dostojanstvo Srbiji”, podnaslov pa izjava Slobodana Miloševića: “Srbi so večno osvobajali sebe, ko pa so imeli priložnost, so pomagali drugim, da se osvobodijo.” Sledi obvestilo, da je veliko liturgijo v Gračanici vodil patriarh German ter da se je na Gazimestanu zbralo dva milijona ljudi. Nadaljuje se s člankoma “Kosovo so sanje, ki jih sanjajo generacije” in “Milijoni ljudi so sanjali, da bi se taka svečanost zgodila”, kjer so objavili izjave ljudi, ki so iz različnih krajev sveta prišli, da bi prisostvovali veličastni proslavi. Sledijo članki: “Enakovredni in složni odnosi pogoj za obstanek Jugoslavije”, “Če se Srbija postavi na noge, se bo tudi Jugoslavija”, “Prinašamo vam srca polna ljubezni”, “To je nekaj, kar mora doživeti vsak”. Med drugim je bil objavljen tudi tekst tiskovne agencije Tanjug o reakcijah po svetu pod naslovom “Največje zborovanje od nastanka Jugoslavije”. Medtem ko so *Politikini* novinarji ocenili, da se je na praznovanju obletnice zbralo okrog dva milijona ljudi, pa je ameriška agencija Associated Press objavila, da je praznovanju prisostvovalo okrog tristo tisoč ljudi, izpostavila pa je tudi, da je imel pozdravni govor srbski heroj Slobodan Milošević. Proslavo so spremljale parole: “Za svobodo

---

²⁹ 28. junij 1989.

³⁰ 29. junij 1989.

³¹ Slobodan Milošević, Janez Drnovšek (predsednik predsedstva SFRJ), Milan Pančevski (predsednik predsedstva CK ZKJ) in drugi.

in enakovrednost Jugoslavije in Srbije”, “Slobo, Slobodane, Črna gora je s teboj”, “Evropa, ali se spomniš, da smo te branili”, “Slobo, radi te imamo”, “Enotni, za boljši jutri”, “Hvala kosovskim junakom”. Ljudje so družno vzklikali: “Slobo – svoboda”, “Živelo srbsko vodstvo”, “Živela Jugoslavija”, “Ne damo Kosovo”, “Evropa, spomni se nas, na Kosovu smo branili tudi vas”.

Politika je veliko prostora namenila izjavam ljudi, ki so prisostvovali veličastni proslavi in bodrili svojega vodjo. Med drugimi je objavila izjavo Miodraga Jovića iz Niša, ki je prišel na Gazimestan ob zori, ker se je hotel prebiti v prve vrste:

Čakal bi tudi 24 ur, ker je danes velik dan za Srbijo ... Po šestih stoletjih so Srbi spoznali, da lahko napredujejo samo enotni, to enotnost pa smo dosegli zahvaljujoč Slobodanu Miloševiću. Zdaj je najaktualnejše posojilo za gospodarski preporod Srbije, ki mora preseči pričakovanja, tako kot jih je današnje število udeležencev tega veličastnega jubileja. Za to se lahko zahvalimo srbskemu vodstvu, še posebej Slobodanu Miloševiću, v katerega narod brezmejno verjame. (Politika 1989, 6)

Profesor Dragoslav Dakić pa je nadaljeval: “Impresioniran sem z besedami Slobodana Miloševića. Govoril je modro in umirjeno, kot pravi predsednik srbskega naroda.” Radovan Garanac pa je vztrajal na srbskem Kosovu: “Šest stoletij je Kosovo čakalo, da se njegovi sinovi vrnejo in složno rečejo: to je naše in vedno bo naše.” (Politika 1989, 6)

Tudi Duga je na široko poročala o Kosovu in obletnici kosovske bitke. Na šestih straneh je opisovala proslavo, na “kateri je bilo tako enostavno biti Srb” (Milivojević 1996, 674-675).

5 SRBSKA PRAVOSLAVNA CERKEV IN MILOŠEVIČEV REŽIM

V zgodovini južnoslovanskih narodov praviloma prihaja do izenačevanja narodne pripadnosti z veroizpovedjo ter do političnega zlorabljanja religiozних čustev ljudi (Velikonja 1996, 144), kar je možno zaslediti tudi v primeru srbstva in pravoslavja.³² Izhodišče mnogih nacionalističnih mitologij je božanska utemeljenost naroda ali države, tudi pri nagovorih ob sprejemu najvišjih državnih dolžnosti je pogosta stalnica zavezovanje bogu. To lahko zasledimo predvsem v družbah in državah, kjer prevladujeta ena religija in ena cerkvena organizacija, ali pa med ogroženimi nacionalnimi manjšinami, ki so znotraj večine drugačne nacionalnosti ali vere. Priviligirana cerkev podpira tak družbeni in politični položaj, ki ji zagotavlja boljše mesto v družbi ali celo dominantno vlogo v njej. Pravoslavna cerkev je bila skozi svojo zgodovino najtesneje povezana z državno ideologijo, in sicer je posvečevala državne poglavarje in narod, religiozne predstave pa so bile vključene v številne doktrine (Velikonja 1996, 51-57).

V ohranjanju srbstva ima pravoslavna cerkev odločilno vlogo. Obsedena je s tragično zgodovinsko usodo, trpečo miroljubnostjo svojega naroda. Razvila je posebno teologijo srbskega naroda: *svetosavlje* (Van Dartel v Velikonja 1996, 126). Cerkev je sproducirala mit o Srbih kot *nebeškem, izvoljenem, božjem* ljudstvu, kot narodu mučenicov, ki so bili skozi celotno zgodovino zgolj poniževani, trpeči, izkoriščani. Pravoslavna cerkev je organizirana kot državna oziroma nacionalna, in sicer sta verska pripadnost in nacionalna identiteta v mitskem samopredstavljanju popolnoma izenačeni³³, cerkveni interesi so bili v preteklosti zlit z vladarskimi. Cerkev je pogosto zbujala tudi nacionalistična čustva, čemur je sledila prisotnost religiozних elementov v nekaterih političnih ali vojaških zadevah, ceremonijah, verskih obredih ob nacionalnih praznikih (Velikonja 1996, 127; 143). Tudi Milošević je svojo religiozno posvečenost pokazal ob pomembnih trenutkih, kot je bilo to na proslavi kosovske bitke na Gazimestanu, kjer je v *srcu Srbije* govoril o Srbiji kot branilki evropske kulture in religije pred islamom. Oder so krasile slike Kristusa, kneza Lazarja in Sloba, novega srbskega

---

³² V neki pesmi se "srbska zemlja" definira izključno s pomočjo religijskih smernic: "Da čuvamo zemljo ovu, Pravoslavnu, Srbino, Svetosavsku, Bogonosnu, Srpsku zemljo slavonsnu" (Filipović v Čolović 2000, 172). Isto je dati življenje za srbstvo in za pravoslavno cerkev: "Ako treba poginuti, poginuću i ja sada zarad srpstva, crkve srpske" (Čolović 2000, 174).

³³ "Srbi: en narod, eno ime, en Bog, ena Cerkev" (Čolović 2000, 171).

“vožda”, prisostvovali pa so tudi cerkveni dostojanstveniki.³⁴ Slike Miloševića so se začele prodajati tudi pred cerkvami v Srbiji (Jović 1996, 44).

Religijska in nacionalna pripadnost sta pri Srbih tesno povezani, imata tudi nekaj skupnih mitov, med katerimi ima osrednje mesto kosovski mit. Kosovo je bilo stoletja duhovno in organizacijsko središče srbskega pravoslavja. Iz tega razloga je Kosovo bolj sveta dežela srbskega pravoslavja kot srbskega naroda. Pomemben razlog so tudi množične selitve kosovskih Srbov s tega območja, ki so bežali pred nasiljem Turkov. Po usodni kosovski bitki je srbska pravoslavna duhovščina začela razvijati specifično religijsko nacionalno mitologijo oziroma “nacionalizirano kristijado”, saj so z bitko povezani dogodki in osebnosti dobili biblijske lastnosti.³⁵ V času avnojske Jugoslavije je bila Srbska pravoslavna Cerkev (SPC) lojalna režimu, čeprav je prihajalo tudi do razhajanj in nasprotovanj. Uživala je številne privilegije in svobodo v primerjavi z drugimi cerkvami v socialističnih družbah. V začetku osemdesetih let je močno kritizirala jugoslovansko politiko do Kosova, ostro je reagirala na skrunjenje pravoslavnih objektov na Kosovu, prav tako pa je močno obsojala domnevno izganjanje srbskega prebivalstva. V času prebujenega srbskega nacionalizma je SPC tudi odkrito podpirala Miloševićevo politiko (Velikonja 2003, 119). Ob sprejetju nove ustave marca 1989 je Miloševiću čestital celo patriarh SPC (Pirjevec 1995, 395). SPC je nedvomno prispevala h graditvi njegovega kulta.³⁶ Atanasije Jevtić je v intervjuju za Dugo³⁷ izjavil: “Najbolj nas je bolelo zanikanje naših nedolžnih žrtev, čigar število je doseglo milijon. (...) Kot je rekel Slobodan Milošević: 'Ponižali so en ponosen narod.' Hvala Miloševiću, ker je to med prvimi spoznal.” (Marković 1996, 647)

5.1 RAZVOJ KULTA VODJE MILOŠEVIĆA SKOZI SRBSKI CERKVENI TISK

Povezava med nacionalističnimi politikami in verskimi skupnostmi in ustanovami je ponavadi obojestransko koristna. Nacionalna, politična in vojaška mobilizacija ni mogla biti dosežena

---

³⁴ “Cerkveni“ del proslave so vodili zahodnoevropski nadškof Lavrentij, patriarh German z vsemi nadškofi, pridigali pa so nadškofi Vladislav, Pavle in Simeon (Velikonja 2003, 106).

³⁵ Car Lazar sredi skupine sodelavcev kot Jezus Kristus sredi apostolov; večer pred spopadom (zadnja večerja) ga kot Judež izda Vuk Branković; Miloš Obilić pa je prikazan kot apostol Peter. Kosovo je za Srbe srbski Jeruzalem, srbska sveta zemlja, zibelka srbstva ipd. Razvili so mit, da so nebeški narod, ki za Kristusovo vero trpijo bolj kot drugi narodi, da na Kosovu prihaja do križanja srbskega naroda.

³⁶ Decembra 1990 je bil za patriarha ustoličen Pavle Stojčević, ki je med marčevskimi demonstracijami v Beogradu leta 1991 posredno podprl Miloševićev režim z besedami, da je vsaka oblast od Boga. Glasila SPC, npr. Pravoslavlje, so ves čas slavila srbske vojaške uspehe, podpirali so srbski ekspanzionizem, Miloševićev režim, dokler je bil le ta velikosrbski. SPC tudi ni obsojala uporabe verskih simbolov v vojaške namene, političnega mobiliziranja množic na podlagi verskih idej.

³⁷ Duga, št. 403, 05.08.-18.08.1989.

brez verske utemeljitve, po drugi strani pa verske skupnosti niso bile sposobne doseči svojih ciljev brez aktivne podpore nacionalističnih strank oziroma politik (Velikonja 2003, 97).

V obdobju od 1980 do 1995 se je SPC vrnila z marginalnih točk družbe na javno in politično sceno. V letih 1988 in 1989 je veliko pozornosti posvetila izdajanju novih posodobljenih časopisov, knjig in publikacij, predvsem o Kosovu, ter organizirala simpozije in predavanja. Nekateri časopisi³⁸ so izdali svojo kaseto s starimi srbskimi zgodovinskimi pesmimi.

V prvih letih Miloševićeve oblasti je SPC preko svojih časopisov in s svojim delovanjem očitno izražala podporo novemu srbskemu vodji ter ga povzdignila v "zaščitnika srbskega naroda". Že v prvi številki cerkvenega glasila Glas Crkve, leta 1989, je oznanila, da "srbskim voditeljem brezmejno verjame", v vidovdanski številki istega leta pa so objavili svoj "predlog srbskega cerkvenonacionalnega programa", kjer je SPC priznavala, da je srbsko vodstvo v zadnjih letih vidno vplivalo na spremembo odnosov srbskih državnih struktur do tradicije SPC (Radić 1996, 281-283). Še junija 1990 je uradno cerkveno glasilo Pravoslavlje pisalo o "srečanju prvega človeka nove Srbije"³⁹ s člani Svete arhijerejske sinode kot koncu težkega obdobja za SPC" (Radić 1996, 286) Kmalu zatem pa je podpora SPC začela pojenjati.

Po prisilnem Miloševićevem odmiku od velikosrbskih idej in načrtov je prišlo tudi do vidnega preloma med njim in SPC (Velikonja 2003, 120). Že v letu 1990 so bili cerkveni krogi zelo razočarani nad dejstvom, da nova komunistična oblast ni izpolnila njihovih pričakovanj ter tako niso dosegli svojih programskih ciljev⁴⁰. Največje razočaranje za srbski narod je bil po njihovem mnenju prej tako povzdigovan Slobodan Milošević, ki je na začetku veliko obljubljal, a teh obljub ni izpolnil. Vse pogosteje je cerkveni tisk napadal komuniste za vse slabo, kar se je zgodilo srbskemu narodu. Kasneje so pred volitvami celo pozivali volivce, da ne volijo komunistov, ter upali, da bo nova stranka, ki bo zmagala, vrnila cerkvi mesto, ki ji v družbi pripada. Razkol med oblastjo in cerkvijo je postajal vse bolj očiten, kar je bilo moč opaziti tudi v režimskih medijih. SPC se je postopoma prenehala pojavljati na straneh Politike. Avgusta 1990 je bila omenjena v 71 člankih, tri mesece kasneje pa le še v 15. Politika je pozornost preusmerila na ogroženost pravoslavnih vernikov in SPC izven Srbije in skrb srbskega vodstva za obnovo in zaščito cerkva in samostanov (Radić 1996, 285-286). Nezadovoljstvo cerkve se je vse bolj izražalo tudi skozi cerkveni tisk. Tako je patriarh Pavle v Pravoslavlju demantiral novico, ki jo je objavila Politika, da je predsedniku Miloševiću na

---

³⁸ Na primer Glas Crkve.

³⁹ Predsednik predsedstva SR Srbije, Slobodan Milošević.

⁴⁰ Uvajanje verouka, svoboda cerkvenega tiska, svobodna izgradnja cerkvenih objektov, uvajanje božiča, velike noči kot državnih praznikov, ...

obisku januarja 1991 “iz srca čestital” ob njegovi zmagi na volitvah. Patriarh očitno ni želel, da bi javnost mislila, da on in SPC podpirata Miloševića in njegovo stranko (Radić 1996, 288). Vladika Atanasije Jevtić je bil edini, ki je Miloševića javno ostro napadel zaradi prisotnosti vojske na ulicah in “terorja nad srbskimi otroki”⁴¹ ter ga ocenil kot “neprenašajoče arogantnega”⁴². Leta 1992 ga je v nastopu na NTV Studia B označil za “zlobnega človeka” ter izjavil, da bi vsem bilo bolje, če bi odšel z oblasti (Radić 1996, 285; 288; 292).

Dostojanstveniki SPC bi morali pozivati k miru ter širiti svoje duhovno poslanstvo, vendar so tudi nekateri med njimi z lažmi in izkrivljeno zgodovino spodbujali maščevanje, širili sovraštvo in podpirali vojno ter upali na izpolnitev zastavljenega cilja, “združitev vseh srbskih dežel”. SPC je bila torej Miloševićeva zaveznica, dokler je to ustrezalo njenim interesom, ko pa je spoznala, da se ji njegova politika odmika, je začela podpirati nacionalistično opozicijo.

---

⁴¹ *V Glas Crkve, št. 2, 1991.*

⁴² *Pravoslavljje, št. 567.*

6 SRBSKI NACIONALNI PROGRAM – MEMORANDUM SAZU

“Memorandum o aktualnih družbenih vprašanjih” je nastal v najpomembnejši in najuglednejši srbski nacionalni instituciji, v SAZU⁴³. Sestavljen naj bi bil pod vodstvom njenega podpredsednika Antonija Isakovića in po navdihu Dobrice Ćosića (Pirjevec 1995, 381). Naj bi bil rezultat dela šestnajstčlanske komisije⁴⁴, ki jo je izbralo predsedstvo SAZU (Milosavljević 1996a, 64). Jasno oblikovan cilj srbskih intelektualcev in politikov naj bi bil popraviti krivico, ki je bila narejena Srbom, “zmagovalcem v vojnah, poražencem v miru”⁴⁵. Za njih je bila Srbija vedno junaška in vedno naj bi se nahajala na strani dobrega in časti, druge pa so imeli za utelešeno zlo (Grmek 1993, 8). Želeli naj bi prikazati krizo jugoslovanske družbe na splošno, Memorandum pa je postal velikosrbski nacionalni program s težnjo, ustanoviti “Veliko Srbijo”. Ideja velikosrbske ekspanzionistične politike se je pojavila že z Garašaninovimi⁴⁶ Načertanijami, ki naj bi bile sestavljene že leta 1844, objavljene pa šele 1906. Dokument naj bi bil program politične akcije etničnega združevanja, teritorialnega širjenja, z namenom ustanovitve srbskega srednjeveškega cesarstva. Šlo naj bi za srbski, ne jugoslovanski program. Kosovsko bitko je Garašanin izpostavil kot glavno oviro za obnavljanje vzhodnorimskega cesarstva pod srbsko upravo. Zaradi tega naj bi imela kosovska bitka takšno mesto v srbski mitologiji, zgodovini in psihologiji. Šlo naj bi za najpopolnejši izraz srbocentrizma. Skliceval se je na zgodovinsko pravico, ki naj bi izhajala iz srbske srednjeveške tradicije. Memorandum SAZU iz leta 1986 je ponovno oživil Garašaninov velikosrbski sen (Grmek 1993, 39-43).

V prvem delu je kot glavni vzrok krize omenil neučinkovitost političnega sistema, v drugem delu pa je to zamenjal z nacionalno, ekonomsko, politično in kulturno diskriminacijo samo srbskega naroda in Srbije (Milosavljević 1996b, 307-309). Položaj srbskega naroda je prikazal kot katastrofalen, saj je bil razkosan na šest republik in dve pokrajini, ekonomsko podrejen Sloveniji in Hrvaški, oropan naj bi bil svoje duhovne, kulturne in državniške identitete. Srbi naj bi bili ogroženi povsod, predvsem na Kosovu in Hrvaškem (Pirjevec 1995, 381). Je torej nacionalno–ideološki temelj za politično akcijo, ki se je v Srbiji pričela konec leta 1987.

---

⁴³ *Srbska akademija znanosti in umetnosti (SANU – Srpska akademija nauka i umetnosti).*

⁴⁴ *Člani komisije naj bi bili akademiki: Pavle Ivić, Antonije Isaković, Dušan Kanazir, Mihailo Marković, Miloš Macura, Dejan Medaković, Miroslav Pantić, Nikola Pantić, Ljubiša Rakić, Radovan Samardžić, Miomir Vukobratović, Vasilije Krestić, Ivan Maksimović, Kosta Mihajlović, Stojan Čelić, Nikola Čobelji. (Milosavljević 1996b, 307).*

⁴⁵ *Besede Dobrice Ćosića, izjavljene v SAZU, 29.03.1977, kasneje objavljene v intervjuju leta 1988, odlomek intervjuja pa je dobil mesto tudi v knjigi Slavoljuba Đukića: Čovek u svom vremenu, 1989 (Grmek 1993, 8; 158).*

⁴⁶ *Minister za notranje zadeve kneževine Srbije od leta 1844–1852.*

Neposredno je vplival na oblikovanje javnega mnenja med srbskim prebivalstvom. Izpostavil je najbolj aktualne družbene, politične, ekonomske, socialne, znanstvene in kulturne probleme v Srbiji. Sredi osemdesetih let prejšnjega stoletja je srbska intelektualna elita javno začela izražati nezadovoljstvo nad Jugoslavijo. Po mnenju piscev Memoranduma naj bi Srbe ogrožala “konfederalna” delitev republike Srbije, zanikali so Jugoslavijo zaradi politike Tita in Kardelja, oporekali so AVNOJ-u zaradi notranjih meja in rešitvam prve Jugoslavije zaradi ekonomske prevlade slovenske in hrvaške buržoazije. Za Srbe naj bi bila to država, kjer so ogroženi, neenakopravni, zanikani. Pisci Memoranduma so bili prepričani, da je vzpostavljanje polne nacionalne in kulturne integritete srbskega naroda neodvisno od tega, v kateri republiki ali pokrajini se nahaja, to je njegova zgodovinska in demokratična pravica, torej izpodbijali so obstoječo komunistično oblast in želeli demokratizacijo, popolnoma pa so zanemarili nacionalne interese in eventualno podobne težnje ostalih jugoslovanskih narodov. Za frustracije Srbov v obstoječi državi naj bi bili krivi drugi, zaradi katerih naj ne bi uspeli rešiti nacionalnega vprašanja. Njihov cilj je bila Jugoslavija, ki bi temeljila na popolnoma novih nacionalnih principih ali pa sploh ne bi obstajala (Milosavljević 1996a, 62-72). Memorandum je bil namenjen vzpostavitvi hegemonije v ponovno centralizirani Jugoslaviji, če pa takšne Jugoslavije ne bi bilo možno uresničiti, je bil za ustvaritev “Velike Srbije” (Meier 1996, 66), kjer bi vsi Srbi živeli v eni državi. Dizdarević (1999, 198) trdi, da so cilje Memoranduma poskušali uresničiti z razbijanjem Jugoslavije, agresijo in genocidom, zato so ga imenovali tudi “Nekrolog Jugoslavije”. Memorandum je povzročil vznemirjenost med prebivalci Vojvodine, Kosova in drugih jugoslovanskih republik, čemur je sledil močan val protestov.

V Srbiji je že na Osmi seji CK ZKS, leta 1987, prišlo do obračuna v političnih strukturah in uresničevanja soglasnosti intelektualne in politične elite glede nacionalnih interesov (Milosavljević 1996a, 74). Ob prihodu Miloševića na oblast se je vedelo, da ta dokument obstaja, vendar nihče ni natančno vedel, kaj vse je v njem, saj so bili v Srbiji bistveni deli Memoranduma objavljeni šele junija 1989 v posebni izdaji Duge⁴⁷ (Meier 1996, 67), medtem ko so Večernje novosti⁴⁸ na nenavaden način že 24., 25. septembra 1986 objavile odlomke. Akademija je takoj odreagirala z izjavo, da tekst še ni dokončan in naj ne bi bil nikoli odobren (Grmek 1993, 158). Vendar je bilo že prepozno, tekst je prišel med ljudi.

---

⁴⁷ Memorandum je prvi v celoti objavil zagrebški časopis *Naše teme* leta 1989 (Grmek 1993, 159).

⁴⁸ *Zelo težko je verjeti, da jim je v roke prišel brez pomoči same SAZU* (Milosavljević 1996b, 307; Grmek 1993, 158).

Javna reakcija ZKS naj bi bila ostra, vendar samo navzven. Eden glavnih tvorcev spornega dokumenta, Dobrica Ćosić, naj bi zaradi pregona obtožil ZKS in Ivana Stambolića, ker naj bi pisce Memoranduma na podlagi nedokončanega dokumenta označila za razbijače Jugoslavije, sovražnike socializma, izzivalce vojne, protagoniste medetničnega sovraštva. Po njegovem mnenju naj bi SAZU iz te afere prišla “še večja in postala najvišja nacionalna in moralna ustanova srbskega naroda”. Miloševićeve reakcije skoraj ni bilo. Uspel je doseči, da CK ZKS ni dajal izjav glede te zadeve. Ni odgovoril niti na izzivanje Stambolića, predsednika srbske partije in svojega političnega očeta: “... ne čuti Sloba potrebe, da o tem nekaj javno pove. On misli, da je to vsem jasno” (Grmek 1993, 158).

Po objavi Memoranduma se je pričel politični val srbskega populizma, ki se je sprevrgel v agresivni nacionalizem (Đorđević 1996, 399). Oblikovana je bila nenavadna koalicija: partija – Akademija – vojska – pisatelji – Cerkev (Grmek 1993, 159).

Bogdan Bogdanović, bivši župan Beograda, je obtožil Dobrico Ćosića kot “glavnega krivca za srbsko dramo, pisca romana, ki je začaral ta narod”. Naredil naj bi “eksplozivno zmes” ter navdihnil pisce Memoranduma in s svojimi govori “o frustracijah srbskega naroda prispeval k postavitvi ideološke bombe s kasnejšim vžigom” (Grmek 1993, 193-194). Z vzponom Miloševića na oblast leta 1987 naj bi prav ta ideolog, Ćosić, “našel človeka dejanj po svoji meri” (Grmek 1993, 194). Dokument je tako postal ideološka podlaga Miloševićeve politike, s pomočjo katerega je “zaslepil” svoje privržence ter samozavestno krenil v brezobziren pohod na oblast.

6.1 JAVNA POLITIČNA AKTIVNOST SAZU

Memorandum je zaradi nacionalističnih tekstov sprožil vrsto kritik po celi Jugoslaviji.⁴⁹ Med drugim so zahtevali celo odstop vodstva Akademije. Kritike so se pojavljale še v prvi polovici 1987, s strani akademikov⁵⁰ in srbskega vodstva⁵¹, že poleti 1987 pa so povsem prenehale. Takrat je namreč na oblast prišla Miloševićeva politična struja. Prenehali so se napadi na Memorandum in SAZU, pozabile so se zahteve po odstavitvi vodstva, Akademija pa se je

---

⁴⁹ Glej tudi Pirjevec, 1995: 382.

⁵⁰ Kritična stališča proti političnemu angažiranju Akademije so imeli med drugimi akademiki Vasa Čubrilović: “Vse to je politika in ne znanost”, Pavle Savić: “Memorandum ima značilnosti pamfleta ali propagandnega materiala”. Izjave so bile objavljene v časopisu *Književne novine* 1.-15. januar 1988 (Milosavljević 1996b, 314).

⁵¹ Izjave nekaterih posameznikov srbskega vodstva, ki so kasneje postali člani “novega srbskega vodstva”: B. Trifunović: “... nedavno smo se v Srbiji srečali z eno takšno demonstracijo srbskega nacionalizma. To je t.i. “memorandum” (Politika, 07.01.1987); S. Milošević: “... o tem, kar se dogaja v Akademiji, smo že izrazili jasna stališča. To ni sporno. Komunisti v Akademiji pa imajo nalogo, da se izborijo za spremembo tega stanja,” (Politika, 17.02.1987); Z. Sokolović: “... z dosedanjim angažiranjem komunistov v SAZU še nismo dosegli potrebne idejno-politične diferenciacije v odnosu do “memoranduma.” (Politika, 15.06.1987 v Milosavljević 1996b, 314).

začela vračati na strani Politike in ostalega uradnega tiska (Milosavljević 1996b, 314). Tudi sam Milošević na objavo Memoranduma ni reagiral, nihče ni bil zamenjan ali odpuščen. Ko so ga vprašali o političnih ambicijah SAZU, pa je izjavil: “Kar se tiče Srbske akademije znanosti, resnično ne vidim razloga, zakaj ona ne bi imela vpliva na politiko v Srbiji. Kateri narod v svetu, katera razumna država se sramuje svoje akademije znanosti?”⁵² Iz tega je sklepati, da so prav Miloševićevi ljudje čez nekaj mesecev v Dugi objavili program (Grmek 1993, 158).

V letu vsakodnevnih množičnih zborovanj po celi Srbiji in Črni gori sta se nova srbska oblast in Akademija zelo dobro uskladili. Prvi skupni projekt je bil znanstveni shod v SAZU, “Aktualni problemi Ustave in ustavne spremembe”, od 17.-19. marca 1988. Na letni skupščini SAZU, maja 1988, je predsednik Kanazir v imenu Akademije podprl napore in predloge vodstva Srbije, “čigar cilj je najti izhod iz krize”.⁵³ Prav na dan velikega mitinga “bratstva in enotnosti” na Ušću⁵⁴ je bil v Politiki objavljen dokument “Mnenje SAZU o spremembah Ustave SR Srbije”, ki je zahteval “globoke spremembe”.⁵⁵ Stališča SAZU je Politika objavljala že tri dni pred shodom, v zahvalo pa je ob obisku uredništvu Politike predsednik SAZU Dušan Kanazir direktorju Politike Živoradu Minoviću predal plaketo in značko Akademije. Izmenična medsebojna podpora oblasti in SAZU v javnosti se je nadaljevala, vse dokler ni bila ustvarjena slika o popolni usklajenosti in harmoniji politike in znanosti. Temu pa je sledila tudi vse večja javna podpora Politike in medsebojno sodelovanje med Politiko in SAZU. Številni akademiki so se znašli v vlogi propagandistov politike oblasti v Srbiji (Milosavljević 1996b 316-319).

Čeprav je bil na letni skupščini SAZU, maja 1990, enoglasno sprejet predlog, da se razpusti aktiv ZK in prepove delo političnih strank v Akademiji, so številni akademiki nadaljevali s podpiranjem političnih strank, posebej SPS in SDS. Kot povračilo pa je Politika predvsem v letu 1989 skoraj v vsaki številki obveščala javnost o delovanju akademikov, njihovih uspehih, promovirala nove knjige, objavljala ugodne tekste o oddelkih SAZU. Najprestižnejše nagrade so bile v času od 1988-1991, bolj kot kdajkoli, dodeljene politično aktivnim akademikom

---

⁵² *Politika*, 22.12.1989.

⁵³ *Politika*, 27.05.1988.

⁵⁴ 19. november 1988.

⁵⁵ V “Mnenju” je SAZU označila Ustavo iz leta 1974 za vzrok jugoslovanske krize, ki pa je bila zopet predstavljena kot kriza le srbske družbe. Zahtevali so ustavne spremembe, ki bi ukinile separatizem, avtonomijo, genocid na Kosovu, zaostajanje kmetijstva ter končno izenačile Srbijo z ostalimi republikami, ji vrnile izgubljeno državnost, uvedle demokratizacijo na volitvah, enostavno funkcioniranje vseh znanstvenih in kulturnih ustanov v Srbiji, uvedle srbohrvaški jezik in cirilico v uradne, javne ustanove v Srbiji, ne da bi omejevale pravico uporabe jezika narodnosti, dolgoročno funkcionalno demografsko politiko, sprejetje novih ustav SFRJ in SRS takoj po sprejetju amandmaja. Te zahteve so le “skrajšana in konkretizirana različica stališč iz Memoranduma” (Milosavljević 1996b, 316-317).

(Milosavljević 1996b, 321-322). Politično angažiranje akademikov je Politika spremljala skoraj v vsaki svoji številki, in sicer v avtorskih tekstih, intervjujih, izjavah, anketah, na okroglih mizah, razpravah, javnih tribunah, s sodelovanjem v “odprtem telefonu Politike” ter v rubrikah “Odjeci i reagovanja”, “Aktuelne teme” in “Jedno pitanje – jedan odgovor”. SAZU je bila v letu 1989 predstavljena kot homogena organizacija, medtem ko so se že dve leti kasneje začeli oglašati njeni drugače misleči posamezniki (Milosavljević 1996b, 335-336).

7 SPS – VLADAJOČA STRANKA

SPS je edina bivša komunistična vzhodnoevropska stranka, ki se je uspela obdržati na oblasti še dolgo po revoluciji leta 1989. Vzpostavila je politični sistem, za katerega pa je težko reči, da je bil demokratičen, čeprav so bile vzpostavljene nekatere institucije parlamentarne demokracije. Po številu članov je bila SPS največja stranka v Srbiji.

SPS je bila ustanovljena v Beogradu, 17. julija 1990, ohranila pa je zgodovinski, ideološki, organizacijski in osebni značaj Zveze komunistov Srbije (ZKS), celo tehnologije vladanja ni spremenila. Kot vladna stranka je v svojih rokah držala najpomembnejše vzvode oblasti: medije, finance in policijo. Za prvega predsednika stranke je bil izbran Slobodan Milošević. Ideologija SPS je temeljila na dveh točkah. Prva je bila vsebinska, predstavljala pa je družbenozgodovinski cilj, to je vzpostavljanje oziroma ohranjanje državne lastnine kot osnovnega družbenega odnosa. Druga je bila mobilizacijska in se je nanašala na nacionalno vprašanje (Obradović 1996, 473). Ta je bil eden najpomembnejših razlogov volilnih uspehov SPS. Stranka na čelu z Miloševićem je že leta 1987 uporabila moč nacionalizma ter ga s pomočjo medijev uspešno izkoristila za obstoj na oblasti. Z obljubo, da bo zaustavil izseljevanje Srbov s Kosova ter ponovno združil Srbijo, je Milošević pridobil velik del srbskega naroda in partijskega aparata na svojo stran (Pribičević 1997, 15). SPS je oblikovala kolektivistično, tradicionalistično formulo nacionalizma z namenom, da pridobi tradicionalni del družbe. Družba, ki je nastala v času komunizma, je bila mobilizirana z idejami državne lastnine, socialne varnosti in oblikovanjem iluzije. S posebno politično taktiko je SPS uspela prepričati ljudstvo, da se zavzema za ohranjanje jugoslovanske federacije, enakopravnosti narodov, socialne pravice in za mirno reševanje mednacionalnih sporov v Jugoslaviji. Politično delovanje stranke se je gibalo med komunistično in nacionalistično ideologijo, odvisno je bilo od trenutnih notranjih in zunanjih političnih, ekonomskih in socialnih dejavnikov ter okoliščin. Politična tehnologija SPS je bila tipično populistična. Zasnovana je bila na principih mobilizacije in homogenizacije množice z istočasnim atomiziranjem družbe. Tako je SPS uspela zožiti prostor za oblikovanje in organiziranje interesnih skupin, sindikatov, nevladnih družbenih organizacij. Eden najpomembnejših inštrumentov za vzpon na oblast SPS in njenega vodje Slobodana Miloševića je bila množična mobilizacija naroda z narekovanim nacionalnim gibanjem množic (t.i. dogajanje naroda), ko je bila družba soočena s kolektivnim strahom pred spremembami, negotovo prihodnostjo, vse skupaj pa se je spremenilo v politično družbeno histerijo. Ta proces je bil najbolj izrazit od leta 1988 do

demonstracij v Beogradu, 9. marca 1991, ki so označile začetek močnejšega opozicijskega množičnega političnega delovanja (Obradović 1996, 473-475).

SPS je v predvolilnem boju leta 1990, ko so bile prve večstrankarske volitve v Srbiji in je v rokah že držala vzvode najpomembnejših državnih medijev, še bolj instrumentalizirala nacionalno vprašanje. Predstavljala se je kot edini pravi borec za interese srbskega naroda, kot stranka, ki naj bi največ prispevala k odklanjanju različnih zgodovinskih nepravilnosti, ki so bile narejene proti srbskemu narodu v drugi Jugoslaviji (Pribičević 1997, 15). Bila naj bi "rešiteljica Srbije", "moderna stranka levice", katera naj bi vzpostavila "enotno Srbijo" ter ji zagotovila "mir, svobodo in boljše dni". Opozicijo pa je označila za "mračno silo", ki naj bi v primeru zmage prinesla "temno prihodnost Srbije" ter jo popeljala v "vojno in revščino" (Obradović 1996, 478). Uspela je prepričati večino srbskih volivcev, a obljube ni izpolnila. Ravno SPS je s svojo politiko povzročila razpad Jugoslavije in Srbijo pahnila v vojno ter ekonomski in družbeni propad.

Ukinitev avtonomije Kosova in Vojvodine, spodbujanje državljanske vojne v bivši Jugoslaviji, pomoč Srbom na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini, da se ločijo od teh dveh republik, ter vpletenost Srbije v vojno, je onemogočila notranjo družbeno diferenciacijo, demokratizacijo in modernizacijo. Prav to pa je SPS v začetku prineslo številne volilne glasove in Miloševiću zagotovilo položaj vodje srbskega naroda.

Politika oblasti je bila zasnovana na uporabi političnih mitov, med katerimi so izstopali "kosovski mit", "mit Jugoslavije kot zablode srbskega naroda", "mit izkoriščanja Srbije s strani drugih jugoslovanskih republik" ter tradicionalnih socialno narodnjaških legitimacijskih formul oblasti, kot so "narodna enotnost", "zunanja ogroženost", "narodni sovražniki" (Obradović 1996, 475).

Zakon o javnih službah iz leta 1991 je vlado pooblastil, da imenuje in razrešuje upravne odbore in direktorje republiških ustanov, kot so izobraževalne, kulturne in znanstvene ustanove. Direktorji skoraj vseh pomembnejših državnih institucij in večjih podjetij so bili po pravilu člani SPS, med direktorji najpomembnejših državnih podjetij so bili ministri, podpredsedniki vlade in člani izvršnega odbora SPS (Pribičević 1997, 155). SPS je imela monopol tudi nad najpomembnejšimi državnimi mediji, RTS in Politiko, kar je vplivalo tudi na neenakopravnost predvolilnih bojev med vladnimi strankami in opozicijo ter na volilni uspeh SPS. Državljeni so sicer imeli pravico združevanja v politične stranke, svobodnega

branja in pisanja, vendar različno mnenje zaradi omejevanja neodvisnih medijev ni bilo dostopno večini državljanom, temveč le peščici.

Do leta 1996 je na vseh večstrankarskih volitvah v Srbiji SPS zmagala. Analiza obstoječih političnih raziskav in volilnih rezultatov je pokazala, da je globoka družbena delitev v državi med starejšo in mlajšo populacijo, med mestno in kmečko populacijo ter majhno skupino visoko izobraženih ter veliko večjo skupino manj izobraženih ljudi omogočila podporo režimu ter mu dajala legitimnost, ki jo je užival. Podpora vladajoči stranki je bila visoko prisotna med starejšo generacijo. Prebivalci mest so bili manj naklonjeni podpori SPS, relativno stabilna koncentracija podpore pa je bila v najmanj razvitih delih države. Centralne oblasti glavnega mesta so kazale najnižjo stopnjo podpore režimu, medtem ko se je podpora večala v primestnih in okoliških kmečkih področjih. Podobne razlike so bile vidne tudi med razvitim severom države in manj razvitim jugom, kjer je imela SPS glavno oporišče moči. K temu je pripomogla tudi prisotnost neodvisnih medijev, ki je bila omejena na večja mesta. Podpora SPS se je zmanjševala tudi s stopnjo izobraženosti. Bolj izobraženi so manj podpirali SPS, kar je tudi povezano s predpostavko, da imajo mlajše generacije in mestni prebivalci večjo stopnjo izobrazbe. Delavci v državni industriji so dali podporo stranki, od katere so bili odvisni in katere člani so bili v večini primerov direktorji podjetij, kjer so delali (Gordy 2001, 63-68). SPS je uspela ohraniti podporo velikih socialnih skupin, ki so zaradi številčnosti imele odločilen vpliv na volilne rezultate. Njena najvažnejša podpora so bili torej delavci, upokojenci, na splošno starejši del populacije, kmetje, manj izobraženi ljudje, zaposleni v državnih ustanovah in vojski. Številne raziskave javnega mnenja so pokazale, da je med sloji, ki so podpirali SPS, prevladovala avtoritarna in nedemokratska politična kultura (Pribičević 1997, 16-17).

Skupine, ki bi v največji meri lahko podprle opozicijo, so emigrirale v velikem številu že v začetku devetdesetih let. Obstanek na oblasti in kontrolo nad volilnimi pozicijami je SPS omogočila tudi albanska manjšina, ki je bojkotirala volitve (Gordy 2001, 68-69). SPS je s pravočasno zagotovljeno nacionalno legitimacijo uspela uničiti opozicijo, saj jo je pustila praznih rok, brez ideološkega programa. K temu pa so pripomogli tudi nenehni spori in neskladja v opozicijskih vrstah, ki so povzročili zmedenost in nezaupanje med opozicijskimi pristaši.

8 OPOZICIJA V ZAČARANEM KROGU

Glede na to, da je vladajoča stranka podedovala vse premoženje in privilegije Zveze komunistov in Socialistične zveze, pri čemer je pustila pomanjkljivosti v Zakonu o financiranju politične dejavnosti, v Zakonu o volitvah ter z Zakonom o javnih glasilih ni omogočila medijske enakopravnosti vseh strank, je bila opozicija potisnjena ob rob ter prisiljena uporabiti neparlamentarna sredstva politične borbe ter demonstrirati tudi pred beograjsko televizijsko hišo (RTB). S tem je oblast prisilila opozicijo sprejemati radikalna sredstva, njeno "nasilno" obnašanje pa je s pomočjo propagande obrnila v svoj prid. Preko televizijskih ekranov in na časopisnih straneh so opozicijo prikazovali kot "rušilno silo" oziroma kot "silo kaosa in brezumja". Pod pritiskom opozicije in dogodkov v vzhodni Evropi ter z že vzpostavljenim večstrankarskim sistemom v drugih jugoslovanskih republikah je bila oblast v Srbiji prisiljena sprejeti določene zakone, legalizirati stranke in razpisati prve večstrankarske volitve šele decembra 1990, vendar sta bili takrat država in celotna družba, vključno z mediji, že popolnoma pod vplivom SPS (Stojanović 1996, 504).

Ne glede na večstrankarski sistem v Srbiji, je imela SPS ogromno prednost v odnosu na opozicijske stranke.⁵⁶ Določala je pravila, po katerih naj bi potekal volilni boj, ter kontrolirala vse najpomembnejše medije, državne finance in policijo. Vse to pa ne bi smelo biti opravičilo za neuspeh srbske opozicije, ki vladajoči stranki ni bila kos. Po mnenju Pribičevića so bili osnovni vzroki porazov opozicije predvsem neenotnost v odnosu do SPS⁵⁷ in razcepljenost znotraj nje⁵⁸, pomanjkanje jasnega in konkretnega alternativnega programa, pogosti preobrati in spreminjanje stališč v politiki, kar je v ljudeh zbudilo nezaupanje⁵⁹, kot tudi prevelike ambicije njenih vodij. Najpomembnejši vzrok pa naj bi bil poskus nekaterih opozicijskih strank, da premagajo SPS na njenem najmočnejšem terenu, to je na "terenu obrambe nacionalnih interesov" (Pribičević 1997, 34), katerega je Milošević pravzaprav zasedel opoziciji in jo s tem pustil brez ideološke identitete ter ji zadal dokončni udarec.

---

⁵⁶ Najpomembnejše med njimi so bile SPO (Srpski pokret obnove), SRS (Srpska radikalna stranka), DS (Demokratska stranka), DSS (Demokratska stranka Srbije).

⁵⁷ Namesto, da bi se zedinile ter skupaj nastopile proti vladajoči stranki, so se medsebojno obtoževale, nekatere so celo neposredno ali posredno sodelovale s SPS – na primer SRS med leti 1992 in 1993, s pomočjo katere je SPS uspela odstaviti zveznega predsednika Čosića in zveznega premierja Panića; Nova Demokratija (ND), ki je po volitvah 1993 stopila v koalicijo s SPS in ji tako omogočila večino v parlamentu (Pribičević 1997, 38).

⁵⁸ Še pred volitvami leta 1990 je prišlo do spora znotraj opozicijskih strank, zaradi česar so jih zapustili številni intelektualci (N. Milošević, K. Čavoški) z obtožbo, da nimajo trdnega stališča glede nacionalnega vprašanja in sodelovanja z drugimi opozicijskimi strankami (Pribičević 1997, 35).

⁵⁹ Predvsem SPO, ki je od trdih nacionalističnih in vojnih stališč iz leta 1990 prešla v državljansko–demokratske in miroljubne pozicije v letu 1992; v obratni smeri pa DSS (Pribičević 1997, 46).

Velik del opozicije v Srbiji je prispeval k širjenju nacionalistične atmosfere ter omogočil, da je v danem trenutku mit o narodu zavladal kot osnovni družbeni model (Đurić 1999, 256). Številni teksti v cerkvenih časopisih⁶⁰ in časopisu Književne novine so pokazali, da je bodoča opozicija že konec osemdesetih let začela odpirati nacionalna vprašanja. Del srbske intelektualne elite, ki je kasneje ustanovil opozicijske stranke, je na osnovi kosovskega mita oblikoval srbsko travmo ter ponudil intelektualni okvir Miloševićevi politiki. Bodoči opozicijski voditelji niso formulirali le novih idejnih konceptov, temveč tudi številne politične projekte, kot so vprašanje Kosova, ustavna preureditev Srbije in Jugoslavije⁶¹, torej točke, ki jih je kasneje prevzel Slobodan Milošević ter si z njimi utiral pot na vrh oblasti.⁶² Po Osmi seji leta 1987 so začela nastajati zavezništva med novo oblastjo in opozicijskimi intelektualci, ki so pričeli s pisanjem člankov za do tedaj še nedostopno Politiko in NIN ter javno podpirati Miloševićeve teze. To zavezništvo je trajalo do konca leta 1989. Zaznamovala ga je tudi močna medsebojna konkurenca in preračunljiva igra obeh strani, ki pa jo je Milošević bolje odigral v svojo korist. Uporabil je močne intelektualne osebnosti, ki so mu najprej pripravile teren s svojimi idejami, odpirale so nova, občutljiva vprašanja, ki jih je Milošević po potrebi začel prevzemati. Zavezništvo se je končalo z nezadovoljstvom opozicijskih predstavnikov, ki so v rušenju komunizma videli možnost za prevzem oblasti.⁶³ Problem je bil, da je bila oblast Slobodana Miloševića v tem obdobju že zelo močna in stabilna, ljudje so mu zaupali, zato srbske opozicijske inteligence ni več potreboval in jih je odrinil na sam politični rob. Z ekstremne nacionalne pozicije je oblast napadala predvsem stranka SPO, ki je zahtevala trdnjša stališča, hitrejše in bolj učinkovito reševanje srbskega vprašanja. Vladajoči stranki je

---

⁶⁰ *Glas Crkve* je marca 1988 objavil Bečkovićevo izjavo pred Srbi v Severni Ameriki: "Grob je največja svetinja in najstarejša cerkev srbskega naroda. Grob je najdaljša in najupornejša vera. (...) Zaradi kosti so se vojskovale države, na kosteh države stojijo, s kostmi so utrjene in ograjene." (v Stojanović 1996, 511).

⁶¹ Matija Bečković je na izredni seji skupščine Združenja književnikov Srbije, dvajset dni pred sprejetjem amandmaja k Ustavi Srbije, podprl le-te: "Srbija, republika, ki je ni, ne more imeti bolj važnih nalog kot to, da je!" (Politika 05.03.1989 v Stojanović 1996, 512).

⁶² Milan Komnenić (podpredsednik SPO) je aprila na sestanku med srbskimi intelektualci in predstavniki Albancev izjavil: "Roko na srce, z vami se ni kaj pogovarjati. Vi ste dovolj jasno povedali in naredili, kar ste nameravali. (...) Gospodje, mi smo v vojni. Zakaj bi skrivali, če to že vemo. Del albanskega naroda – ne vem koliko – je začel vojno proti srbskemu narodu. Če ne z orožjem, pa z zavestjo," (Književne novine, 01.05.1988). Čez nekaj mesecev so sledili "mitingi solidarnosti", s katerimi je Miloševićeva oblast sporočala Albancem in celi Jugoslaviji, da se Srbi ne morejo več umikati ter da so se pravila igre spremenila (Stojanović 1996, 510). Naslednji primer je Matija Bečković (kasneje član DEPOS), ki je tri mesece pred proslavo obletnice kosovske bitke leta 1989 izjavil: "Ali moramo ob šeststoti obletnici kosovske bitke izjaviti: Kosovo je Srbija, in to dejstvo ni odvisno ne od albanske natalitete ne od srbske mortalitete. Tam je toliko srbske krvi in relikvij, da bo srbsko tudi, ko tam ne bo nobenega Srba več." (Politika 05.03.1989 v Stojanović 1996, 511) Hitro akcijo, ki je bila Miloševiću potrebna, je zahteval tudi Vuk Drašković: "Mi (srbska inteligenca) smo zamudili na Kosovo. To našo pamudo in ravnodušnost za lastno usodo bomo plačali fatalno in verjetno brez priložnosti za zgodovinski popravek, če ne bomo čimprej, takorekoč takoj, določili kaj in pod katerimi pogoji hočemo ali nočemo." (Književne novine 15.03.1989 v Stojanović 1996, 512).

⁶³ Takrat je Milan Komnenić izjavil: "Namesto oblasti, ki se v Beogradu obotavlja, bomo mi popeljali Srbijo v smrt ali v slavo!" (Stojanović 1996, 521).

pravzaprav naredila uslugo, saj je pri volivcih pustila vtis, da je nacionalizem srbske oblasti bolj umirjen ter da vodi modro politiko, s katero poskuša rešiti Jugoslavijo. Leta 1991, ko so se začeli oboroženi spopadi, je oblast, ki je bila že trdno v Miloševićevih rokah, prevzela iniciativo v svoje roke. Milošević je vodil vojno, sodeloval na pogajanjih, podpisoval mirovne pogodbe, opozicija, ki je še vedno imela isti program, zaradi katerega se je vojna pravzaprav začela, pa je začela izgubljati svojo pozicijo in vpliv na politični sceni. Vse manj so govorili o srbstvu, vojni, mejah, demokraciji, tržnem gospodarstvu, vse več pa o Miloševiću in njegovem ravnanju. Načelo opozicije je bilo: "Bodi proti!", glavna oporna točka je bila torej nasprotovanje Miloševićevemu obnašanju in njegovim dejanjem, tudi če je to pomenilo spremembo strankarske politike, razcep v stranki, pomik k ekstremnim vojnim pozicijam. Opozicijske stranke so postale izrazito nacionalne stranke, ki so obtoževale Miloševića izdaje srbskega naroda, ko je sprejel zakone o delitvi Bosne, pomikale so se vse bolj na desno in pustile prazen prostor, ki ga je Milošević zopet zasedel avgusta 1994, tokrat kot nosilec mirovne politike (Stojanović 1996, 509-525). Politik Veljko Milatović pa je glede opozicije izjavil, da " ... opozicija kritizira vodilne državne osebnosti kot neprimerne. Kritizira oblast, hoče njeno zamenjavo in išče druge bolj primerne osebnosti za uresničitev istega nacionalnega projekta." (Grmek 1993, 225)

Opozicija je pravzaprav padla v Miloševićevo past. Odprla je vrata nacionalizmu, s svojimi idejami podprla Miloševićevo prihod na oblast ter z ustvarjenim nacionalnim konsenzom dajala vtis o enotni Srbiji. Ideja "vsi Srbi v eni državi", je povezala stranke na različnih političnih pozicijah ter pomagala Miloševiću, da je zedinil Srbe ter jih kot vodja popeljal v boj za srbsko ozemlje in pravičnost. Opozicija je ostala praznih rok, vendar, kot da prvič ni bilo dovolj, je stopila na led še enkrat, ko je bilo treba končati vojno na ozemlju bivše Jugoslavije. Ni znala oceniti, da so ljudje že utrujeni od vojne, revščine, izolacije od ostalega sveta, ter jih popeljati v mir, temveč je zopet spustila v areno vožda, ki je, kot mnogokrat prej, tudi tokrat vedel, kdaj je pravi trenutek za spremembe.

Milošević je torej znal izkoristiti težave opozicije ter se odločil, da opozicija ne sme biti ta, ki bi zrušila njegovo podobo nepremagljivega politika, ki si jo je ustvarjal skozi številne politične bitke; od Osme seje CK ZKS leta 1987, ko je premagal Stambolićevo liberalno strujo ter v letih 1988 in 1989, ko je s pomočjo "spontanih mitingov resnice" zrušil pokrajinsko vodstvo Kosova, Vojvodine in Črne gore in se ustoličil kot novi vodja srbskega naroda. Zato je bila opozicija tudi izključena iz pomembnejših tiskanih medijev v Srbiji. Ti so bili pod nadzorom oblasti in so načrtno sodelovali pri gradnji kulta vodje, tako da so svoje

strani namenili Miloševiću in spremljanju njegovega političnega delovanja. Opoziciji so odstopili nekaj prostora le takrat, ko so jo prikazovali v slabi luči, torej z namenom diskreditiranja njene politike.

9 MITINGI

“Tudi gluhi slišijo glas ljudstva.”⁶⁴

Mediji so bili glavno sredstvo za manipuliranje z množicami, na katere se bom v nalogi osredotočila v naslednjih poglavjih, vendar bi tukaj omenila tudi politične mitinge, ki so bili organizirani v Srbiji in Črni gori med leti 1988 in 1990, in so veliko prispevali k utrditvi Miloševićeve oblasti. Menim, da so bili prav tako zelo pomemben dejavnik pri oblikovanju kulta vodje in širjenju nacionalizma, saj so mediji v Srbiji obširno poročali o njih, objavljali številne fotografije, parole, politične slogane in pesmi z mitingov z namenom legitimiziranja Slobove politike, katerega je narod slavil kot novega vodjo in rešitelja srbstva.

Množični mitingi resnice v Srbiji in Črni gori so začeli uporabljati narodne mite in njihov stil izražanja na uličnih demonstracijah, političnih zborovanjih in na skupščinskih zasedanjih (Đurić 1999, 234). Kosovsko vprašanje je imelo pri tem poglavitno vlogo, pričelo pa se je reševati s pomočjo množičnih mitingov, ki jih je spodbudil Komite za zaščito kosovskih Srbov in Črnogorcev. Taktika je bila psihološko dokaj učinkovita, še posebej v jugoslovanskih razmerah, kjer je bilo politično nasprotovanje dolgo omejeno le na peščico intelektualcev. Mobilizacija množic in njihov pohod pred palače oblasti je uspel prestrašiti partijo in njene voditelje. Milošević je kmalu ugotovil, kakšno moč imajo tovrstni mitingi, zato jih je začel tudi sam organizirati. Srbski tisk pa je navdušeno objavil: “Zgodil se je narod!” (Pirjevec 1995, 386-387).

Politični mitingi v Srbiji in Črni gori so med leti 1988 in 1989 potekali v znamenju sloganov, parol in pesmi v folklornem stilu, na prizorišče so se vrnil simboli nacionalne identitete (šajkače, gosli, kokarde), oživali so kulti mitskih prednikov (Obilić, car Lazar, Vuk Karadžić, Njegoš), rojen pa je bil kult novega vodje: Sloba, Slobodana Miloševića. Vrhunec zanosa je predstavljala proslava na Gazimestanu, kjer je milijon ljudi sodelovalo v ritualnem oživljanju kosovskega mita (Čolović 2001, 95).

Parole⁶⁵, ki so se pojavljale na mitingih leta 1988, bi lahko razdelili v več skupin, čeprav so vse spremljale zahteve politike, ki je bila narekovana s strani režima v Beogradu. Če je

⁶⁴ “I gluvi čuju glas naroda!” *Transparent na mitingu v Beogradu, novembra 1988* (Čolović 2000, 23).

⁶⁵ Glej tudi *Politika*, 23.09.1988, 25.09.1988.

Milošević govoril o enotni Jugoslaviji, so množice vzklikale: “Hočemo jedinstvenu Jugoslaviju!”, “Jedan ustav!”; podpora srbski oblasti pa je bila posebljena v Miloševiću: “Živeo CK ZKS na čelu sa Slobodanom Miloševićem!”, “Da živimo svi u slozi, Slobodane, ti pomози!”, “Napad na srpsko rukovodstvo, napad na nas!”, “Slobodan je junačko ime!”, “Izdrži Slobo, narod je uz tebe!”, “Slobo u pomoć!”, “Slobo, slobodo!”. Ko je Milošević zahteval zamenjavo vodstva v jugoslovanskih republikah ter ukinitvev pokrajin, so množice vzklikale: “Dole Krunić!”, “Dole Dolanc!”, “Dole Vlasi!”, “Azeme, spremi čebe čelija te čeka!”, “Janeze sram te bilo!”, “Jedinstvena Srbija!”; antialbansko in antislovensko razpoloženje je prikazano z moralističnimi parolami: “Majke Albanke volite li svoju decu?”, “Slovinci, setite se srpske pogače!”. Tudi grožnje niso manjkale: “Mi smo armija!”, “Pobićemo baliste, narod da im sudi!”, “Listaj goro, cvetaj cveće Crna gora u boj kreće, robovati više neće!”, “Život damo – Kosovo ne damo!”, “Tuđe nećemo, svoje ćemo braniti!”, “Ako treba mi ćemo svi u boj za slobodu!”, “Ne damo te zemljo Obilića, ne damo te bez krvoprolića!”, “Nećemo se seliti!”. Leta 1990 pa je sledilo: “Spremni smo, da organizujemo dobrovoljce!”, “Idemo na Kosovo!”, zahtevali so tudi vojaško upravo na Kosovu in Slovenijo pred sodiščem. Vse te parole so bile selektivno izbrane in objavljene v Politiki in Borbi, medtem ko so bile še bolj ekstremne prikazane na televiziji⁶⁶ (Milosavljević 1996a, 80). Milošević je trdil, da on ne organizira mitingov, ki so se razširili po celi državi, temveč naj bi šlo za “spontano reakcijo ljudi“. Oblast v Jugoslaviji je zahtevala, da se zaustavi propagiranje mitingov v medijih, ker je bilo očitno, da so sredstva informiranja soorganizator “dogajanja naroda”. Po mnenju Dizdarevića so imeli vsi mediji isto vsebino in isti cilj: radikalizacijo razpoloženja z nacionalistično obarvanimi sporočili, povečevanje Miloševića, antialbansko sovražnost. Ne glede na različna opozorila in intervencije državnega vrha se je nadaljevalo vse bolj nevarno zaostrovanje odnosov in nezadovoljstvo v javnosti, dramatizacija nacionalnih interesov, polemike ter hvaljenje množičnih pohodov⁶⁷ (Dizdarević 1999, 194-195; 209- 210).

Imenovanje naroda je postala ena glavnih vsebin sloganov na mitingih: “Narod je najbolji sudija”, “Narod više trpeti ne može”, “Složite se ljudi – narod se budi”, “Narod je progovorio, slušajte ga”. Ljudje so nosili slike Tita, Miloševića, Njegoša (Čolović 2000, 26). Sporočila v folklornem stilu lahko koristijo politiki in vodjem, ki jih v sporočilih hvalijo. Že sama njihova

---

⁶⁶ Vsebinsko parol, pesmi in gledaliških iger sem pustila v izvornem tekstu, saj menim, da tako lahko dosežejo tisti pravi učinek in da bi s prevodom izgubile svoj pomen!

⁶⁷ S populističnim označevanjem “mitingi resnice”, “mitingi solidarnosti”, “kulturni mitingi”, “dogajanje naroda”, “antibirokratska revolucija”.

oblika predpostavlja, da so taka sporočila vox populi (glas ljudstva) oziroma da je narod zaživel z vodjo in njegovo politiko. Vendar pa so vodje v takšnih sporočilih predstavljeni kot liki v mitskih zgodbah. Tako folklorna sporočila s političnega področja prehajajo na mitološko (Čolović 2000, 38). Folklor lahko postane propaganda nacionalistične ideologije in politike, ki jo navdihuje in nanjo poziva. Čolović (2000, 89-94) izpostavlja naslednje politične značilnosti folklorne: je sredstvo prebujanja in oblikovanja nacionalne zavesti; omogoča, da se politični projekti in politična oblast legitimirajo v očeh naroda kot tudi pred mednarodno javnostjo in tujimi političnimi institucijami; v času, ko se različna gibanja in politične stranke med seboj borijo za vpliv in oblast, se borijo tudi na področju folklorne komunikacije.

Poleg mitingov so se nacionalistične vsebine in sporočila podpore vodji Slobodanu Miloševiću pojavljali tudi v gledališču. Na repertoarju gledališč so prevladovale predstave, kot so: "Rado Srbin ide u vojnike", "Propast carstva srpskog", "Ubiše knjaza", podobni naslovi pa so se pojavljali tudi na knjižnih policah in v izložbah knjigarn ter na športnih prireditvah. Med navijaškimi rekviziti so se pojavili transparenti s političnimi sporočili, portreti nacionalnih vodij in svetnikov, nacionalni grbi in zastave, četniške pesmi in pozdravi. Podobno je z množično kulturo, kjer so ljubezenske pesmi zamenjale pesmi: "Ko to kaže, ko to laže Srbija je mala"⁶⁸, "Vidovdan", "Kosovska truba", "Ubićemo, zaklaćemo, ko sa nama neće", ter pesmi, ki so bile posvečene nacionalnemu voditelju (Mimica in Vučetić 2002, 12). Politični govorniki na mitingih so pogosto uporabljali narodne pregovore ali citate iz narodnih pesmi z namenom, prebuditi nacionalne občutke, kar se je preneslo tudi na zasedanja v skupščini (Čolović 2000, 24).

Milošević je trdil, da so mitingi izraz volje državljanov ter nestrinjanja s tem, da se reforme izvršijo z neustreznimi sredstvi. O vlogi tiska ni želel niti razpravljati, celo izogibal se je razpravi o tem močnem sredstvu vpliva v rokah političnega vodstva Srbije (Dizdarević 1999, 203). Režim Slobodana Miloševića je izkoristil množična zborovanja za učvrstitev svoje oblasti, jih zagovarjal in obračal sebi v prid ter z njihovo pomočjo ustvaril kult vodje. Po opozicijskem mitingu marca 1991 pa so bile Slobove izjave glede mitingov nekaj povsem

---

⁶⁸ Dodan je bil verz "Osamdeset prve Šiptar udario, osamdeset osme Srbin pobedio" (Borba 05.09.1988 v Čolović 2000, 26).

nasprotnega⁶⁹: “Jaz osebno sem se zavzemal za to, da se problemi rešujejo tam, kamor spadajo, ne pa na mitingih.” (Mimica in Vučetić 2002, 18) Tudi mitinge je Milošević uporabil kot močno propagandno sredstvo, podpihoval in spodbujal jih je, dokler je to koristilo njegovim političnim načrtom, ko pa je sprevidel, da bi jih lahko obrnili proti njemu in njegovi oblasti, jih je preprosto diskreditiral.

---

⁶⁹ Poleti 1988 je še govoril: “Mitingi so demokratična, poštena in pričakovana reakcija ... Ljudje se zbirajo na tisti osnovi, na kateri so napadeni ali ogroženi.” (Mimica in Vučetić 2002, 18)

10 MNOŽIČNI MEDIJI V SRBIJI V ČASU MILOŠEVIĆEVEGA REŽIMA

Mediji v moderni družbi nedvomno vplivajo na oblikovanje družbene zavesti ter prebujajo vrednote, ki se skrivajo v kolektivni zavesti. Z interpretacijo dogodkov, vzetih iz vsakdanjega življenja, racionalizirajo mite in oblikujejo družbeno zavest ter na ta način prispevajo k integraciji družbe. Veliko število medijev deluje po navodilih neke “nevidne roke” (Popov 1999, 11).

Miloševićev režim je od svojega komunističnega predhodnika podedoval velik imperij tiska, radia in televizije pod kontrolo države ter takoj pokazal namero, da ga odprto uporablja v politične namene. Poleg državnih medijev se je v času Miloševićeve vladavine pojavilo nekaj neodvisnih medijev, ki pa so bili v svojem delovanju zelo omejeni.⁷⁰ Mreža državne radio-televizije je bila edina dostopna v celi državi. Neodvisni časopisi in tedniki so bili le redko in zelo neredno dostopni izven večjih mest, dostopni so bili samo na določenih področjih, v glavnem v Beogradu in njegovi okolici, a so zaradi tehničnih in ekonomskih težav, kot tudi napadov režima, uspeli doseči le marginalno vlogo. Vsako pomembno fazo razvoja Miloševićevega režima je spremljalo prevzemanje ali uničenje neke pomembne medijske hiše. Miloševićev vzpon na oblast, kot tudi pot v vojno, je olajšalo prevzemanje časopisne hiše Politika, tednika NIN in državne radio in televizijske mreže RTS. Beograjski protesti 9. marca 1991⁷¹ so bili usmerjeni proti kontroli vladajoče stranke nad RTS, na katere je vlada odgovorila z začasnim utišanjem neodvisne TV postaje Studio B in enega najbolj liberalnih medijev, neodvisnega radia B92.

V času Miloševićevega prihoda na oblast so bili v Srbiji najpomembnejši naslednji tiskani mediji⁷²:

1. *Politika*: dnevni časopis pod državno kontrolo, najstarejši in najbolj ugleden časopis v Beogradu, zato je lahko njegova vsebina prerasla v propagando.
2. *Večernje novosti*: dnevni časopis, ki naj bi bil po mnenju kritikov najbolj odprt propagandni prorežimski časopis, tabloid, ki je teme spremljal senzacionalistično, ukvarjal se je s škandali,

---

⁷⁰ Obstajala pa so tudi obdobja, ko neodvisni mediji niso bili dostopni.

⁷¹ Študentje so skupaj z opozicijo protestirali proti režimu. Med drugim so demonstrirali proti režimskemu monopolu nad televizijo, ki so jo posmehljivo poimenovali “TV Bastilja”. B v kratici srbske RTB naj bi pomenil Bastilja.

⁷² Podatki so iz zbornika *Srpska strana rata (1996)* ter knjige *Kultura vlasti u Srbiji: Nacionalizam i razaranje alternativa (2001)*.

turbofolk zvezdami in športom, bil je najbolje prodajan časopis v Srbiji; skozi članke so napadali opozicijo, neodvisne medije in mednarodne politične figure, ti napadi pa niso bili omejeni le na komentarje, temveč so se pojavljali tudi v tekstih o aktualnih dogodkih, šalah, humorističnih kolumnah, ki pa so bile izrazito politično obarvane; splošno znano je bilo, da je ta časopis najbližje režimu ter najbližje spremlja politiko režima.

3. *Politika ekspres*: ena od izdaj podjetja Politika; obračala se je k istim bralcem kot Večernje novice, vsebinsko je bila bolj senzacionalistična in bolj odprto prorežimska kot Politika, izhajala je dnevno.

4. *Borba* (kasneje *Naša borba*): edini neodvisni časopis v Srbiji; objavljala je reportaže svojih reporterjev in dopisnikov iz cele Jugoslavije ter drugih držav, kot tudi reportaže neodvisnih časopisnih agencij AIM, FoNet in Beta; poleg vsakodnevnih informacij je objavljala tudi vikend izdaje z raznovrstnimi komentarji širšega političnega spektra domačih in tujih avtorjev.

5. *Duga*: revija, ki pripada založniški hiši BIGZ, prebirata jo predvsem višji in srednji sloj prebivalstva, za njo je značilno zgodovinsko novinarstvo.

6. *Ilustrovana politika*: revija, ki jo izdaja Politika, bere jo srednji sloj, objavlja predvsem literarne članke.

7. *TV novice*: revija, ki jo izdaja Borba, bereta jo srednji in nižji sloj prebivalstva, za njo pa je značilno estradno novinarstvo.

10.1 MEDIJI POD KONTROLO REŽIMA

Napad Miloševićeve oblasti na medijski prostor je bil silovit, saj sta z nadzorom medijev režim in njegov vodja prodrli tudi v vsakdanje življenje svojih državljanov ter s tem izpolnila enega najpomembnejših ciljev vsake totalitarne oblasti. Pomembni in vplivni množični mediji so bili instrumentalizirani ter spremenjeni v aparat vladajoče ideologije, kateri je bil v teh okoliščinah prilagojen tudi javni govor. Uspešen "prevzem" medijev ter vladavino nad medijsko sceno po letu 1987 so omogočile naslednje strukturne karakteristike jugoslovanske družbe (Milivojević 1996, 662): enostrankarski politični sistem, državno lastništvo in surova politična kontrola nad mediji, odsotnost medijske avtonomije, nedodelanost novinarskega poklica, nerazvit trg in skromni prihodki iz oglaševanja, nizka kupna moč ter (ne)pismenost prebivalstva.

Mediji pod kontrolo režima so opravljali mnoge naloge, med katerimi je bila najpomembnejša pomagati SPS in njenemu vodji, da pride na oblast ter jo tudi obdrži. Opozicijo so ali

diskreditirali ali pa so jo izključevali iz prostora obveščanja ter s tem ustvarili občutek, da je SPS nedvomno dominantna stranka. Od leta 1988 naprej, ko je serija “mitingov resnice”, ki jo je v Srbiji organiziralo Srbsko gibanje odpora, pripomogla k Miloševiću učvrstitvi na oblasti, so novinarji beograjske televizije dobili navodila, da te mitinge prikazujejo pohvalno⁷³ (Gordy 2001, 83). Režimski mediji so izrazito pozitivno obveščali tudi o dejavnostih državnih institucij. Mediji in pripadniki režima so torej sledili načelu vzajemnosti, saj so politiki govorili ravno tako pohvalno o medijih, ki so jih kontrolirali, kot ti isti mediji o politikih. V raznih izjavah so izražali smisel tistega, kar je po mnenju režima morala biti vloga informativnih medijev. Srbski minister za informiranje Milivoje Pavlović je videl RTS kot silo nacionalne enotnosti pred globalno izdajo: “S pomočjo prednosti elektronskih medijev RTS omogoča dragoceno stopnjo duhovne enotnosti vseh Srbov po svetu, v času, kjer niti pravica niti resnica ne prevladujeta, ampak sta določeni, če ne celo izraženi s srbofobijo in drugimi proizvodi iz kuhinje oblikovalca novega svetovnega reda.” (Gordy 2001, 88-89) Stališče Slobodana Jovanovića, direktorja novinarske agencije Tanjug in predsednika beograjske veje SPS, je bilo, da je vloga medijev pod kontrolo režima promovirati režimsko politiko:

Večernje novosti so v tem burnem času, kot tudi v celi svoji bogati in častni več desetletni zgodovini, uspeli ohraniti svojo integriteto in ostati zaupanja vredna duhovna in moralna opora svojega naroda in te države v boju za resnico in obstanek. Danes, ko nam ves svet odprto priznava, da smo imeli prav, skorajda lahko brez pretiravanja povemo, da so bile Večernje novosti od vseh naših medijev najbolj dosledne. (Gordy 2001, 89)

Pripadniki režima so podpirali tiskane medije pod njihovo kontrolo ne le z izjavami podpore, temveč so jim tudi omogočili cenejši dostop do papirja in bencina ter jim na ta način omogočili distribucijo, medtem ko so neodvisne medije izključevali iz mnogih javnih dogodkov (Gordy 2001, 89). Tisk in papir pa so morali plačevati tudi do trikrat dražje (Malešič 1997, 54).

---

⁷³ Po besedah Branke Mihajlović, nekdanje urednice informativnega programa RTS, so se navodila nanašala na to, da se prikaže večje število udeležencev, izpostavi herojski status in priljubljenost Slobodana Miloševića, umaknejo scene z nacionalističnimi simboli, ki so bili nesprejemljivi za večino gledalcev (Thompson v Gordy 2001, 83).

Glede na sam razvoj dogajanja lahko sklepam, da je bila večina srbskega prebivalstva zadovoljna z lahko dostopnimi informacijami s strani medijev režima, zato niso bili motivirani poiskati drugih virov obveščanja, prav tako pa verjetno niso dvomili v objektivnost in resničnost teh informacij. Režimski mediji so svoji publiki dajali občutek, da razlage in mnenja, ki so jih dobili preko njih, delijo tudi vplivni ljudje ter da se z njimi strinja večina ljudi. Na ta način so sprejemali določena stališča in jim ni bilo potrebno oblikovati svojih lastnih.

10.1.1 MEDIJSKA PODPORA MILOŠEVIĆU – PRIMER DNEVNIKA POLITIKA

Največji ugled med nacionalnimi institucijami je imela časopisna hiša Politika, ki naj bi bila od nekdanj sredstvo v rokah politikov na oblasti in ideoloških mehanizmov. Časopis Politika je postal institucija s posebno misijo, neke vrste sveta knjiga. Vsaki njeni črki je bilo potrebno verjeti brez dvomov. Politika naj bi bila celo “močnejša od zakona; voditelj; duhovni vodič resnice, pravice in napredka; resnični izvor navdiha” (Perović 1996, 120-121). Številne generacije naj bi to, “kar v časopisu piše”, uporabljale kot neposredni napotek za razmišljanje in delovanje (Popov 1996a, 113). Politiki ni dajala pomena niti zelo visoka naklada na srbskem tržišču tiskanih medijev niti njena nadpovprečna profesionalnost, temveč je že od ustanovitve v začetku 20. stoletja med ljudmi veljala za najuglednejši časopis in se ji je najbolj verjelo. Politično-kulturna elita se je zavedala pomena Politike, zato so se vedno bile bitke za politični vpliv nad Politiko ter njeno zlorabo (Nenadović 1996, 583-584).

Proces prevzemanja medijev in proizvodnje novega diskurza s strani Miloševića se je pričel z vzpostavitvijo popolne kontrole nad informativno in uredniško politiko dnevnega lista Politika. S tem je Politika postala prizorišče, kjer je oblast napovedovala svoje načrte, spremljala je njihovo uresničevanje ter vladajočo stranko in njenega vodjo predstavljala kot edino pravilno izbiro, hkrati pa je ostro napadala “sovražnike srbstva” oziroma vse, ki se niso strinjali z vladajočo politiko. Konec osemdesetih letih so se novinarji Politike znašli v precepu. Na eni strani so želeli braniti načelo objektivnega obveščanja, na drugi strani pa je na njih vplival vse bolj agresiven nacionalizem. Poskusi reševanja profesionalne identitete Politike so bili zatrti s temeljnim preobratom v srbski in jugoslovanski politični usodi, ki jo je zaznamovala Osmi seja CK ZKS⁷⁴, na kateri sta bila formalno politično legitimirana velikosrbski nacionalizem in Slobodan Milošević kot karizmatična kulturna figura na vrhu

---

⁷⁴ Marković (1996, 640) izpostavlja, da je Miloševićeva struja na Osmi seja zmagala prav s podporo izbranih medijev, predvsem Politike.

vladajoče politične oligarhije. To je vplivalo na profesionalno avtonomijo novinarjev, pretresale pa so jo tudi številne afere, kot na primer “Vojko i Savle”⁷⁵ (Nenadović 1996, 585-586). Za direktorja časopisne hiše in glavnega urednika časopisa Politika je bil postavljen Živojin Žika Minović, ki je bil pred tem predsednik Komisije za informiranje v beograjskem, Miloševićem, komiteju ZK Srbije. Tako je Politika sistematično postala ideološki aparat oblasti, Slobovo propagandno glasilo, ki je tudi z zlorabo mitov vplivala na oblikovanje srbskega javnega mnenja, širila “resnico” o Srbiji in srbskem narodu ter se zavzemala za njegovo rešitev. Kot je rekel Minović na proslavi 85. obletnice Politike, januarja 1988, njegov časopis “nima pravice misliti drugače kot narod” (Nenadović 1996, 596). Prav “narod” pa je le nekaj mesecev kasneje spregovoril v rubriki “Odjeci i reagovanja”.

Teksti v Politiki so pod pritiski vladajočega režima postajali vse bolj nacionalistično obarvani, širili so tudi dezinformacije, obračali resnico, novinarji so začeli uporabljati revolucionarno retoriko in dogodke opisovati z velikim pretiranjem. Novinarji in uredniki so se predvsem naslanjali na ideološke in ne profesionalne kriterije, kar je bilo bolj produktivno za uresničevanje propagandnih ciljev (Skopljanac Brunner 1999a, 188). Sinteza člankov Politike v letu 1991 kaže, na kakšen način je Milošević zapolnil ideološko praznino po Titovi smrti in sebe predstavil kot naslednjega “velikega” vodjo, osebo, ki bo ponovno združila srbski narod.⁷⁶ Označen je bil kot nadaljevalec kontinuitete Titovih del in kot simbol prekinitve titoizma. Za izjave in delovanje ni podajal nobenih argumentov, njegova volja naj bi delovala kot zadostna garancija, glede na to, da je nastopal kot vox populi. (Đurić 1999, 232-233).

Da bi bolje razumeli Politikino vlogo in odgovornost za dogajanje konec osemdesetih in začetek devetdesetih let, navajam naslednje besede in razmišljanje ameriškega politologa Erica Hobsbauma, ki so bile objavljene v Borbi⁷⁷:

Mit in izmišljanje sta bistvenega pomena za politiko identitete, na osnovi katere se ljudje definirajo (etnično, versko) v odnosu na bivše ali obstoječe državne meje ter poskušajo v tem negotovem svetu najti neko varnost pod geslom: 'Mi smo drugačni in

---

⁷⁵ Satira, s katero se je začelo obdobje medijskega obračuna, po mnenju Nenadovića “psevdosatira”, ki je napadala nepokornega akademika Gojka Nikoliša, kritika enostrankarskega sistema. Nihče od novinarjev ni vedel, kdo je bil avtor te “humoreske”. Sedemdeset Politikinih sodelavcev je dva dni po objavi te humoreske (18.01.1987) v protestnem pismu zahtevalo javno opravičilo družini Nikoliš in prenehanje vmešavanja v urejevanje časopisa od zunaj. Sledil je tudi pisni protest javnosti. Tudi posebna komisija Zveze Komunistov ni ugotovila, kdo je avtor besedila in kako je prišlo to v časopis. (Nenadović 1996, 586)

⁷⁶ Junija 1989, v času obletnice kosovske bitke, je bila Politika prepolna sporočil Srbom, ki naj se v imenu zgodovinske pravice in enakopravnosti z drugimi končno zedinijo pod okriljem novega vodstva (Nenadović 1996, 602).

⁷⁷ Borba, 09.03.1994.

boljši od drugih' (...) Zgodovina je snov za nacionalistične, etnične in fundamentalistične ideologije (...). Preteklost je bistven, mogoče najbolj bistven element v teh ideologijah. (Nenadović 1996, 604)

Čeprav naj bi bila Politika vedno na strani režima, pa naj ne bi nikoli bila pod tolikim vplivom oblasti kot v času Miloševića. Njen ugled je v času njegovega vladanja popolnoma propadel. Po mnenju Čolovića nikoli ni bila ravno poštena in resnicoljubna, nikoli pa ni bilo toliko ljudi, kot v času Miloševićevega režima, ki bi jih bilo sram pisati za ta časopis ali ga celo samo brati (Čolović 2004, 11). Če povzamem z besedami Nenadovića (1996, 601), je Politika v tem času doživela “profesionalni brodolom”.

10.1.1.1 “ODJECI I REAGOVANJA”: SPREGOVORIL JE “NAROD”

Rubrika “Odjeci in reagovanja”, ki je od julija 1988 do marca 1991 izhajala v Politiki, naj bi bila ena najpomembnejših rubrik pri oblikovanju velikosrbske nacionalistične ideje ter manipulacije z narodom, pripomogla naj bi k oblikovanju javnega mnenja v Srbiji ter ustvarjanju nacionalistične atmosfere med srbskim narodom v prvih treh letih Miloševićevega režima. To potrjuje tudi sam Minović s svojo izjavo februarja 1989: “V vseh teh dogajanjih se je spremenila tako Politika kot tudi vse njene izdaje, spremenilo pa se je tudi javno mnenje, kar mislim, da je predvsem zaradi dejstva, da je javno mnenje vplivalo na naše izdaje, a so tudi naše izdaje vplivale na javno mnenje (...) To je veliko križišče jugoslovanskega novinarstva.” (Nenadović 1996, 597-598)

Omenjena rubrika je postopoma zamenjala tradicionalno nevtrarno rubriko “Medu nama” ter preko svojih strani v imenu srbskega naroda krenila v napad na vse politične nasprotnike in nesomišljenike v Srbiji⁷⁸ in izven nje kot tudi na vse druge narode⁷⁹.

Nova rubrika se je prilagajala razvoju dogodkov na mitingih resnice v Srbiji in Črni gori ter politično propagandnim potrebam srbskega vodstva. Še kot predsednik CK ZKS je Milošević verjel v pomoč *Politike* pri predstavljanju svojih političnih idej ter v njen vpliv na javnost. Na prvi strani *Politike* z naslovom čez tri vrstice sporoča narodu: “Vsi državljani v Srbiji morajo

---

⁷⁸ 13. julija 1988, v času antibirokratske revolucije, je bilo objavljeno pismo prof. Gordane Dovijanić, ki je zasula z obtožbami vodjo Vojvodine Boška Krunića: “V soboto, na ulicah, trgih, oknih, pred Skupščino, se je videlo, da narod razume narod, le Ti ga ne razumeš. Narod Novega Sada je rekel tisto, kar si mislil zamolčati, rekel je resnico skupaj s Kosovci in zahteval eno Srbijo, eno ustavo, eno sodišče.” (Nenadović 1996, 588); naslednji primer je sporočilo vodstvu Vojvodine preko pisma Miladina Grabavca v Politiki, 21.7.1988: “Vodstvo, ki nima podpore naroda, mora odstopiti.”

⁷⁹ Albance so na primer žaljivo poimenovali Šiptarji, šiptarski narod.

biti prepričani, da od sprememb ne bomo odstopili.” (Nenadović 1996, 590) Samozavestno naj bi ustvarjal mitski vtis, da skozi njega govori narod, za katerega nobeno vodstvo nima pomena. Preko Politike je z naslednjimi besedami predstavljal mitološko namero srbskega populizma: “Sliši se ponekod kakšno zborovanje, ali zborovanja, imajo podporo nekega vodstva. Narod podpore sploh ne potrebuje. Niti je vodstvo zadolženo nuditi narodu podporo. Samo narod, državljani, javnost lahko da ali odreče podporo vodstvu.”⁸⁰ (Nenadović 1996, 590) ter se tako ustoličil kot kultni vodja.

V rubriki Odjeci i reagovanja naj bi s pismi “bralcev” spregovoril ravno “narod”, in sicer na najradikalnejši način, s tem pa naj bi se pospešila prekinitve objektivnega obveščanja. Imela naj bi torej pomembno vlogo na notranjepolitičnem in nacionalno mobilizacijskem planu. To mobilizacijo najbolje ilustrirajo besede Živorada Minovića:

Začeli smo tiskati besede, ki spreminjajo življenje. Besede v službi resnice (...) To spodbuja odpor, ker nočemo salonskega in birokratskega novinarstva. Nekateri so to ironično poimenovali popuščanje pred populizmom. Smo priče, vendar ne skrivamo, da smo tudi borci za resnico (...) Na velikem križišču jugoslovenskega novinarstva Politika, na svoj dan, lahko ponovi, da nima drugega uredniškega programa, kot je stati ob narodu. (Nenadović 1996, 597)

Za Čolovića pa to ni le rubrika, v kateri govori narod, temveč je zanj to rubrika, kjer “narod govori narodu o narodu”. Narod naj bi imel torej tri vloge, in sicer naj bi bil govornik, sprejemnik sporočil in predmet sporočanja. Glede na to, da je rubrika nastala ravno v času zbiranja množic, mitingov v Srbiji in Črni gori in je o tem redno obveščala tudi Politika, so tako tudi v rubriki pogosto tiskali slogane z mitingov, kot sta: “Tudi gluhi slišijo glas naroda!”, “Narod je rekel: na vrsti je oblast!”, s katerima naj bi prikazovali voljo, zahteve in pričakovanja srbskega naroda, ki je na strani močnega, pogumnega ter modrega vodje, ki naj bi narod končno rešil in osvobodil vloge mučenika. Skozi rubriko naj bi množice izkazovale podporo Slobu, srbskemu vodji in rešitelju (Mimica in Vučetić 2002, 16; 83-86).

Slavili pa so ga takole:

(...) upal si je reči tovariš Slobodan Milošević, ne da bi se bal, da bi zaradi tega izgubil fotelj, privilegije in ostalo. Doumel je stisko in nemoč srbskega in črnogorskega naroda ter vseh poštenih Albancev in da se to stanje mora prekiniti, pa

---

⁸⁰ Politika, 23.07.1988.

*če je to komu všeč ali ne. Izrazil je dušo in mišljenje naroda, stopil ob narod in z njim delil usodo. Zato je on velik, ker si je pridobil zaupanje naroda.*⁸¹ (Čolović 2004, 51)

Poleg tega glavnega junaka so se pojavili še nekateri pogumni in modri Srbi, da bi pomagali vodji v njegovih "plemenitih" dejanjih (Čolović 2004, 52), predvsem iz kulturnih in znanstvenih krogov ter SPC. Poseben vpliv naj bi imel tudi Memorandum SAZU, ki je v ljudeh prebudil nacionalistične občutke. Avtorji člankov so skozi tekste poudarjali vračanje h koreninam, pogosto pa so dejstva iz preteklosti uporabljali selektivno ter jih spreminjali glede na politične potrebe. Omenjali so razna odkritja, vendar brez izvora ali dokaza, narodno poezijo, predvsem "kosovski cikel", pa so uporabljali za izpostavljanje določenih verzov za politične potrebe⁸² (Mimica in Vučetić 2002, 17).

Ta rubrika naj bi bila narodna tribuna, sporno pa je bilo to, da so številne članke napisali in objavili mnogi znanstveniki, akademiki, umetniki, pisatelji, pravniki, filozofi, igralci in mnogi drugi iz kroga pomembnih osebnosti, ki so krojili usodo srbskega naroda, ne pa navadni ljudje. Na široko so razpravljali o globalnih problemih⁸³ ter predstavljali svoje rešitve, okrog katerih so bili avtorji večinoma zelo enotni. Ravno zaradi tega omenjena rubrika ilustrira duh časa, v katerem se je Srbija zadovoljila s samozadostnostjo in se počasi zapirala pred Evropo in ostalim delom sveta. Vsako drugačno mnenje se je izgubilo pod vplivom stališča množice (Perović 1996, 120). Eden glavnih razlogov, zakaj so ljudje toliko verjeli Politikini rubriki naj bi bil, da večina bralcev Politike ni imela dostopa ali vpogleda v časopise iz drugih republik, avtorji člankov pa so pisali le o tem, o čemer je že Politika obveščala javnost. Zaradi tega bralci niso bili popolnoma in pravilno obveščeni o dogodkih, saj so dobili informacije le z enega zornega kota. Tako se je oblikovala "narodna volja", na katero se je sklicevala oblast, saj so prav oni s pomočjo uredništva oblikovali mnenja o določenih osebah in stvareh ter na ta način "določali, kdo je za odstrel in kdo ne" (Mimica in Vučetić 2002, 15).

---

⁸¹ Tekst je bil objavljen v rubriki "Odjeci i reagovanja" 5. septembra 1988, napisala ga je Mila Janković.

⁸² "Srbi dobijo v vojni, a izgubijo v miru", "Jasenovac je največje srbsko mesto pod zemljo", "Kjer so srbski grobovi, tam je srbska zemlja", "Srbi so nebeški narod" oziroma "ostanki zaklanega naroda".

⁸³ Rubrika "Odjeci i reagovanja" je bila priča številnim ključnim političnim dogodkom, ki so se zvrstili konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let v Jugoslaviji. To so bili: mitingi Srbov in Črnogorcev s Kosova, ki so vodili v "antibirokratsko revolucijo", sprejem amandmajev k Ustavi SR Srbije, zaostrovanje situacije na Kosovu, miting na Ušću, stavka albanskih rudarjev v Starem trgu, podpora rudarjem iz Starega trga v Cankarjevem domu v Ljubljani, aretacija Azema Vlasija, izvolitev Ante Markovića za zveznega premiera, proslava šeststote obletnice kosovske bitke na Gazimestanu, vprašanje enakovrednosti Srbov na Hrvaškem, izvolitev Slobodana Miloševića za predsednika predsedstva Srbije, vzpostavljanje večstrankarskega sistema, izredno stanje na Kosovu, večstrankarske volitve, prvi mitingi opozicije, prvi oboroženi upori Srbov na Hrvaškem, nova Ustava Srbije, bojkot slovenskih izdelkov, odcepitev Slovenije in demonstracije 9. marca v Beogradu (Mimica in Vučetić 2002, 13).

Rubrike “*Odjeci i reagovanja*” se lahko sedaj spominjamo kot “*metafore politične instrumentalizacije medijev*” (Mimica in Vučetić 2002, 19). Naj bi bila dokaz o izkoriščanju enega najvplivnejših dnevnih časopisov v propagandne namene, tudi s strani intelektualcev, za širjenje nacionalnega sovraštva ter uresničevanje voždovih političnih idej. Bila je torej eden od načinov prikazovanja enotnosti srbskega naroda, ki se je zbral okoli svojega vodje ter pomagal pri ustvarjanju njegovega kulta.

Podaljšek Politike sta postali televizijski informativni oddaji Drugi dnevnik TV Beograd in Dnevnikov dodatek, ki sta sovraštvo le še bolj podpihovali, saj so se njihove vsebine med seboj prepletale. Beseda je postala podkrepljena s sliko.

10.1.2 PREOBRAT V ELEKTRONSKIH MEDIJIH

Državni mediji naj bi predstavljali vzgojno vsebino ter dajali vtis, da je vzpostavljen red. Televizija prikazuje red skozi monotona realsocialistična poročila, ki se ponavadi začnejo s prikazovanjem državniških obiskov, nadaljujejo s prikazovanjem tovarn, z govorom o uspešnosti proizvodnje in izpolnitvijo načrta, končajo pa s prikazom revščine v kapitalizmu in poudarjanjem rasti nezaposlenosti v zahodnih državah (Salecl 1991, 61-62). Čeprav naj ne bi v realnem socializmu nihče verjel medijem, oblast s poročili doseže pasivnost prebivalstva in skozi medije jasno pokaže, kaj je dovoljeno in kaj ne. Na ta način televizija oblikuje človeka, ga navadi živeti v določeni “laži” in vpliva na oblikovanje njegovega političnega mišljenja ter politično opredelitev, kar pa je tudi v interesu režima. Kot neposredni propagandni aparat uporablja televizija različne trike in strategije. Je “politični semafor, ki predpisuje edino pravilno gibanje skozi politično življenje” (Čolović 2001, 63). Ni potrebno, da so ljudje v nekaj prepričani, temveč je dovolj, da dobijo jasno, nedvoumno komando, ki pa se najbolj jasno izpiše ravno na televizijskih ekranih (Čolović 2001, 91).

Tudi za večino srbske populacije je bil glavni vir dnevnih informacij televizija. V Srbiji je imela RTS⁸⁴ velik vpliv na srbsko javnost, saj je bila dostopna po vsej državi, z izjemo tistih, ki so živeli v Beogradu, kjer so jim bili dostopni tudi nekateri neodvisni mediji. Sicer pa so bili ljudje odvisni predvsem od nacionalne televizije. Komunikacijski model, ki je nastal v Politiki že leta 1987, je prevzela tudi RTS, kjer je do sprememb in dogajanja naroda prišlo šele leta 1990. V tem obdobju sta se v Srbiji sočasno oblikovala medijski in politični prostor.

---

⁸⁴ Radio televizija Srbije.

Veljanovski (1996, 611) je delovanje *RTB*⁸⁵/*RTS* v času od osemdesetih do 1992 in kasneje razdelil v tri obdobja:

- 1. obdobje: začetek osemdesetih (od dogodkov na Kosovu 1981) do Osme seje CK ZKS 1987;
- 2. obdobje: od Osme seje do sredine 1991, ko je bil 31. julija sprejet nov Zakon o radiu in televiziji;
- 3. obdobje: od sprejetja omenjenega zakona, ki je iz treh radio-televizijskih centrov v Beogradu, Novem Sadu in Prištini ustanovil RTS in povzročil številne strukturne in programske spremembe, naprej.

Kot glavni vir informacij je bila televizija idealni medij za vzpostavitev Miloševićevega propagandnega aparata in sredstvo za doseg njegovih ideološko-političnih ciljev. Z njeno zlorabo je v javnosti lahko širil nacionalizem in novo srbsko mitologijo, v kateri naj bi kot novi vodja imel glavno vlogo. Milošević je izkoristil prazen ideološki prostor in elektronske medije kot monopolnega posrednika komuniciranja med državo in javnostjo, za prevlado v političnem prostoru. Na podlagi razdelitve delovanja *RTB/RTS* po Veljanovskem lahko spremljamo Miloševićevo postopno prevzemanje elektronskih medijev za propagandne namene.

V 1. obdobju so jugoslovanski novinarji že začeli svobodno pisati tudi o temah, ki niso bile narekovane ali zahtevane od zgoraj, ni pa še prišlo do avtonomnosti uredništev ali medijev, kljub temu da so to zahtevali tako posamezni novinarji kot tudi celotna uredništva. Vendar oblast še ni bila pripravljena popustiti. Tako jugoslovanski novinarji niso smeli poročati o dogodkih na Kosovu, medtem ko so tuje tiskovne agencije o njih obveščale javnost. Pod pritiski in zahtevami po svobodnem novinarstvu je oblast končno popustila. Dovolili so poročanje o dogodkih iz drugih republik, ne pa tudi iz lastne republike. Glavna naloga naj bi bila, ne porušiti načela bratstva in enotnosti. Uredništvo je začelo spodbujati objektivno obveščanje javnosti, vedno bolj je bila zaželena informacija s terena. V tem času se še niso pojavljale vsebine, ki bi prebujale srbske nacionalne mite ali srbski nacionalizem, novinarji še niso zlorabljali zgodovine. Radio-televizijski centri so bili pod okriljem Jugoslovanske radio-televizije (*JRT*). Medtem ko je v dnevnem in tedenskem tisku že prihajalo do republiško-pokrajinskih sporov, pa so radio-televizijski centri še vedno realizirali skupne programe in

---

⁸⁵ *Radio televizija Beograd (RTB) se je leta 1991 preimenovala v Radio televizija Srbije (RTS).*

projekte, še posebej informativno-politične. Republiški centri so delovali tudi samostojno, vendar naj bi med njimi še obstajalo medsebojno zaupanje.

Leto 1987 je bila torej prelomnica tudi v delovanju medijev. Kot pravi Rade Veljanovski, sindrom "moje" in "tuje" republike je začel najedati tudi radio-televizijske postaje. V programih so začeli prevladovati politični pogledi, ki so bili značilni za matično državo, vendar še ni bilo odprtega podpihovanja nacionalizma ali sovraštva, še posebej ne s strani novinarjev in ostalih programskih ustvarjalcev (Veljanovski 1996, 615), kar pa se je spremenilo s prihodom Miloševića na oblast.

Na Osmi seji CK ZKS, septembra 1987, je Milošević premagal svojega mentorja Stambolića in prevzel celotno politično oblast v Srbiji. Ta prelomni dogodek je sprožil tudi korenite spremembe v delovanju srbskih medijev.

V tako imenovanem 2. obdobju se je medijska vojna s strani tiskanih medijev preselila v elektronske medije, kjer so še vedno nasprotovali izpostavljanju nacionalizma in revanšizma. Najpomembnejši politični dogodki⁸⁶ so bili medijsko zelo spremljani in izpostavljeni. Mediji so direktno prenašali politične seje, da bi bila javnost čim bolj obveščena o situaciji v Srbiji in Jugoslaviji. Zelo veliko se je že govorilo o nevarnosti, ki naj bi prežala nad srbskim narodom, o Srbiji kot zmagovalki v vojnah ter poraženki v miru, o Jugoslaviji, v kateri naj bi vsi narodi dobili, le Srbi izgubili. Leto 1988 so zaznamovali dogajanje naroda in mitingi resnice, katere je srbsko politično vodstvo zelo podpiralo in spodbujalo. Manipuliranje z množicami je bilo jasno razvidno iz odnosa državne televizije do mitingov resnice. Dokler so množice vzklikale "Slobo, slobodo", je režimska televizija prikazovala dogajanje naroda, ko pa se je na nekaterih drugih zborovanjih vzklikalo "Slobo, Sadame", je bilo to možno prebrati ali pa videti le v nekaterih neodvisnih medijih (Popov 1996b, 360), ki niso bili pod direktno kontrolo Miloševića in njegovega režima. RTB je uporabila številne manipulativne propagandne strategije in tehnike, da bi omogočila čim močnejšo podporo režimu. Novic, ki bi lahko privedle do nasprotnega mnenja, ali niso predvajali ali pa so predvajali le komentar brez informacij o dogodku. Vsak primer nakazovanja na napake srbske politike ali poskusi njenega kritiziranja so bili medijsko označeni kot antisrbska izdaja (Đurić 1999, 237).

Programi RTB so bili uporabljeni kot sredstvo Miloševićevega propagandnega aparata za prenašanje različnih militantnih in nacionalističnih sporočil ter gesel z zborovanj najširšim slojem naroda. Televizija je preko malih ekranov v domove gledalcev prinašala celotno

---

⁸⁶ *Obisk Slobodana Miloševića na Kosovem Polju, aprila 1987, Osmi seja CK ZKS, mitingi resnice po celi Srbiji, zamenjava pokrajinskega vodstva Vojvodine in nato še Kosova, 17. seja CK ZKJ o Kosovu in drugi.*

ikonografijo mitingov: parole z grozečo vsebino, slike svetnikov in Slobodana Miloševića, brade, kokarde, obleko, uniforme in zastave iz preteklosti ter zbujala mite o “nebeški Srbiji” in večno izkoriščanem srbskem narodu. Najpomembnejše televizijske informativne oddaje v tem času so bile Dnevnik, Vesti, Aktualnosti. Med radijskimi so izstopale Novosti dana, Dnevnik, poročila in druge, ki so bile prepolne podobnih vsebin. Tako radio kot televizija pa sta začela odpirati tudi vprašanja oziroma tabu teme⁸⁷, ki so bile včasih daleč od njihovih programov.

S prodorom nacionalizma v medije, od leta 1987 naprej, so se pričele pojavljati razlike v delovanju Radia Beograd in Televizije Beograd.⁸⁸ Prepad v njuni uredniški politiki pa se je še bolj poglobil leta 1989. Radijski novinarji so se vse bolj želeli upreti diktatu oblasti in enosmerni monolitni uredniški politiki, zato so se vse bolj pogovarjali tudi o kritičnih odnosih do vladajočega političnega sistema in glavnih političnih akterjih. Na televiziji pa so podobni poskusi privedli do ukinjanja nekaterih oddaj in zamenjave ekip, ki so oblikovale Dnevnik in Magazin ZIP. Oblasti je bil pomembnejši močnejši medij, se pravi televizija, zato so bili na odgovornih mestih ljudje, ki so bili pripravljeni realizirati vsako njeno željo. Pomembnost televizije za Miloševića se je izkazala tudi na študentskih in opozicijskih demonstracijah, 9. marca 1991, saj jo je bil pripravljen braniti tudi s silo.⁸⁹ V nasprotju z režimsko politiko na Televiziji je bila na Radiu Beograd objavljena večstrankarska uredniška politika⁹⁰, ki je učvrstila pluralistični koncept, ki je omogočal izražanje različnega mnenja in nasprotovanje manipulaciji medijev ter njihovi zlorabi v dnevnopolitične namene.

Leto 1990 je bilo pomembno zaradi prvih večstrankarskih volitev v Srbiji in ostalih jugoslovanskih republikah. Politično vodstvo Srbije se je zato močno trudilo obdržati ob sebi najbolj vplivne medije. Pomembno priložnost za zlorabo medijev je oblast dobila ob mitingu opozicije, 13. junija 1990, ko je opozicija zahtevala čimprejšnje volitve. Takrat je bilo *Radiu Beograd* prepovedano uporabiti posnetke z mitinga, zaradi česar so kasneje novinarji protestirali in dosegli, da so številne posnetke objavili že v naslednjih dneh. Naslednji dogodek, ki je izpostavil razlike med poročanjem radia in televizije, je bil tik pred volitvami,

---

⁸⁷ *Reportaže o Golem otoku, kritičnem odnosu do Tita, o dilemah o Jugoslaviji kot pravi izbiri njenih narodov, posebej na škodo Srbov, o vprašanju odnosa četnikov in partizanov, a ustaških pobjah (Veljanovski 1996, 617).*

⁸⁸ *Že Osmo sejo so opisali z različnimi komentarji. Na televiziji nihče od novinarjev informativnega programa ni hotel napisati komentarja, ki bi po takratni praksi moral biti pritrdilen v odnosu do zmagovalca, zato je to naredil prostovoljec iz kulturne redakcije. Na radiu je bil objavljen komentar, da gre za dve struji v politiki, ki se borita za oblast (Veljanovski 1996, 616).*

⁸⁹ *Nad demonstrante, ki so zahtevali zamenjavo televizijskih funkcionarjev, je poslal tanke in policijske enote.*

⁹⁰ *Čeprav so direktorju Radia Beograd, glavnemu in odgovornemu uredniku Prvega programa, iz CK ZKS grozili, da ga bodo odstavili z najvišjega mesta (Veljanovski 1996, 620).*

9. decembra 1991. Takrat je bil na drastičen način zlorabljen tretji kanal RTB⁹¹. Državna televizija je bila zlorabljena v propagandne namene tudi s predvajanjem tajno posnetega filma o uvozu orožja na Hrvaško.⁹²

Konec marca, ko so ocenjevali delo RTB v prejšnjem letu, so tako opozicijske stranke kot tudi vladajoča stranka pod pritiskom javnosti prišle do zaključka, da je Radio Beograd profesionalno in nepristransko opravljal svoje delo, medtem ko je bila televizija pristranska do SPS. Kot posledica temu je bil zamenjan Mitević skupaj s celotnim vodstvom Televizije, medtem ko so na Radiu vsi odgovorni ljudje ostali na svojih stolčkih. Milošević in SPS se nikakor nista mogla sprijazniti z izgubo vpliva nad najmočnejšim medijem, zato sta ga nameravala povrniti z vsemi sredstvi. Z obstoječo kadrovsko strukturo nista mogla računati na popolno uporabo najvplivnejših medijev. Tako je bil v tajnosti pripravljen zakon, s katerim naj bi se vse spremenilo. Del odgovornih ljudi z Radia Beograd je sprožil iniciativo, da se javnost in kolektiv seznanijo s pripravo zakona, zato so v RTB ustanovili skupino za pripravo tega zakona, vendar so vse demokratične iniciative padle v vodo. Zakon o radiu in televiziji, ki je bil sprejet 31. julija 1991, je bil dokončen poraz demokratičnih sil v RTB. Zamenjano je bilo celotno vodstvo Radia in televizije. Celoten kolektiv, okrog osem tisoč zaposlenih ljudi, je bil postavljen v funkcijo interesov ene stranke, to je SPS. Celotna lastnina je bila podržavljena, ves vpliv nad RTS je dobila vlada, ki je bila takrat in tudi kasneje praktično enostrankarska.

3. obdobje se je torej začelo z uvedbo novega Zakona o radiu in televiziji, ki je oblastem omogočil izvajati kadrovske spremembe v vseh uredništvih, kjer so nasprotovali pogubni vojni politiki, sejanju sovraštva med narodi in razbijanju skupne države. Zakon o radiu in televiziji je postal orodje za kontrolirano oziroma cenzurirano novinarstvo v RTS. Na začetku oblast ni govorila niti razlagala o svojem odnosu do kadrovske politike v RTS, vendar je že deset mesecev kasneje, leta 1992, predsednik Upravnega odbora RTS, Vukašin Jokanović, izjavil za časopis Epoha, da "ima RTS kot nacionalna in državna televizija poseben pomen. Ona ne more biti v tem času pritiskov, genocida, ki se izvajajo nad srbskim prebivalstvom, ter prikrajšanju njegovih osnovnih nacionalnih in človekovih pravic, anacionalna in da ne bi

---

⁹¹ Glavni in odgovorni urednik tega kanala, Ivan Krivec, takoj po pričetku volilnega molka tri ure pogovarjal z novinarko Milo Štulo, ki je bila včasih zagrebška novinarka in naj bi poznala situacijo na Hrvaškem. Ves čas je ponavljala, da bi bilo za Srbijo najbolje, da na volitvah zmaga Slobodan Milošević, medtem ko so Vuka Draškovića, kot predsedniškega kandidata, predstavili v najslabši luči (Veljanovski 1996, 622).

⁹² JLA je posnela film o uvozu orožja na Hrvaško, dogajanja pa niso preprečili, da bi srbski javnosti dokazali ogroženost s strani hrvaškega naroda (Veljanovski 1996, 622).

ščitila vitalnega nacionalnega interesa (...)"'. S to izjavo je opravičil ne le zamenjavo neprimernih urednikov in novinarjev, temveč tudi drastičen preobrat v uredniški politiki. Glavne programske vsebine so tedaj postale srbski nacionalni program, miti, delovanje vladajoče stranke in vožda. Maske so se dokončno snele. Informativni programi so se pripravljali po pravilih vojne propagande. Nacionalni interes, ki ga je v svoje namene uporabljala aktualna oblast v Srbiji, je vplival na vse segmente RTS. Z repertoarjev so umaknili glasbo nesrbskih avtorjev in izvajalcev iz drugih republik, vse več je bilo religioznih vsebin, zlorabljali so zgodovino, tradicijo ter verske in nacionalne občutke, predstavniki SPC pa so bili vse bolj prisotni v programih in uredništvih RTS. Določeni ljudje so se pojavljali na televizijskih ekranih, dokler je to ustrezalo Miloševiću in njegovi politiki, kasneje pa jih ni bilo moč videti (Malešič 1997, 76).

Nerazdružljivost nacionalistične politike srbske oblasti in strategije vladajoče SPS je bila najbolj vidna v delovanju RTS v času predvolilnih kampanj. Tudi najbolj tragični dogodki iz vojne⁹³ so bili uporabljeni v propagande namene, in sicer da bi spodbudili boj in maščevanje in pokazali, da sta SPS in njen vodja največja branilca srbstva. Pri tem so nenehno poudarjali, da Srbi niso za nič krivi, da jih vsi ostali brez razloga sovražijo in proti njim izvajajo zločine, hkrati pa so vztrajali na prirojeni demokratičnosti srbskega naroda. Na ta način so televizijski ustvarjalci v tesnem sodelovanju s predstavniki vladajoče stranke manipulirali s srbsko javnostjo.

V nasprotju z drugim obdobjem pa v tem času radio ni zaostajal za televizijo, saj je bilo tudi v radijskih informativnih oddajah zaslediti primere politične propagande, kot je bila diskreditacija enega predsedniških kandidatov, Milana Panića, ki je nastopil kot Miloševićev protikandidat.⁹⁴ S tem so bila kršena osnovna načela delovanja državnih medijev v času predvolilne kampanje. Prav tako so spremljali vse obiske Slobodana Miloševića po različnih mestih Srbije v času predvolilne kampanje, čeprav niso imeli povezave s promocijo stranke ali z njegovo lastno promocijo. Izbor tonskega materiala, ki je bil posnet na terenu in se je uporabljal v oddajah, pa je bil vedno sinhroniziran, v podporo vladajoči stranki in njenemu predsedniku.

Politične okoliščine v Srbiji, njihov vpliv na dogajanje v RTS in uredniška politika so bili popolnoma prepleteni. Sočasno z učvrstitvijo oblasti SPS in Slobodana Miloševića je v RTS

---

⁹³ Paradigmatična je v tem pogledu reportaža, objavljena v času predvolilne kampanje pred volitvami 1992. V drugem Dnevniku, najbolj gledani informativni oddaji, je bil prikazan oče, ki nad grobom mladoletnega sina govori: "Miloševiću, zlato naše, dođi nam!" (Veljanovski 1996, 628).

⁹⁴ Novinar Živojin Jerotijević je v radijskem Dnevniku 1 opisal Milana Panića kot "pijanega mornarja, ki blodi po morjih in v tujini išče podporo svoji politiki" (Vasiljević 1996, 630).

rasla represija tudi do novinarjev, ki niso želeli biti instrument njihove propagande. Vojna propaganda je bila ukinjena na televiziji konec leta 1994, ko se je politični vrh v Srbiji odločil začeti z mirovno politiko.

Od začetka osemdesetih do polovice devetdesetih let je državna radio-televizija v organizacijskem, kadrovskem, še bolj pa programskem smislu, doživela številne spremembe. Elektronski mediji so predvsem v letu 1987 v domove občinstva začeli prinašati občutek ogroženosti, revanšizma, vsesplošne nevarnosti in potrebe po novem zgodovinskem dokazovanju. Ena glavnih funkcij informativnih programov RTS je postala propagiranje modre politike Miloševića in vladajoče SPS. Ker je bila RTS javno oziroma državno podjetje, je njen Upravni odbor formirala Skupščina Srbije, v kateri je imela SPS prevlado od prvih večstrankarskih volitev 1990, zato je lahko izglasovala večino odločitev po svoji volji (Skopljanac Brunner 1999b, 327-328). Poročila državne televizije so tako delovala kot zadnja instanca avtoritete (Gordy 2001, 111).

10.2 MARGINALIZACIJA NEODVISNIH MEDIJEV

Milošević je dobro vedel, da mora preprečiti kakršnokoli kritiko svojega delovanja in prepričati ljudi v svoj prav, zato je poskusil z vsemi sredstvi onemogočiti, da bi se nasprotna stališča slišala in širila preko komunikacijskih kanalov. Večini prebivalstva Srbije so bili "Miloševićevi" tiskani mediji edini vir informacij. Dostop do drugačnih tiskanih medijev je bil omejen predvsem na mesta, kjer pa je država na različne načine omejevala njihovo distribucijo. Nerežimski mediji so obstajali v Beogradu, v manjši meri tudi v drugih večjih mestih, medtem ko so na podeželju prevladovali Miloševićevi mediji.

Neodvisni mediji in svobodno misleči novinarji, ki so delali v državnih medijih, so bili izpostavljeni različnim vrstam pritiska (Bandur 2001, 73-74):

1. pravni mehanizmi (državno prevzemanje medijev, prepoved delovanja neodvisnim medijem, kaznovanje po Zakonu o javnem informiranju, administrativne prepreke pri pridobivanju frekvenc in dovoljenj za delo elektronskih medijev, omejevanje uvoza papirja za tiskane medije);
2. ekonomski in finančni pritiski (visoke kazni po Zakonu o javnem informiranju, pritiski na oglaševalce, oviranje distribucije in tiskanja, manipuliranje s cenami papirja in tiskarskih uslug);
3. fizični obračuni (uporaba policijske sile nad redakcijami in novinarji, aretacije novinarjev, policijske preiskave, ugrabitve, umori);

4. psihološki pritiski (verbalni napadi, grožnje novinarjem, urednikom, odpovedi najetih prostorov, motenje radijskih in televizijskih signalov, odvzemi opreme, težave s pridobivanjem akreditacij za spremljanje javnih dogodkov).

Zaradi državnega monopola nad tiskarnami in distribucijo medijev so morali neodvisni časopisi plačati trikrat več za tisk kot tisti, ki so bili na strani vlade. Prav tako so bile plače novinarjev neodvisnih medijev zelo nizke, zato so se začeli povezovati z vladajočo stranko (Malešič 1997, 53-54). Kljub temu so številni novinarji ostali vdani svojemu novinarskemu poslanstvu, uprli so se oblasti ter se trudili neodvisno informirati javnost. Novinarji, ki so zapustili *NIN*, ko ga je prevzel režim, so se zbrali in ustanovili neodvisni tednik *Vreme* (Gordy 2001, 108).

S pomočjo režimskih medijev je vlada dosegla celo spreminjanje javnega mnenja (Gordy 2001, 114), vseeno pa je obstanek in vpliv, ki so ga v Srbiji uspeli obdržati nekateri neregimski mediji, dokazal neuspeh režima, da popolnoma nadzoruje pretok informacij v državi. Kljub monopolu državnih medijev je obstajala peščica državljanov, ki so dvomili v verodostojnost posredovanih informacij s strani režimskih "trobil". Zaupali so neodvisnim medijem ter verjeli, da imajo dostop do objektivnih informacij.

Stalna tarča režimskega delovanja proti neodvisnim medijem je bil dnevni časopis *Borba*, ki je začel izhajati leta 1922 kot organ komunistične partije. Tako kot *Politika* je tudi *Borba* v sredini in konec osemdesetih let dobila bolj neodvisen profil ter se pričela obračati k profesionalnemu in objektivnemu modelu novinarstva. *Politika* ni dolgo vztrajala, saj je bila ena prvih Miloševićev potez po prihodu na oblast leta 1987 zamenjava direktorja časopisne hiše *Politika*⁹⁵ ter postavitve njenih urednikov in novinarjev pod svoj vpliv. *Borba* je ostala zvesta Zvezni vladi. Časopis je imel dober ugled, zato ker je objavljala neodvisne informacije, odprt je bil za nasprotna stališča in nasprotoval je nacionalistični retoriki, ki so jo mediji pod kontrolo srbskega režima prevzeli kot glavno temo. Ta časopis je bil edini vir informacij o aktivnostih opozicijskih političnih strank in drugih skupin. Edini je pisal o poročanju drugih tiskovnih agencij o bivši Jugoslaviji ter objavljala točne reportaže z mesta dogodka v času vojne na ozemlju bivše Jugoslavije, zaradi česar so ga ostro obsojale srbska vlada in stranke, ki so podpirale vojno. *Borba* je objavila tudi te obsodbe, da bi dokazala svojo objektivnost.

---

⁹⁵ *Lastništvo Politike je bilo formalno neodvisno – kot družbena lastnina, po zakonu pa je bilo določeno, da so lastniki Politike njeni delavci, katere zastopa Socialistična zveza delovnega naroda, kar je v praksi pomenilo Zveza komunistov. Zveza komunistov je imela moč imenovati direktorja in urednike. Kasneje je to moč dobila SPS (Gordy 2001, 93).*

Postala je še bolj neodvisna v odnosu do vlade, ko so jo leta 1991 privatizirali in iz družbene lastnine spremenili v delničarsko družbo. Borbo so ovirali na različne načine, kar je pomenilo neredno zalaganje s papirjem, izključevanje iz distribucije preko prodajne mreže kioska za tisk, pritisk režima na podjetja, da ne objavljajo oglasov v tem časopisu. Zaradi tega Borba ni dosegla tako velikega števila bralcev kot režimski časopisi. Izven Beograda je bila malo in neredno dostopna, bila pa je tudi dražja od ostalih časopisov. Napadi so ostali strateški in verbalni do leta 1994, ko se je režim odločil kreniti direktno proti Borbi⁹⁶, čemur je sledilo "preimenovanje" časopisa v Nova Borba (Gordy 2001, 93-107). S tem primerom sem prikazala napor srbskega režima, da vzpostavi in učvrsti monopol nad mediji in vrši diktatorsko kontrolo nad viri informacij.

10.3 REVIJE V ČASU MILOŠEVIĆA

Obdobje od leta 1987 do 1991 so zaznamovale tudi revije in njihov način pisanja, ki je prav tako prispeval h gradnji in razvoju kulta vodje Miloševića ter utrjevanju njegovega režima. Kot v vseh ostalih medijih je v tem obdobju govor nacionalizma polnil tudi strani revij, ki so spremljale politično dogajanje v Srbiji, ter se zavlekel v vse sfere družbenega življenja. Ni bil več sredstvo intelektualcev, temveč je prešel v roke politikov. Cilj vladajoče politične elite, ki se je uveljavljala s pomočjo nacionalizma, je bil mobilizacija in homogenizacija srbskega naroda ter osvojitve celotnega političnega prostora. Tudi revije je zajel problem Kosova in njegovo reševanje.

Marković (1996, 640-660) je omenjeno obdobje razdelil na tri vsebinsko različna obdobja, ki jih je predstavil na primeru revij Duga⁹⁷, Ilustrovan politika⁹⁸ in TV novosti⁹⁹:

---

⁹⁶ *Zvezni tožilci so zahtevali od sodišča, da se registracija Borbe d.d. izbriše iz sodnega registra. Borba je o svojem izbrisu poročala v svojem listu ter krenila v svojo obrambo. Na svojih straneh je tiskala faksimile dokumente o tem primeru, sporočila podpore političnih strank, organizacij in posameznikov ter poročila tujih medijev, kot tudi dokumente, ki so dokazovali seznanjenost in delovanje režima. K njihovi obrambi je pristopilo več kot 165 odvetnikov iz Srbije in Črne gore. Čeprav je bilo vsem zunanjim opazovalcem jasno, da je bila odločitev sodišča neutemeljena in je predstavljala napad na neodvisne medije, pa so predstavniki režima prikazovali primer kot lastniški spor in trdili, da je bila transformacija Borbe v privatno družbo nelegalno izvedena. Zvezna vlada ni počakala pravnomočne odločitve sodišča, temveč je enostransko za direktorja ter urednika imenovala enega svojih članov. V naslednjih treh tednih sta se v Beogradu vsak dan pojavili dve izdaji Borbe. V Zveznem sekretariatu za informacije je Dragutin Brčín s svojim teamom, ki je bil sestavljen predvsem iz nepodpisanih novinarjev, izdajal uradno Borbo, ki je bila v prodaji (čeprav so jo slabo kupovali) po celem mestu. Večina novinarjev Borbe je ostala ob glavni urednici Gordani Logar in je izdajala časopis, ki je najprej izhajal pod naslovom Borba: izredna izdaja, kasneje pa kot posebna tematska izdaja tednika Nezavisnost. Tiskana je bila v majhnih nakladah, a takoj razprodana, kupiti pa jo je bilo možno le pri uličnih prodajalcih na nekaj lokacijah v centru mesta. Izredna izdaja Borbe se je preimenovala v Našo Borbo (Gordy 2001, 93-107).*

⁹⁷ *Je štirinajstdnevnik, tiskana je v latinici. V obdobju od leta 1987 do 1991 je bil njen glavni urednik Ilija Rapačić, član beograjske partijske organizacije.*

1. Obdobje od leta 1987 do 1988 je že zaznamoval nacionalizem, ki je postal politično izoblikovan z Osmo sejo CK ZKS. V listu Duga so bili opazni tako teksti z rasistično vsebino srbskih avtorjev kot tudi teksti hrvaških avtorjev. Ilustrovaná politika je obdelovala teme skozi socialistično samoupravni pogled na svet, poskušala pa je zajeti ves vzhodni jugoslovanski prostor.¹⁰⁰ Veliko je pisala o Kosovu, v glavnem skozi tragične usode posameznikov.¹⁰¹ TV novosti so v istem času želele obdržati jugoslovanski značaj, ideologija je bila bratstvo in enotnost, kar pa je izključevalo Kosovo in Albance.¹⁰² Skoraj v vsaki številki je bil objavljen tekst o Kosovu, kar je bilo nenavadno za to revijo, ki je bila sicer usmerjena k svetu estrade. V tem času se je o Srbih kot o žrtvah še pisalo med vrsticami in ne direktno.

2. Obdobje od leta 1988 do 1990 lahko imenujemo tudi čas odkrivanja resnice. Prišel se je z vse bolj odprto politizacijo različnih primerov. Pod vplivom boja političnega vodstva za ustavne spremembe v Srbiji in njeno enakopravnost v federaciji, ki so ga spremljali še mitingi resnice, je prišlo do popolne politizacije. Začela se je medijska vojna. V uredništvih so najeli posebne novinarje, ki so bili zadolženi za spremljanje položaja Srbov izven Srbije. Kosovo je bilo še vedno dominantna tema, postalo je sredstvo za različne manipulacije in zlorabe v propagandne namene.¹⁰³ Pisati so začeli tudi o izkoriščanju Srbije s strani severozahodnih republik¹⁰⁴ in o genocidu nad Srbi, predvsem s strani ustašev v drugi svetovni vojni.¹⁰⁵ Zaradi

---

⁹⁸ Je tednik, tiskan v cirilici. Od leta 1987 do 1991 sta bila glavna urednika Mirko Bojić, kasneje pa Rade Šoškić, ravno tako član beograjske partijske organizacije. Naklada je v tem obdobju preseгла 200.000 izvodov na številko, in sicer je bilo povprečje septembra 1987 260.000, septembra 1988 pa 210.000 izvodov.

⁹⁹ Je tednik, tiskan v cirilici. V omenjenem obdobju je bil njegov glavni urednik Žika Srečković, tudi član beograjske partijske organizacije. Po lastnih trditvah je imel največjo naklado v državi (SFRJ).

¹⁰⁰ Poleg Srbije in Črne gore še Bosno in Hercegovino ter Makedonijo.

¹⁰¹ Jevrem Damjanović je objavil pretresljiv tekst o materi, ki so ji Albanci pred očmi ubili sina: "... Dva sta te držala, tretji pa te je s palico tolkel po glavi. Pritekla sem, pa je še mene udaril s palico. Zmerjal mi je srbsko mater. ... Nato pa je Ferat, preklet naj bo za vse čase, pokleknil nad tabo in potegnil pištolo. Vrgla sem se, da te pokrijem in zaščitim, a je že počilo. Zadeli so te v srce..." (Ilustrovaná Politika, 31.05.1988 v Marković 1996, 641).

¹⁰² V tekstu Dragana Damjanovića se izpostavlja "simetrija" na škodo Srbov: "Konec prejšnjega tedna so v Peči napadli tri deklice srbske nacionalnosti. Objestni mladenič je izvlekel kamo, jim grozil in jih maltretiral, nato pa rekel, da jih bo tudi zaklal, če bo treba. Napadalca so kasneje ujeli ter ga pripeljali pred sodnika za prekrške. Sodnik mu je dal kazen – petnajst dni zapora. Na drugem koncu Kosova, istega popoldneva, je sodnik za prekrške v Uroševcu, ki so ga poklicali od doma, da bi sodil Nedeljku Jeliću (21), delavcu..., ker je pel pesem o vojvodi Sinđeliću. Sodnik iz Uroševca je bil, za razliko od kolega iz Peči, bolj oster: Jelić je bil kljub temu, da so nakatere priče trdile, da pesmi ni pel, obsojen na 40 dni zapora ter takoj poslan na prestajanje kazni." (TV Novosti, 01.04.1988 v Marković 1996, 643).

¹⁰³ Naslov teksta Rajka Đurđevića "Požigajo, posiljujejo, tepejo, kamenjajo, rušijo, lomijo, skrunijo..." ter nadnaslov "Divjanje albanskih nacionalistov proti vsemu, kar je srbsko" (Duga, št. 380, 17.-30.09.1988 v Marković 1996, 645).

¹⁰⁴ Zoran Nikodijević in Rade Grujić sta pisala: "Visok družbeni proizvod, visoka investicijska učinkovitost, visok procent zaposlenosti, visok konvertibilni izvoz, visoki osebni dohodki, visok standard, visok kulturni in politični nivo ljudi... Je Slovencem res tako dobro? Zakaj jim je tako dobro? Zdi se, da je odgovor na to vprašanje za mnoge ljudi izven Slovenije lahek: Slovencem je dobro, ker je ostalim slabo! ..." (Duga, št. 367, 19.03.-01.04.1988 v Marković 1996, 646).

kosovskega vprašanja je prišlo do obračunov med republiškimi elitami. Miloševićevo osvajanje oblasti s pomočjo mitingov resnice je pričelo skrbeti tudi ostale jugoslovanske republike.

3. Za obdobje od leta 1990 do 1991 je značilno povezovanje preteklosti (kjer so bili Srbi žrtve) s sedanostjo (ko se Srbi prebujajo in upirajo) in prihodnostjo (h kateri gredo kot maščevalci, heroji in zmagovalci). Srbi so s pomočjo medijev končno “dojeli”, da so žrtve. Konec 1989 in začetek 1990 so zaznamovali začetek razpada jugoslovanske federacije, razpad ZKJ, začetek večstrankarskega političnega sistema, nov ekonomski program zveznega premiera Anteja Markovića in val demonstracij na Kosovu. Kosovo so uporabljali kot dokaz, da je srbsko ogroženost možno rešiti z oboroženimi silami.¹⁰⁶ Z “rešitvijo” kosovskega problema se je pozornost Srbov s Kosova preusmerila k Hrvaški, od koder naj bi se vse več Srbov zaradi ustrahovanja preselilo v Srbijo¹⁰⁷, o mučenjih pa so poročali tudi iz Bosne in Hercegovine. Duga je začela uporabljati brezkompromisno borbena novinarstvo¹⁰⁸ (Marković 1996, 656). Ljudje so bili pripravljani na vojno.

Kot je razvidno iz navedenih primerov je bil tudi revijalni tisk v začetnem obdobju Miloševićevega vladanja podrejen nacionalizmu. Tudi s pomočjo revij se je pospešeno gradila nacionalna identiteta. Prebujeni nacionalizem je igral eno svojih tradicionalnih vlog – definiral je kolektivno nacionalno zavest, ki je imela primat nad vsemi oblikami nacionalnega mišljenja. Srbska oblast je javno pozivala k “nacionalni mobilizaciji” in “strnitvi vrst vseh Srbov sveta”. Kolektivna nacionalna stališča in pravice, ki jih je oblast v Srbiji glasno definirala, so nemilostno potlačili vsako individualno mišljenje in pravice (Mimica in Vučetić 2002, 14). Objavljali so določena dejstva glede na potrebe oblasti v danem trenutku ter pozornost javnosti usmerjali na ekstremne primere družbeno-političnega življenja s ciljem, proizvajati nacionalna čustva in stališča. Senzacionalizem v tem času ni bil v komercialni

---

¹⁰⁵ Brana Crnčević je pogosto pisal o tem: “...Prečanske žrtve nimajo razloga, niti se imajo kam skriti...Prečanin ve bolje kot kdorkoli drug, koliko so Srbe preganjali, samo zato, ker so Srbi” (Duga, št. 376, 23.07.-05.08.1988 v Marković 1996, 647). “Število mrtvih Srbov (teoretično gledano) se zmanjšuje, da bi zainteresirani zaradi različnih razlogov dokazali: niste toliko ubiti, niste toliko mučeni in niste toliko mučeniki. S številom žrtev genocida je povezano tudi število krvnikov, ki so sodelovali pri genocidu, če je žrtev manj, se tudi število krvnikov avtomatično zmanjšuje” (Duga, št. 396, 29.04.-12.05.1989 v Marković 1996, 647).

¹⁰⁶ Predrag Živančević je za TV novosti (št. 1311, 09.02.1990) napisal: “V zadnjih treh dneh, katere je zaznamoval kaos na Kosovu zaradi vstopa mehaniziranih enot JLA, se je bilo srbsko in črnogorsko prebivalstvo primorano dan in noč boriti pred terorističnimi napadi agresivnih velikoalbanskih tolp.” (v Marković 1996, 654)

¹⁰⁷ “Spet Srbi bežijo iz Hrvaške, spet ima Srbija štabe za sprejem beguncev... Narod je pričakal begunce – s solzami in na široko odprtimi vrati.” (TV novosti, št. 1379, 31.05.1991 v Marković 1996, 658).

¹⁰⁸ Nadnaslov reportaže z volitev v BiH: “Živeli bomo skupaj – kako to grozilno zveni!” (Duga, št. 437, 23.11.-7.12.1990 v Marković 1996, 656). Zoran Sekulić pa piše: “Ko se združijo ‘najlepši in najpogumnejši Hrvati’ z ‘najplemenitejšimi Albanci’, dobimo torej ‘žveplovo kislino’. Ona pa, to je znano tudi osnovnošolcem, grozno smrdi!” (Duga, št. 442, 02.02.-16.02.1991, v Marković 1996, 656).

funkciji, kot je za to vrsto tiska značilno, temveč v politični funkciji mobilizacije množic. Tak model novinarstva je ustvaril in širil avtoritaren odnos v družbi, ki ni dopuščal možnosti reševanja krize po demokratični poti (Marković 1996, 661). Ni bilo prostora niti razumevanja za nasprotna stališča, temveč so jih celo na zelo agresiven način znikali.

Milivojevićeva (1996, 666-668) je na primeru Duge opredelila tri časovne faze nacionalizacije srbskega medijskega diskurza:

1. Prva faza (1985-1987): obramba preteklosti, zavračanje poskusov liberalizacije, oporekanje antisocialističnim in antikomunističnim težnjam, nasprotovanje političnemu pluralizmu, zavzemanje za ohranitev Jugoslavije, nesoglasje o reformah, prenos krize z ekonomskega na politično področje, Kosovo določeno kot osrednji problem jugoslovanske krize.

2. Druga faza (1987-1989): redefiniranje preteklosti, mitologizacija nacionalne preteklosti, oporekanje tvorcem komunističnega sistema (Tito, Kardelj) kot predstavnikom antisrbske, vatikansko-kominternovske zarote, mobilizacija podpore za ustavne spremembe v Srbiji, preusmeritev popularnega nezadovoljstva v nacionalno sfero, kosovsko vprašanje kot glavni vzrok jugoslovanske krize, politizacija krize, vztrajanje na nacionalni enotnosti kot obrambi pred pluralizmom.

3. Tretja faza (1989-1991): popravljane preteklosti, redefiniranje nacionalne zgodovine, utrditev nove Ustave, kosovizacija Hrvaške, oporekanje enotnosti in zavračanje reform, oporekanje opoziciji, agresivno zavzemanje za ohranitev enotnosti Jugoslavije in zavračanje avnojskih meja, umiritev konfliktov znotraj Srbije in projekcija istega modela na Jugoslavijo, utrditev nacionalnega konsenza, nesporna vloga vodje in dogajanje naroda.

Duga je v celoti podpirala zmago novega vodstva in začetek dogajanja naroda ter spremljala "urejanje" situacije v Jugoslaviji. Politične zamenjave naj bi vsi razumeli kot avtentično izražanje volje naroda. Novo vodstvo je dobilo podporo in prostor za predstavljanje svojih idej. Slobodana Miloševića, predsednika SPS in Srbije, so razglasili za osebnost leta¹⁰⁹, z razlago, da je po "njegovem projektu prišlo do zamenjav (...), apatičnost srbskega naroda pa je bila spremenjena v zmago." V drugih republikah je bila pojava tega politika proglašena kot škandal. Duga pa je izpostavljala in potrjevala nesporno priljubljenost predsednika Miloševića, tudi ko je to morala sporočati v polemiki z mediji z drugih območij. Milošević naj

---

¹⁰⁹ Za človeka leta (1987) ga je razglasil Aleksandar Tijanić v *Nedeljni Dalmaciji*, od katere je Duga prevzela tekst (Duga, št. 362).

bi edini predstavil pravi politični program, z njegovo pomočjo naj bi narod spregledal (Milivojević 1996, 678).

10.4 ČISTKE V MEDIJIH

Za obnovo reda so zelo pomembne čistke v medijih in popolna kontrola informacij (Salecl 1991, 61), česar se je oblast v bivšem jugoslovanskem režimu zelo dobro zavedala. Zato je Milošević kmalu po zmagi na Osmi seji izvršil temeljito čistko v vseh vladajočih strukturah v Srbiji. Tudi v medijih je na vse važnejše položaje postavil nove ljudi, popolnoma vdane njemu, novemu vodji. S tem ko je izbral “prave” ljudi in jih postavil na “prava” mesta, je večino srbskih medijev spremenil v svoj propagandni aparat.

Velike kadrovske spremembe so doletele predvsem časopisno hišo Politika in RTS. Zamenjani niso bili le uredniki kakšne redakcije, temveč je prišlo do prevzema celotnih uredništev oziroma medijev, predvsem na podlagi političnih kriterijev. Oblast je vplivala celo na dodeljevanje frekvenc in izdajanje dovoljenj za delo. Na svojih delovnih mestih so ostali v glavnem novinarji, ki niso hoteli oditi ali niso imeli kam iti, medtem ko so glavne novinarske vrste zasedli novopečeni vojni dopisniki (Mimica in Vučetić 2002, 55) ter zaupanja vredni in zvesti voždovi ljudje. S tem naj bi bila napadena medijska avtonomija, profesionalno novinarstvo pa naj bi pričelo nazadovati, saj so sistematično zatirali kritične, liberalne misli. Oblast je manipulirala z mediji ter jih uporabljala v dnevno politične namene.

Uredniške spremembe so se začele malo pred prihodom Sloba na oblast, vendar po “njegovem” scenariju. Prva žrtev je bila revija Duga, ki je sicer veljala za provokativno, svobodoumno, celo opozicijsko¹¹⁰ revijo. Leta 1986 so revijo začeli kritizirati zaradi domnevnega nasprotovanja politiki ZKJ in objavljenih opozicijskih političnih stališč, ki naj bi zaostrovali stanje v družbi. Sledile so številne razprave med uredništvom in strankarskimi organi, ki so se končale z odstavitvijo glavnega urednika Grujice Spasovića. Na njegovo mesto so postavili Ilijo Rapajića, ki je bil do takrat funkcionar v Miloševićevi beograjski partijski organizaciji in je tudi aktivno sodeloval v razpravah o Dugi ter zamenjavi glavnega urednika. Zamenjava urednika v Dugi se časovno ujema s časom vzpostavitve novega režima v Srbiji in spremembami, ki jih je prinesel. To je simbolično napovedalo namen oblasti, da bo direktno vplivala na oblikovanje popularnega okusa. To je bila prva zamenjava urednika v nekem časopisu z visoko naklado. Izvedena je bila po scenariju takrat veljavnega ideološkega

---

¹¹⁰ Glede na dovoljeno opozicijo v tistem času.

discipliniranja tiska: uredništvo določenega medija je zaradi objave “vsebin v nasprotju s politiko ZKJ” najprej prišlo v spor s partijskim organom, ki je bil zadolžen za “informiranje”, temu pa so sledili napadi ostalih tiskanih medijev¹¹¹. Zato je uredništvo pod pritiskom moralo odstopiti, zamenjala pa ga je ekipa iz nadzornega partijskega organa (Milivojević 1996, 664-666). Milošević je osebno izbiral glavne urednike časopisov in informativnih programov, še posebej radia in televizije, in sicer na podlagi zaupanja v določeno osebo ter poslušnosti le-te (Jović 2001, 13; 104).

Slobodan Milošević je že februarja 1987 na seji beograjskega partijskega komiteja napovedal radikalno, politično in osebno diferenciacijo v srbskem novinarstvu ter zagotovil, da bo neodvisnost medijev postala le še iluzija. Opozoril je na spremembe v Dugi: “Zamenjan je bil glavni urednik Duge, vendar se stanje v Dugi ne bo spremenilo, dokler ne pride do sprememb v uredništvu Duge v širšem smislu,” ter izpostavil naslednjega v vrsti za spremembe, tednik NIN in njegovega urednika Mirka Djekića: “Pogovarjamo se o novem glavnem uredniku NIN-a. Ne glede na rešitve, ki jih bomo sprejeli, ne bomo rešili problema v NIN-u, če ne bo prišlo do resne rekonstrukcije,” (Nenadović 1996, 601) oziroma: “Ni nam dovolj le zamenjava urednikov, mi moramo izvršiti rekonstrukcijo uredništev,” (Mimica in Vučetić 2002, 49). Nove uredniške odbore so tako dobili tudi številni ostali srbski časopisi in revije. Ko so se leta 1990 začele ustanavljati opozicijske stranke, so bili vsi novinarji, ki o njih niso želeli pisati kritično, odpuščeni. RTB in njen takratni direktor Dušan Mitević pa sta zvesto stala socialistom ob strani: “Storiti moramo vse, da zmagajo socialisti!”¹¹² (Veljanovski 1996, 620).

Po beograjskih demonstracijah marca 1991, ki so bile sklicane kot odgovor na pristransko in selektivno informiranje na RTS, je skoraj polovica novinarjev RTS pristopila k neodvisnemu sindikatu, katerega cilj je bil svobodno in neodvisno informiranje ter zagotovitev profesionalnih pravic zaposlenih. Politični pritisk na medije je zrasel. Člani sindikata, ki so se uprli represiji, so bili odpuščeni, poslani na “prisilni dopust” ali umaknjeni s programov. Vrhunec kampanje pritiska pa je bilo odpuščanje skoraj tretjine novinarjev RTS, okrog 1300 ljudi, januarja 1993 (Gordy 2001, 83). Najbolj gledane in poslušane oddaje¹¹³ so spremenili v

---

¹¹¹ Kot glavni akter pri zamenjavi urednika Duge je aktivno sodelovala Politika..

¹¹² Izjava Mitevića na sestanku Programskega in Poslovskega kolegija RTB.

¹¹³ To predvsem velja za televizijski oddaji drugi Dnevnik in oddaja ZIP ter radijske oddaje Argument više i Nedeljom u 10 na Prvem programu in Na prvoj strani, Niko kao ja in Zeleni megaherc na Drugem programu (Veljanovski 1996, 632).

sredstva propagande, novonastavljeni uredniki in voditelji pa so takoj pričeli dokazovati lojalnost voždu in njegovi politiki ter prilagodili programe nacionalnemu interesu.

V kadrovske politiki je Milošević želel absolutno oblast. Budno je spremljal ugled in delovanje drugih ljudi v političnem življenju, ki jih je ustavil oziroma oddaljil od oblasti, še preden bi ga uspeli ovirati. Če je bilo potrebno, je vršil politične čistke in likvidacije med svojimi najbolj sposobnimi sodelavci, ko je menil, da je v nevarnosti njegova avtoriteta. Po drugi strani pa je številne poštene in sposobne ljudi enkratno uporabil za uresničevanje svojih ciljev in interesov ter jih odstranil, ko se je počutil ogroženega. Čistke je opravljal enostavno in brez razlage. Obkrožil se je z osebami, ki so sprejemale njegov kult osebnosti, ga propagirale in povzdigovala (Jović 2001, 17-18; 104), ter jih temu primerno nagradil in postavil na določen stolček.

11 ZAKLJUČEK

“Politik zločinec ne more delati zločinov brez skritega soglasja vseh nas.”¹¹⁴

V sodobnem času, ko so različne krize vse bolj prisotne in izpostavljene v človeškem življenju, se hkrati izoblikuje tudi veliko političnih konstruktov, ki naj bi ljudem pomagali zapolniti praznino in jih popeljali v neko boljšo prihodnost. Ti so posredovani kot nekaj mitskega, nekaj, v kar se ne dvomi, temveč le slepo veruje in zaupa, saj naj bi vsakršen dvom le zaviral izhod skupine iz krize. Pogost primer take politične tvorbe je kult vodje, kjer naj bi karizmatični posameznik prevzel mesto boga in hkrati vse njegove mitske lastnosti. Novi vodja naj bi narekoval pravila obnašanja in usmerjal celotno skupino, ki naj bi mu brezpogojno sledila in se zgledovala po njem. Dober primer oblikovanja kulta voditelja je Slobodan Milošević. Da bi lahko postal novi vodja in ohranil podobo rešitelja srbskega naroda, je *Slobo* uporabil dobro pripravljen propagandni aparat. Zelo dobro se je zavedal pomena in vloge medijev, zato si je ob vzponu na oblast hitro podredil glavne državne medije. Nevšečni uradniki so bili premeščeni oziroma odstavljani, na čelo glavnih oblastnih pozicij pa so bili postavljeni Miloševiću zvesti ljudje.

Tako lahko potrdim na začetku postavljeno hipotezo, *da so pri vzponu Miloševića na oblast, ohranitvi oblasti ter graditvi njegovega kulta osebnosti zelo pomembno vlogo odigrali tudi mediji oziroma dobro izdelan propagandni aparat*. Mediji so po mojem mnenju bili eden najpomembnejših dejavnikov pri gradnji mitov, s katerimi so dobesedno zasuli javnost. Nedvomno so pri tem pomagale tudi najpomembnejše institucije v Srbiji, ki jih sicer ni direktno kontroliral, vendar so mu izražale podporo, ker so v njegovi politiki tudi same videle določene koristi. Milošević in njegova oblast naj bi vrnila ugled in vpliv dvema pomembnima srbskima institucijama, SAZU in SPC. Javnost naj bi bila vse bolj obveščena o delovanju akademikov in njihovih uspehih na različnih področjih, cerkev pa naj bi pridobila vse večjo vlogo v državi.

Različni mediji so učinkovali usklajeno z namenom utrditi Miloševića in njegovo stranko na oblasti. Večina informacij je bila posredovana ob pravem času in z določenim namenom. Ustvarjali so vtis, da pišejo le tisto, kar zanima ljudi ter da za vsem stoji narod. To je bil le

---

¹¹⁴ Tomac (1999).

pojem, ki ga je spretno izkoristila oblast z voždom na čelu ter v njegovem imenu izvajala svoj načrt. Ljudje so imeli Miloševića za rešitelja, ki bo srbski narod končno popeljal v blaginjo, on pa jim je dajal vtis, da je eden izmed njih. Kult se je izoblikoval na podlagi sposobnosti, ki naj bi jih imel, in pa kriznih časov, v katerih naj bi se Srbija znašla.

Milošević je z natančno izdelano taktiko, podporo propagandnega aparata in svojih pristašev izkoristil dogajanje v razpadajoči Jugoslaviji in v državi ustvaril skoraj obsesivno krizo. Zavladali naj bi strah pred vsemi drugimi narodi, občutek izkoriščenosti in žrtve, hkrati pa skrb za prihodnost. Iz te krize pa naj bi jih lahko popeljal samo Milošević. Ta njegova pot pa naj bi srbskemu narodu zopet prinesla neko zlato dobo, ki naj bi jo nekoč že imeli. Obenem pa naj bi jim njegova pot prinesla nekaj, kar naj bi si že stoletja želeli, skupno državo za vse Srbe.

Ljudje naj bi *Sloba* oboževali, saj naj bi bil lep, pogumen, mlad, dober govornik, plemenit, krasen oče svoji družini, skromen, pošten, šarmanten. Nesomišljeniki pa naj bi bili čudaki in norci. Pravzaprav naj bi bilo čisto nenaravno ne imeti ga rad. Politična propaganda je bila polna takih in podobnih izmišljenih fraz, s katerimi naj bi utrjevali položaj Miloševića kot kulturnega voditelja. Opisovali so ga kot polboga in junaka iz epskih narodnih pesmi. Kdor ni verjel vanj, je bil izpostavljen preziru, če je bil proti njemu, pa je lahko ostal brez službe, časti, prijateljev, celo brez družine. Bil je nezamenljiv in nihče ga ni smel kritizirati. Za njegove napake so bili krivi drugi (Stevanović 2002, 10-13). Skozi medije je bil predstavljen kot ambiciozen, resen politik, pogumen in močan ter dovolj moder, da stopi na čelo države in naroda ter ju končno popelje v boljši jutri.

Mediji so z enostranskim predstavljanjem situacije v bivši Jugoslaviji in Srbiji prispevali k zaostrovanju in radikalizaciji razpoloženja. Milošević se je leta trudil globoko v zavest ljudi vsaditi ideje, slike in zgodbe o nedolžnem stradanju Srbov v bitkah, zaradi česar naj bi se morali maščevati in končno doseči pravico. Javno mnenje v Srbiji so tako s pomočjo medijev oblikovali politiki in pomembne javne osebnosti oziroma nacionalistični intelektualci. Posebej pomembna je bila podpora velikega števila vplivnih intelektualcev z beograjske univerze, s Srbske akademije znanosti in umetnosti, Srbske pravoslavne Cerkve, ki so dali legitimnost politiki Slobodana Miloševića ter še bolj prispevali k njegovemu ugledu v očeh srbskega naroda ter oblikovanju kulta vodje. Številni akademiki so se konec osemdesetih let javno zavzemali za spremembo Ustave, s katero naj bi popravili krivico, ki naj bi bila v preteklosti storjena srbskemu narodu. Želeli so polno nacionalno in kulturno integriteto srbskega naroda.

V Miloševiću so prepoznali osebo, ki naj bi jim pomagala doseči njihove cilje. Srbska pravoslavna Cerkev se je po štiridesetih letih delovanja na obrobju zopet vrnila na politično sceno. Tudi njeno vodstvo je verjelo v idejo, da bi vsi Srbi morali živeti v eni skupni državi, zato so podprli Miloševića kot odrešenika srbskega naroda in novega vodjo, ki jim bo končno uresničil dolgo sanjani sen. SPC je od nove oblasti pričakovala več pravic in privilegijev, vendar njeni cilji niso bili izpolnjeni. Za večino teh intelektualcev je bil Milošević politik, ki je “vrnil dostojanstvo zatrtemu srbskemu narodu; človek, ki je napovedal celo uresničenje stoletnih sanj – življenje vseh Srbov v eni, srbski državi” (Pribičević 1997, 16), ki pa jih ni uspel uresničiti.

Da so Milošević in njegovi oprode pregloboko segli v avtonomijo novinarstva ter si tudi s pomočjo Politike utirali pot na vrh oblasti, bi lahko utemeljila tudi z naslednjo izjavo Minovića, ki naj bi se šele leta 1992 uprl oblasti, ko naj bi vlada želela imeti popolno kontrolo nad časopisno hišo Politika. Sprevidel naj bi, da Miloševićeva barka počasi tone, zato naj bi si poskušal zagotoviti mesto med opozicijskimi vrstami. Na grožnje srbske vlade je odgovoril s stavko in zaustavitvijo tiskarskih strojev ter izzval oblast: “Naše hiše ne more utišati nihče, niti tisti, katerim je Politika pomagala priti na oblast.” (Nenadović 1996, 599)

Vsebine in cilji rubrike Odjeci i reagovanja, nedvomno pa tudi ostali režimski mediji, so se ujemali z delom govora Miloševića na Kosovem polju, 24. aprila 1987: “Vsa vprašanja so na dnevnem redu,” je najavil vsevedno. “In pravica, in svoboda, in kultura, in jezik in pisava. Vsa vprašanja so na dnevnem redu, od meja do ustavnih sprememb, od vrtcev do sodišč.” (Mimica in Vučetić 2002, 14) In res, njegova volja in vpliv sta se prikradla v vse sfere družbenega življenja. Imel je oblast nad vsem. Zavladal je vsemu. S pomočjo medijev je načrtno zgradil svoj kult vodje, kateremu je srbski narod dolgo časa slepo verjel in sledil. Celó, ko je vse v Srbiji propadalo in je bilo večini sveta znano, da ni odrešil Srbije in njenega naroda, temveč ga celo še bolj uničil, je bilo še vedno nemalo tistih, ki ga do konca niso zapustili. Slobo je ostal njihov vodja, zmagovalec in odrešitelj.

Miloševićev režim je pustil velik madež na srbskih medijih, ki so ob njegovem strmoglavljenju morali poiskati novo pot in se odločiti, na kakšen način delati naprej. Tu pa se pojavi vprašanje, ali so se srbski mediji s spremembo režima že rešili iz primeža oblasti. Ali so doživeli samoočiščenje? Ali so se Srbi naučili kritično sprejemati sporočila ali bodo

ponovili isto napako in nekemu drugemu vodji pustili, da jih popelje v maščevanje srbskih izgubljenih bitk in v boj za srbski narod?

12 LITERATURA

Arendt, Hannah. 2003. *Izvori totalitarizma*. Ljubljana: Študentska založba.

Ast, Slobodanka. 1999. Deset godina Slobodana Miloševića u deset slika. *Vreme*, 18. september. Dostopno prek: http://www.vreme.com/arhiva_html/454/10.html (10. februar 2008).

Bandur, Simona. 2001. *Discipliniranje medijev in novinarjev v Zveni republiki Jugoslaviji*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Barthes, Roland. 1971. *Književnost, mitologija, semiologija*. Beograd: Nolit.

Blagojević, Marina. 1996. Iseljavanje sa Kosova. V *Srpska strana rata*, ur. Nebojša Popov, 232-264. Beograd: Republika.

Cassirer, Ernst. 1974. *The Myth of the State*. New Haven, London: Yale University Press.

Čolović, Ivan. 1996. Fudbal, huligani i rat. V *Srpska strana rata*, ur. Nebojša Popov, 419-444. Beograd: Republika.

--- 2000. *Bordel ratnika: folklor, politika i rat*. Beograd: Biblioteka XX. vek.

--- 2001. *Dubina: Članci i intervjui 1991-2001*. Beograd: Samizdat B92.

--- 2004. *Kad kažem novine*. Beograd: Medijska knjižara Krug.

Dizdarević, Raif. 1999. *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije: svjedočenja*. Sarajevo: OKO.

Đorđević, Mirko. 1996. Književnost populističkog talasa. V *Srpska strana rata*, ur. Nebojša Popov, 394-418. Beograd: Republika.

Đurić, Jelena. 1999. Upotreba mitova u stvaranju i razaranju društva. V *Mediji i rat*, ur. Nena Skopljanac Brunner, Alija Hodžić in Branimir Kristofić, 227-263. Beograd: Agencija Argument, Centar za proučavanje tranzicije i civilnog društva.

Eliade, Mircea. 1970. *Mit i zbilja*. Zagreb: Matica Hrvatska.

Frye, Northrop. 1991. *Mit i struktura*. Sarajevo: Svjetlost.

Girardet, Raoul. 2000. *Politički mitovi i mitologije*. Beograd: Biblioteka XX. vek.

Gordy, Eric D. 2001. *Kultura vlasti u Srbiji: Nacionalizam i razaranje alternativa*. Beograd: Samizdat B92.

Yahoo.com. 2008. *Govor Slobodana Miloševića na Gazimestanu 1989*. Dostopno prek: <http://it.groups.yahoo.com/group/crj-mailinglist/message/2929> (10. februar 2008).

Grmek, Mirko, Marc Gjidara in Neven Šimac, ur. 1993. *Etničko čišćenje: povijesni dokumenti o jednoj srpskoj ideologiji*. Zagreb: Globus.

Horkheimer, Max in Theodor W. Adorno. 2002. *Dialektika razsvetljenstva: filozofski fragmenti*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Jović, Borisav. 1996. *Zadnji dnevi SFRJ: odlomki iz dnevnika*. Ljubljana: Slovenska knjiga.
--- 2001. *Knjiga o Miloševiću*. Beograd: IKP "Nikola Pašić".

Jowett, Garth in Victoria O'Donnell. 1992. *Propaganda and Persuasion*. 2nd Edition. Newbury park, London, New Delhi: Sage Publications.

Malešič, Marjan. 1997. *Propaganda in war*. Stockholm: SPF.

Marković, Zoran M. 1996. Nacija – žrtva i osveta. V *Srpska strana rata*, ur. Nebojša Popov, 637-661. Beograd: Republika.

Matić, Milan. 1984. *Mit i politika*. Beograd: Radnička štampa.

Meier, Viktor. 1996. *Zakaj je razpadla Jugoslavija*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Meletinski, Jeleazar Mojsejevič. 2001. *Bogovi, junaki, ljudje: izbrani članki in razprave*. Ljubljana: Založba/*cf.

Milivojević, Snježana. 1996. Nacionalizacija svakidašnjice. V *Srpska strana rata*, ur. Nebojša Popov, 662-684. Beograd: Republika.

Milosavljević, Olivera. 1996a. Jugoslavija kao zabluda. V *Srpska strana rata*, ur. Nebojša Popov, 60-88. Beograd: Republika.

--- 1996b. Zloupotreba autoriteta nauke. V *Srpska strana rata*, ur. Nebojša Popov, 305-338. Beograd: Republika.

Mimica, Aljoša in Radina Vučetić. 2002. "Vreme kada je narod govorio": *Odjeci i reagovanja, (Politika, 1988-1991): okrugli sto, Beograd 14-15. decembra 2001. godine*. Beograd: Fond za humanitarno pravo.

NIN. 2001. Politička biografija, (5. april). Dostopno prek: <http://www.nin.co.yu/2001-04/05/17360.html> (22. maj 2005).

Nenadović, Aleksandar. 1996. "Politika" u nacionalističkoj oluji. V *Srpska strana rata*, ur. Nebojša Popov, 583-609. Beograd: Republika.

Obradović, Marija. 1996. Vladajuća stranka. V *Srpska strana rata*, ur. Nebojša Popov, 447-471. Beograd: Republika.

Ottomeyer, Klaus. 2000. *Haiderjev show*. Ljubljana: Študentska založba.

Perović, Latinka. 1996. Beg od modernizacije. V *Srpska strana rata*, ur. Nebojša Popov, 119-131. Beograd: Republika.

Pirjevec, Jože. 1995. *Jugoslavija 1918-1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*. Koper: Založba Lipa.

Politika. 1989. Na Gazi Mestanu svečano proslavljena 600-godišnjica boja na Kosovu, (29. junij).

Popov, Nebojša. 1996a. Traumatologija partijske države. V *Srpska strana rata*, ur. Nebojša Popov, 89-116. Beograd: Republika.

--- 1996b. Univerzitet u ideološkom omotaču. V *Srpska strana rata*, ur. Nebojša Popov, 339-364. Beograd: Republika.

--- 1999. Medijski šok i njegovo odgonetanje. V *Mediji i rat*, ur. Nena Skopljanac Brunner, Alija Hodžić in Branimir Kristofić, 9-20. Beograd: Agencija Argument, Centar za proučavanje tranzicije i civilnog društva.

Pribičević, Ognjen. 1997. *Vlast i opozicija u Srbiji*. Beograd: Radio B92.

Radić, Radmila. 1996. Crkva i "srpsko pitanje". V *Srpska strana rata*, ur. Nebojša Popov, 267-304. Beograd: Republika.

Salecl, Renata. 1991. *Disciplina kot pogoj svobode*. Ljubljana: Krt.

Skopljanac Brunner, Nena. 1999a. Medijske strategije konstrukcije imidža "drugog" kao "neprijatelja". V *Mediji i rat*, ur. Nena Skopljanac Brunner, Alija Hodžić in Branimir Kristofić, 173-214. Beograd: Agencija Argument, Centar za proučavanje tranzicije i civilnog društva.

--- 1999b. Analiza medijske prezentacije realnosti na Radio-televiziji Srbije. V *Mediji i rat*, ur. Nena Skopljanac Brunner, Alija Hodžić in Branimir Kristofić, 321-377. Beograd: Agencija Argument, Centar za proučavanje tranzicije i civilnog društva.

Slobodan Milošević 1941. - 2006. Dostopno prek: <http://www.moljac.hr/biografije/milosevic.htm> (22. maj 2005).

Srbija info. Istorija Srbije. Dostopno prek: <http://www.srbija-info.yu/cinjenice/srednjivek.html> (22. maj 2005).

Stevanović, Vidosav. 2002. *Milošević, jedan epitaf*. Beograd: Montena.

Stojanović, Dubravka. 1996. Traumatični krug srpske opozicije. V *Srpska strana rata*, ur. Nebojša Popov, 501-530. Beograd: Republika.

Tomac, Zdravko. 1999. *Zločin bez kazne*. Trst: Matrix Croatica. Zagreb: Zdravko Tomac.

Velikonja, Mitja. 1996. *Masade duha, razpotja sodobnih mitologij*. Ljubljana: Sophia.

--- 2003. *Mitografije sedanjosti: študije primerov sodobnih političnih mitologij*. Ljubljana: Študentska založba.

Veljanovski, Rade. 1996. Zaokret elektronskih medija. V *Srpska strana rata*, ur. Nebojša Popov, 610-636. Beograd: Republika.

Vreg, France. 2000. *Politično komuniciranje in prepričevanje*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Zirojević, Olga. 1996. Kosovo u kolektivnom pamćenju. V *Srpska strana rata*, ur. Nebojša Popov, 201-231. Beograd: Republika.